

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYDSKE ÅRBØGER

I. halvbind

1956

Udgivet af

Historisk samfund for Sønderjylland

Årsmødet

Årsmødet afholdes søndag d. 27. maj kl. 13,30 paa Hotel Dybbøl Banke, Dybbøl.

Dagsorden: 1) Beretning, 2) regnskab, 3) beretning og regnskab for Sønderjydske månedsskrift, 4) valg, 5) kontingentets fastsættelse, 6) eventuelt.

Efter Årsmødet taler professor, dr. phil. **Troels Fink**, Århus, om den kirkelige sproggrænse. Rundgang i skanseanlægget under ledelse af fhv. museumsinspektør **J. R a b e n** og fhv. postmester **M. O. R æ d e r**, Sønderborg. Fælles kaffebord.

Styrelsen.

Skaf os flere medlemmer!

Nyorganiseringen af Historisk samfund har medført en øget tilgang af nye medlemmer, men såfremt de store og vigtige opgaver, som venter forude, skal kunne løses, må medlemstallet sættes yderligere i vejret. Styrelsen beder derfor hver enkelt tillidsmand og hvert enkelt medlem være med i medlemshvervingen. Det er ikke uoverkommeligt for hvert af foreningens ca. 1300 medlemmer at skaffe blot et nyt medlem. Henled venners og bekendtes opmærksomhed på foreningens mangeartede virksomhed, vis dem Sønderjydske årbøger og vore andre publikationer og fortæl dem, at trods stigende priser er kontingentet stadig kun kr. 7,50 + porto.

Som en lille opmuntring for vore hververe er der udsat tre bogpræmier til dem, der tegner flest nye medlemmer inden 1. maj 1957. Den, der tegner de fleste nye medlemmer, kan frit vælge for et beløb på 50 kr. af vore publikationer, den næstbedste hverver for 30 kr. og den trediebedste for 20 kr. For at komme i betragtning ved præmieuddelingen, der vil finde sted på årsmødet 1957, må man dog have tegnet mindst fem nye medlemmer. Styrelsens medlemmer deltager ikke i konkurrencen.

Indmeldelserne bedes sendt til kassereren, fuldmægtig **Olav Christensen**, Christiansfeldvej 30, Haderslev eller til sekretæren, arkivar **Peter Kr. Iversen**, Kystvej 10, Åbenrå.

Amalie Niensens Barndoms- og Ungdomserindringer

ved **H. F. Petersen**

Amalie Nielsen, den nordslesvigske Præstedatter, som blev Bondekone og Forfatterinde, var Datter af den bondefødte, dansksindede Præst i Hjordkær, *Jep Hansen*, og den tyskfødte Professordatter i Kiel, *Henriette Eckermann*.

Vort Lands to Kulturer forenes i denne Kvinde, ikke for at spalte, men for at berige, saa Resultatet bliver en rigt udrustet Personlighed, tyskdannet, men dansksindet som faa, en Guld-kristen med social Forstaaelse og et varmt Hjerte for Børn, Missionssind og en vid Horisont, en Kunstnersjæl, der kan iagt-tage og skildre det sete og opfattede.

Faderen var født i S. Ønlev i Hjordkær Sogn den 10. Marts 1785 som Søn af Gaardejer Peter Hansen og Hustru Botilla Jørgensen, der var fra Kassø. Efter Konfirmationen arbejdede han hjemme paa Gaarden til sit 22. Aar, men da han havde stor Lyst til Bogen, kom han først paa Seminariet i Tønder, derefter i Flensborg Latinskole og studerede saa ved Univer-sitetet i Kiel 1812—18.

I 1821 valgtes han til Præst i sit Fødesogn og virkede her indtil sin Død den 5. Oktober 1860, 1850—57 tillige som Provst og 1850—54 som Superintendent for de dansktalende Menighe-der i Nordslesvig.

Den 17. Januar 1823¹⁾ stod hans Bryllup med Elisabeth Hen-riette Caroline Eckermann, der var født i Kiel den 29. Juni 1793 som Datter af den theol. Professor Christoph Rudolph E. og dennes Hustru Anna Elisabeth, en Datter af Superintendent

¹⁾ Hans egen Indførsel i Hjordkær Kirkebog ved hans Hustrus Død; Brickas Dansk Biogr. Lex. og Arends: Gejstligheden i Slesvig og Hol-sten anfører 28. Januar som Bryllupsdag.

Wolff i Eutin. Om Forholdene i Hjemmet giver Datteren tilstrækkelige Oplysninger.

Ægteskabet velsignedes med 4 Børn. Hustruen angrebes af en alvorlig og langvarig Brysts sygdom, som gjorde Ende paa hendes Liv den 27. Maj 1835. Pastor Jep Hansen anmærker (paa Tysk) i Kirkebogen, at Hustruens Død var et uerstatteligt Tab for ham og Børnene; „thi, hun har, saaledes som jeg kendte hende, næppe nogensinde ikke opfyldt nogen Pligt ved Efterladenhed, selv ikke i hendes største Svaghedstilstand, end sige, at hun nogensinde skulde have overtraadt nogen bevidst.“

Jep Hansen var ikke en Mand med slebne Manerer, men bevarede Præg af sin Oprindelse hele Livet igennem.²⁾ Da han var kendt for sin ubøjelige Retsindighed og praktiske Sans, dertil prædikede populært og med sønderjydske Accent og yderligere søgte at vække og nære den kristelige Sans i Sognet, havde han det bedste, ja et faderligt Forhold til Menigheden. Ogsaa da han fik Titler og høje Stillinger, forblev han det, han var: sig selv.

Paa de kongerigske Embedsmænd og Kandidater kunde han virke som et løjerligt Spøgelse fra en svunden Tid (Johannes Fibiger)³⁾ og hørende til „de antediluvianske Præster“ (Amtmand Heltzen til Regensburg). Alligevel stod der Respekt om ham som en alvorlig Kristen.

Forøvrigt omtaler Heltzen Amalie som Hansens „rebelske“ Datter, og da Fibiger fortæller sin unge Hustru om sine Indtryk fra Hjordkær Præstegaard, maatte han „høre ilde for det, der mest syntes hende at have gjort Indtryk paa mig, var Superintendentens to Døtre, fint dannede Damer, som jeg havde tilbragt forrige Aften med, for han selv gik tidlig til Ro. Det er nu min Svaghed, det med den kvindelige Aandrigthed, og deres var af den følelsesfulde tyske Art.“⁴⁾

²⁾ Ikke ueffent kalder Paul von Hedemann-Heespen Tiden en Originalernes Tid (»Zeitalter der Originale«) i »Die Herzogtümer Schl.-Holstein und die Neuzeit«, Kiel 1926, S. 636.

³⁾ »Mit Liv og Levned«, København 1898, S. 249 ff. Delvis gengivet i Carsten Petersen: Slesvigske Præster, Tønder 1938, S. 133 f.

⁴⁾ Udeladt fra Manuskriptet, som findes i Universitetsbibl. i København (Add. 876. 6.)

Om sin nationale Udvikling har Jep Hansen fortalt i en Skrivelse til Kultusministeren den 26. Juni 1848, da han paa sin Flugt for Tyskerne opholdt sig i S. Bjert Præstegaard: „Før de nærværende Uroligheder begyndte, var jeg ikke nogen stor Politiker, men røgtede mit Kald og dyrkede Videnskaberne efter Evne og med de mig dertil givne Midler. Desaaarsag tog jeg heller ikke strax nogen ivrig Deel i de Stridigheder, som snart begyndte at reise sig i Stændersalen, efterat de raadgivende Stænder vare blevne indførte, og først efterat de dynastiske Spørgsmaal eller Spørgsmaalet om Arvefølgen var kommen paa Bane og det Ønske og Forlangende var bleven udtalt i den Slesvigske Stændersal, at Slesvig maatte indlemmes i det tydske Forbund, begyndte jeg at indse Færligheden i disse politiske Spørgsmaal og blev ikke mere ligegyldig ved Sagen.

Jeg læste nu ikke alene de vigtigste af de Skrifter, som udkom for den slesvig-holstenske Sag, men ogsaa andre, som var rettede derimod, og jeg modtog snart den faste og fulde Overbevisning, at Slesvig vel var uadskillelig forbunden med Danmark, men at Holsten under visse Omstændigheder nok kunde skilles fra Slesvig, og nu troede jeg ogsaa at maatte omtale denne Sag og udtale min Overbevisning derom for min Menigheds Medlemmer, hvilket jeg dog aldrig gjorde fra Prædikestolen, men ved andre passende Leiligheder, hvor jeg ellers kom sammen med dem, og alle med ene Undtagelse af en 3 til 4, der paavirkedes for meget af de ivrige Sles.-Holsteenere i Apenrade, antog ogsaa min Mening.

Dertil kom, at jeg formedelst den mageløse Talefrihed, vi hidindtil havde haft her i Landet, ogsaa naar jeg i Selskab kom sammen med ivrigt Sles.-Holstensksindede, tog mig den Frihed med Bestemthed, og som jeg tror med gode Grunde, at forsvare den danske Sag imod disse, ihvorvel jeg vidste, at jeg derved gjorde (mig) forhadt af mangan En. Desaaarsag blev jeg, hvem man ellers, fordi jeg var tydskdannet, havde troet at være Slesvigholst., med Rette anset for dansksindet, og i min Mening var jeg almindelig bekiendt som saadan.“⁵⁾

⁵⁾ Beretningen findes aftrykt i »Grænsevagten« 1924, S. 300 f.

Da Trearskrigen udbrød, var Datteren Amalie 21 Aar gammel, altsaa helt i Stand til at opfatte og bevæges af dem af Tidens Begivenheder, som naaede ind i Sognet og Præstegaarden. Ikke blot derved blev hun en moden Kvinde: kun i en alder af 8 Aar mistede hun sin Moder og maatte tidlig passe sig selv og gaa Faderen til Haande. Ved en Huslærerinde blev hun og hendes Søster Maria Elise (født 3. August 1824 og i 1853 gift med daværende Stiftsprovst, senere Biskop i Ribe, Carl Frederik Balslev) undervist i Tysk, Engelsk, Fransk, Musik og Dans, derimod ikke i Dansk.

Som ganske ung Pige begyndte hun at skrive Digte og Komedier paa Tysk, men skønt ogsaa Hussproget var Tysk, blev hun, vel nok mest paavirket af Faderen og Krigen, dansk bevidst og gik lidt efter lidt over til at skrive Smaafortællinger og religiøse Artikler paa Dansk, baade i Bladene og Sprogforeningens Almanak.

Ud over at passe sine Pligter i Præstegaarden, hvor hun efterhaanden helt overtog Husførelsen og Faderens Pleje, samlede hun Skolepiger, læste og sang for dem og lærte dem Haandarbejde. Især tog hun sig af fattige forsømte Børn og var Plejemor for dem. For de unge Piger i Hjemmet holdt hun Husandagt, men ikke nok med det: Søndag Morgen holdt hun Bibellæsninger for Sognets Kvinder, naar Faderen, som efterhaanden svækkedes af Sygdom og Alder, kom for sent til Guds-tjenesten. Bibellæsninger var noget helt nyt paa den Tid, og da især, hvis de blev holdt af en Kvinde.

Hun tumlede med Tanken om at blive Diakonisse, men vilde ikke slippe Faderen, og efter at han var død i 1860, opgav hun Tanken helt, idet der aabnede sig en helt ny Vej for hendes Virketrang: en Gaardejer fra Kassø, *Jes Nielsen* (født 1. Juni 1819) havde mistet sin Hustru, Anna Christina Bossen (født 17. August 1816) og anholdt om hendes Haand.

Den 5. April 1861 blev de gift, og Amalie Nielsen blev Bondeskone. Ofte var det svært, men hun viste en sjælden Energi med Hensyn til alt, der optog hende. Det blev et lykkeligt Ægteskab med et forunderligt folkeligt og kristeligt Fællesskab.

Lige før Krigens Udbrud i 1864 valgtes Jes Nielsen til sam-

men med 5 andre at overbringe Kong Christian IX Nordslesvigs Lykønskning til hans Tronbestigelse. Efter Krigen valgtes han til Kommuneforstander, men da han nægtede at aflægge Ed til den prøjsiske Konge, dømtes han af Retten til at betale en Stedfortræder for Resten af Valgperioden.

Da der begyndtes kristelige Møder paa Egnen, dels ved Præster som Michaelsen, Emil Clausen, Lawaetz og Neergaard, dels ved Lægmand som Mads Jensen, sluttede Niensens sig varmt dertil og aabnede ogsaa deres Hjem for disse af Missionen prægede Møder. Men de deltog ogsaa i de grundtvigske Møder i Bovlund.

Jes Nielsen blev valgt til Medlem baade af Provstisynoden i Aabenraa og Fællessynoden i Rensborg. 1881 indbragte han i Provstisynoden Forslaget om at faa indført en ny dansk Salmebog i de nordslesvigske Kirker, da Pontoppidans maatte synes at være forældet.

I længere Tid havde han og hans Hustru samlet en Række nyere Salmer, som savnedes i Pontoppidans, ogsaa efter at den var revideret af Meyer og Boesen. Amalie Nielsen havde da henvendt sig til Pastor Hans Tonnesen i Aabenraa og bedt om hans Støtte, men havde faaet det Raad, at hendes Mand skulde fremlægge Tanken paa Synoderne.⁶⁾

Paa Synoden opnaaedes ikke Enighed, og Ægteparret gav sig nu selv til at lave et Udkast til en Salmebog. „Det var nogle dejlige Aftener, da vi arbejdede sammen med denne Gerning. Naar vi havde drukket Te om Aftenen, fyldte jeg Tepotten med Vand og satte den i Kakkelovnen. Naar saa Folkene var gaaet i Seng, begyndte vi paa vort Arbejde. Vi var begge lige interesserede og begejstrede, derfor ogsaa enige i, hvad der burde medtages, og hvad der burde udelades (af Meyer-Boesen) Begyndte vi saa at blive trætte, fik vi en Kop Te med en Tvebak til, og saa arbejdede vi videre. Det var herlige Aftener, noget af det bedste, jeg har oplevet.“

Da Udkastet blev færdigt, blev det trykt i „Nordslesvigsk Søndagsblad“ og udsendt til Bladets Abonnenter, og Pastor

⁶⁾ Hans Tonnesen: Nordslesvigsk Kirkeliv 1880—1920, S. 28.

Kjer indbragte nu Forslaget om en ny Salmebog for Nordslesvig i Fællessynoden, hvor man netop paa samme Tid drøftede Udgivelsen af en ny tysk Salmebog. Det vedtoges, at de 5 nordslesvigske Provstisynoder skulde vælge hver 2 Mænd, og af disse vilde Konsistoriet i Kiel udnævne et Salmebogsudvalg paa 5 Medlemmer.

Amalie Nielsen slutter sine Erindringer med Ordene: „Nielsen flyttede jo til Danmark, førend Salmebogen blev udarbejdet; men han havde dog endnu saa megen Indflydelse paa de Mænd, der var Medlemmer af Provstisynoderne, at i alle 5 Provstisynoder blev de Mænd valgte til Udarbejdelsen af Salmebogen, som Nielsen havde foreslaaet dertil.“

Blandt de Stykker, Amalie Nielsen fik optaget i Sprogforeningens Almanak, kan nævnes: „Karen“ (1898, S. 1—21), „Præsten Jep Hansen af Hjortkjær“ (1900, S. 41—47) og „Den sidste Henrettelse paa Stejlebakken ved Hjortkjær“ (1902, S. 38—43).

Ægteparret boede først paa Vejleegnen, senere et Par andre Stede. Jes Nielsen døde 1902 paa Tanggaard ved Lunderskov⁷⁾ og Amalie Nielsen den 14. April 1913 hos en Søn paa Koldingegnen.

Om begge har M. A. skrevet et Eftermæle i Sprogforeningens Almanak 1914, S. 81—82.

Det er denne Kvindes Erindringer fra Barndommen og Ungdommen, som her — noget forkortet — bliver offentliggjort, da kun nogle korte Uddrag af dem tidligere har set Dagens Lys.⁸⁾ De er skrevne i 80-aarsalderen, og i Indledningen hedder det:

„Mine Børn har ofte anmodet mig om at optegne nogle Erindringer fra mit meget bevægede Liv. Jeg har dog aldrig syntes om at skrive noget om mig selv.

Da jeg nu imidlertid har maattet opgive Haabet om at faa min Kirkehistorie udgivet, trænger jeg til et Arbejde, der kan styrke og vedligeholde mine Aandsevner, og jeg tiltror mig

⁷⁾ Nekrolog i Sprogforeningens Almanak 1902, S. 44.

⁸⁾ Under Overskriften »En nordslesvigsk Præstedatter, bearbejdet af afd. Redaktør N. Petersen i H. Tonnesen: Nordslesvigsk Kirkeliv 1880—1920, Haderslev 1925, S. 28—49.

ikke mere at kunne finde noget nyt Emne, uden netop dette at nedskrive nogle af mine Erindringer. De er ikke bestemt til at udgives i Trykken; men mine egne Børn og Børnebørn vil vistnok kunne læse dem med Deltagelse og Interesse.“

Jeg er sikker paa, at mange flere vil have Glæde af at læse disse baade velskrevne og interessante Livsminder, som giver os et godt Indblik i hendes egen Sjæl. en selvstændig Skildring af hendes Omgivelser og hendes Tid, saa der bliver noget at lære om Menneske-, Hjem-, Folke-, Menigheds- og Kristenlivet baade i Krig og Fred.

I. Barndomserindringer (1827—42).

Jeg er født paa min Moders Fødselsdag, den 27. Juni 1827 i Jordkær Præstegaard. Tre Uger efter min Fødsel blev jeg døbt i Hjemmet paa en Dag, da Generalsuperintendent *Adler* holdt Visitats der.⁹⁾

Provsten, *Peter Paulsen*, døbte mig; det var hans Rettighed at døbe Præsternes Børn, hvorfor han, saavidt jeg ved, for hver Daab modtog et Honorar paa 10. Daler.

Den tilstedeværende Generalsuperintendent hed *Jacob Christian Georg Adler*, og jeg blev efter ham kaldt *Georgine*. Mit andet Navn, *Dorothea*, fik jeg efter Provstinden, og det tredie, *Amalie*, som blev mit Kendingsnavn, efter min Moders Søster.

Provsten holdt ved min Daab en lille Tale over de Ord: „Hvad jeg gør, ved du ikke nu, men du skal forstaa det her-efter“ (*Joh. 13,7*). De Ord var jo godt valgte, men hvorledes Talen var, ved jeg ikke, thi *Paulsen* var en flad Rationalist (Fornuftdyrker), dertil en raa og brutal Person; men han har nok kendt den lutherske Kirkes Lærebegreb og rettet sig derefter.

Da jeg var et Aar gammel, blev min Fader angrebet af en meget heftig Tyfus, som han havde paadraget sig ved at holde en Tale i Hjemmet over en, som var død af Tyfus og laa utildækket i aaben Kiste. Saa lidt tænkte man dengang paa at und-

⁹⁾ Om Daaben den 24. Juli 1827 har Pastor *Jep Hansen* foretaget en ret indgaaende Indførsel i *Hjordkær Kirkebog*. Landsarkivet, Aabenraa.

gaa Smittefare ved Afspærring eller nogensomhelst Forsigtighed.

Det maa have været en drøj Tid for min Moder, der selv plejede ham og desuden havde baade Husholdningen og to smaa Børn at føre Tilsyn med. Min Søster, Marie, var kun henimod 3 Aar ældre end jeg. Min Fader fantaserede i 3 Uger, saa sov han i et Par Døgn, og saa var Sygdommen hævet. Men det varede længe, inden han kom til Kræfter igen.

Da jeg var to Aar gammel, nedkom min Moder med Tvillinger, en Dreng og en Pige. Min Broder blev døbt Rudolf efter min Morfader, og Søsteren blev kaldt Henriette efter Mor. Der blev saa fæstet en Amme, som hed Metta og senere var Stuepige hos os i tre Aar; saa blev hun gift med en af vore Tjenestekarle. Henriette levede dog kun 19 Uger, Rudolf blev 9 Maanedre, saa døde han ogsaa.

Da Metta var Stuepige, havde hun mest at gøre med os Børn, men hun havde ikke nær saa god Læmpe til at omgaas os som Bryggerspigen, Anna. Denne var en jydsk Pige, der altid var god og venlig imod os, og derfor holdt vi meget af hende ogsaa. Hun blev hos os endnu et Par Aar, saa blev hun gift med en Drejelsvæver. Han var vist en god Mand, og de holdt meget af hinanden, men levede i fattige og trykkende Kaar paa en lille Jordlod ude paa Heden. Efter Mandens Død flyttede Anna til Ries, hvor hun bedre kunde tjene til Livets Ophold til sig og sine Børn. Dem fik hun godt opdraget. En Søn af hende gik Fodpost til Kassø, efter at jeg var bleven gift, og jeg har ofte talt med ham om hans Moder.

Min Moder var efter Tvillingernes Fødsel bleven angrebet af Tuberkulose. Der var to Læger i Aabenraa, og mine Forældre raadførte sig med dem begge. Den ene hed *Karlson*, som var en dygtig Chirurg og for den Tid ualmindelig behændig til Hjælp ved udvortes Skader. Han havde en stor Praksis rundt omkring paa Landet og plejede at se ind til os, naar han kørte forbi, og fik da gerne et Glas Madeira.

Han var gift med en Borgerdatter fra Aabenraa, en hjertensgod Kone. De havde to Døtre, Sofie og Julie, der var lidt ældre end vi, men vi kom dog sammen engang imellem og legede med hverandre. Den første Gang, jeg mindes at have været hos

Karlsens, var de i dyb Sorg. De havde lige mistet en yngre Datter, Luise, paa den sørgelige Maade, at hun i et ubevogtet Øjeblik var gaaet ind i Faderens Giftkammer og havde der faaet fat i noget, som hun døde af.

Den anden Læge hed *Neuber*, der var fanatisk tysk og Revolutionær. Hans Kone var en Professordatter fra Kiel, en meget dannet Dame; men han brød sig ikke om hende. Han blev anset for meget lærd og anvendte en Masse Medicin efter den Tids Mode. Med Hensyn til min Moders Sygdom var han dog saa ærlig, at han — efter at have prøvet forskellige Slags Mikstur — sagde, at hun hellere maatte bruge et Husraad, og anbefalede hende at drikke islandsk Mos-Chocolade. Dette gjorde hun og befandt sig ogsaa efter nogen Tids Forløb bedre.

I April 1832 kunde min Mors Fader, Professor *Eckermann* i Kiel, holde sit 50-aarige Professorjubilæum. Dette gav Anledning til en stor Fest, da alle Børnene med deres Familie skulde samles i hans Hjem ved den Lejlighed.

Vi skulde da ogsaa rejse til Kiel og kørte hele Vejen med egen Befordring. Vi havde en Kaleschevogn. Mor sad i Kaleschen med os Børn, og Far sad hos Kusken. Den første Dag skulde vi køre meget tidlig hjemmefra, da vi skulde tilbagelægge 10 Mil fra Hjemmet til Mysunde.

Vi blev vækket Klokken 4 om Morgenen. Mor hjalp os med Paaklædningen. Jeg sad paa Mors Skød og rystede over hele Legemet. „Hvad skal vi dog gøre med Barnet“, sagde Mor. „Giv hende en varm Kop Kaffe!“ svarede Far. Det gjorde hun, og det hjalp. Da vi blev godt indpakkede og kom op i Vognen, blev det bedre. Mor havde lovet os, at vi skulde se Solen staa op, og det gjorde vi. Det var en prægtig Solopgang og et dejligt Vejr; men det var alligevel trælsomt at køre hele Dagen i det dybe Sand paa Oksevejen.

I Bommerlund Kro, der laa omtrent halvvejs hen til Flensborg, bedede vi og fik Frokost, og vi har formentlig bedet en Gang til, men det mindes jeg ikke. Undervejs kørte vi forbi Store Solt, hvor en Morbroder af min Moder havde været Præst.¹⁰⁾

¹⁰⁾ Christian Heinrich Wolff var Præst i Solt 1805—32.

Først henimod Klokken ti Aften naaede vi Mysunde og spændte fra ved en Kro paa denne Side Slien. Der fik vi Aftensmad og kom i Seng i et stort Værelse med 2 Dobbeltsege: i den ene laa vi, i den anden Far og Mor.

Den næste Morgen var vi ikke saa tidlig paa Færde, da vi den Dag ikke havde saa langt at køre. Mens vi fik Frokost, kunde vi gennem Vinduet se ud over Slien. Den Dag var bedækket Luft, og en Mængde Maager fløj frem og tilbage over Slien. Vi blev sat over paa en gammeldags Færge, der blev trukken af to Færgekarle, og kørte nu ad Eckernførde til. Vi naaede Eckernførde omtrent ved Middagstid og kørte tværs over Havnen paa en lang Træbro.

I Eckernførde spiste vi til Middag sammen med en Advokat *Schlet*, en Universitetsven af Far, og da vi kom til Herregaarden Stubbe, kom *Otto Eckmann* til os og kørte med os til Kiel, hvor vi ankom hen imod Aften.

Min Bedstefader ejede et stort Hus i Kiel, hvori der var mange høje og til Dels meget store Værelser. Mor og vi Børn kom til at sove i en stor Sal i anden Etage, hvor ogsaa Mors Søster, Amalie, og 4 eller 5 Kusiner havde deres Senge. Der var ingen flere Børn end vi med til dette Jubilæum. De andre var alle voksne Mennesker med Undtagelse af et Par store Drengene, 2 Fætre til os.

I Stueetagen var der to store Værelser ved Siden af hinanden. Her modtog Bedstefar alle de Herrer, der kom for at lykønske ham i Anledning af Jubilæet: alle Universitetets Professorer, mange Studenter og en Del andre Herrer.

Kansler *Brockdorff* kom som Afsending fra Kongen for at overrække ham en Orden (Kommandør af Dannebrog), som Bedstemor maatte hæfte paa hans Kjole med det samme.

Alle disse Herrer holdt Taler til ham, nogle talte Tysk og andre Latin, og skønt Bedstefar dengang allerede var 79 Aar gammel, var han dog endnu saa aandsfrisk, at han med en lille passende Tale kunde svare paa alle de Taler, der blev holdt til ham.

Dem, som talte Tysk, svarede han paa Tysk, og dem, som talte Latin, svarede han paa Latin, som han vist talte lige saa

flydende som Tysk. Han var meget lærd, og det hed sig blandt Studenterne, at han kunde Biblen udenad paa 4 Sprog. Den hebraiske Grundtekst til gammelt Testamente, den græske Oversættelse deraf (Septuaginta), den latinske Bibeloversættelse (Vulgata) og Luthers tyske Bibeloversættelse.

Dette fandt min Fader stadfæstet, da han til en Afhandling til sin Embedseksamen vilde benytte et Bibelsprog fra det gamle Testamente, men ikke vidste, hvor det stod. Han havde da spurgt Professor Eckermann, og denne havde svaret ham paa staaende Fod: „Det staar i Krønikernes Bog der og der, og lyder i den hebraiske Tekst saaledes, i Septuaginta saaledes, i Vulgata saaledes og Luther har oversat det saaledes.“

Da nu Jubilæet var overstaet, skulde Bedstefar endnu fejre sit Sølvbryllup med sin anden Hustru, Moders Stedmoder, mens hele Familien var samlet.

Efter Sølvbrylluppet var der endnu en Fest, nemlig Rudolf Eckermanns Fødselsdag. Han fik til Gave et Tændstikapparat, der saa ud som et Skrivetøj, men i det ene Glas var der Tændstikker og i det andet en Vædske, hvori de skulde dypes for at blive tændt. Det var en ny Opfindelse, en forberedende Overgang til de Tændstikker, vi nu bruger. Paa Fødselsdagen deklareredes Fødselsdagsbarnets Forlovelse med hans Kusine Minna Eckermann.

Da nu alle disse Fester var afsluttede, skiltes Familien og rejste hjem, hver til sit. Mor havde det nu godt, hun var bleven meget styrket ved det fornøjelige Samvær med sin Slægt og andre gode Venner. En Dag, da jeg sagde til hende „Du er jo altid syg“, svarede hun: „Nej, det maa du ikke sige; jeg har det meget bedre og bliver snart helt rask.“

Vi var da alle glade, men kort efter indtraf der en Begivenhed, der havde sørgelige Følger for os alle i en Række af Aar.

Før jeg fortæller denne, vil jeg give et Overblik over de Præstefamilier, vi kom sammen med.

Provst *Paulsen*,¹¹⁾ som havde døbt mig, var ualmindelig grim,

¹¹⁾ Provst i Aabenraa 1811—37, i Altona 1837—48. Medlem af Stænderforsamlingen 1834—37.

en haard og brutal Mand, der dog i et pænt Selskab forstod at iagttage Selskabslivets vedtagne Former. Hans Hustru var vist en god Kvinde; hun var venlig og rar. De havde 4 Børn, 2 Sønner og 2 Døtre.

Den ældste Søn, Peter, har jeg aldrig set. Han var Forstander for et Døvstummeinstitut i Slesvig, bekendt for sit Gneri med Hensyn til Kosten for de døvstumme Børn. Den anden Søn var Læge. Han havde studeret i Tyskland, men da de tyske Regeringer, der havde lovet Tysklands Ungdom frie Forfatninger til Løn for dens heltmodige Kamp mod Napoleon, sveg alle grønne Løfter og regerede yderst reaktionært, dannedes der demokratiske Foreninger alle Vegne, især blandt Studenterne. Disse blev forbudte og deres Medlemmer forfulgte.

Paulsen havde ogsaa været i en saadan Forening, og da det blev opdaget, kom han hjem for i Danmarks Rige at finde Beskyttelse og slippe for at straffes i Prøjsen. Han var nu i en længere Aarrække praktiserende Læge i Aabenraa.

Saa var der to Døtre. Elise var ualmindelig grim, hun lignede Faderen, dog kun i det ydre, for hun var en rigtig god Pige. Den yngste Datter, Augusta, var paa den Tid 12 Aar. Jeg mindes, at vi besøgte Provstens en Gang, og da tog hun sig af os med Venlighed. Hun blev senere gift og kom til at bo i Byen Slesvig, hvor hun efter Slaget ved Isted var en af de Damer, der tog sig af de Saarede med megen Omhu.

I Bjolderup var der en Pastor *Joh. Heinrich Prehn*. Han var Provstindens Broder, men yderlig fordrukken. De havde ogsaa 4 Børn. Conrad, den ældste Søn, studerede Theologi.¹²⁾ Saa var der to Døtre, Marie og Doris. Marie gik Moderen til Haande i Hjemmet. Doris tog sig et Par Gange en Kondition for selv at tjene til Underhold.

I Ries, der var den nærmeste Præstegaard, hvorhen vi ogsaa kunde gaa ad en Sti over Marken, var Pastor *Wulff* Præst. Han var gift med en Datter af Provst Strodtnann i Haderslev; de var meget rige og meget gerrige. Han havde studeret i København, og de talte Dansk i Hjemmet, men med os talte de Tysk.

¹²⁾ Blev Faderens Efterfølger i Bjolderup ved dennes Død 1831.

Pastor Wulff aspirerede til at være Kunstner og gav sig af med baade at digte og male; men til Præst duede han ikke.

De nævnte tre Præster var flade Rationalister, det vil sige, de brød sig ikke en Smule om Kristendommen, men tænkte kun paa deres egen verdslige Fordel.

I Hellevad var der en yngre Præst, *Christian Petersen*, som var Mystiker, det vil sige, han var en Tilhænger af Schleiermacher. Han var vist en god Mand, men han prædikede ikke godt. Uheldigvis var hans Hustru, der var fra Lybæk, forfærdelig tysk, vigtig og indbildsk. Hun var ikke lidt i Sognet og knap med Kosten overfor Tjenestefolkene. De havde to Døtre, som var lidt yngre end vi, men vi saas kun sjældent, da man den Gang for at komme til Hellevad maatte køre over Mjøs Hede, hvor der kun var nogle Spor, men ingen rigtig Vej, saa der kunde man ikke køre, efter at det var bleven mørkt.

Det var i Sommeren 1832 — jeg ved ikke, hvad Tid det var. Vi skulde have Kirkevisitats [Provstevisitats], og det plejede at være Juni Maaned. Der var kun nogle faa Herrer indbudte for at deltage i det dertil hørende Gilde. Foruden Visitatorerne, *Paulsen* og *Tillisch*, var der Amtsforvalter *Thaulow*, der skulde være med ved Gennemsynet af Kirkeregnskaberne. Af Nabo-præsterne var vist kun *Wulff*, *Riese* og *Petersen* fra Hellevad til Stede. *Prehn* i Bjolderup var enten allerede død eller dog sengeliggende.

Saa var der en Advokat *Reuter* fra Aabenraa, der var en god Bekendt af Far. Klokkeren 9 Formiddag stod Frokostbordet dækket med koldt Køkken, Portvin og Madeira, og Herrerne tog for sig af Retterne. Reuter og Provsten delte en Flaske Madeira med hinanden. Reuter blev som Følge deraf meget lystig. Om Provsten mente Far, at han allerede havde drukket noget i Forvejen, og i Kirken ansaa de tilstedeværende Folk ham for fuld.

Jeg var for lille til at være med i Kirke, men jeg har hørt fortælle, hvad der skete, saa tit, at jeg ved det sikkert nok.

Først katekiserede Far, saa afløste Provsten ham og skulde fortsætte og afslutte Katekisationen. Han lagde da ligefrem an paa at faa Børnene til at tie, idet han bed dem af og talte haardt

til dem, selv om de svarede rigtigt. De var ogsaa nær ved at blive forbløffede, men en Pige, Anna Grevsen fra Taagholm, blev kækt ved at svare og vilde ikke tie, skønt Provsten blev saa gal, at han ruskede hende i Kappen. Nu tog de andre ogsaa Mod til sig igen og svarede godt og rigtigt paa hvert Spørgsmaal, saa at Provsten ikke kunde faa noget at dadle.

Fra Kirken gik alle over i Skolen, hvor Børnene skulde eksamineres i Skolekundskaberne og Protokollerne lægges frem. Da Provsten nu eftersaa disse Protokoller, udbrød han: „Was, nur zwei Mal katekisirt!“ (Hvad, kun katekiseret to Gange!). „Det kan ikke passe“, sagde Far, „jeg katekiserede jo endnu sidste Søndag.“ „Nej, det er det forrige Halvaar, Provsten mener“, sagde Degnen. „Naa, det var den Gang“, sagde Far. Mere sagde han ikke, for han mente, at Provsten maatte jo nok selv vide, at han det forrige Halvaar, foruden sit eget Embede, tillige havde forestaaet det i Bjolderup, fordi Pastor Prehn, Provstens Svoger, laa i Sengen og drak. Naar Far hver Søndag prædikede i begge Kirker, var det da umuligt for ham ogsaa at katekisere.

Da Herrerne var færdige med Regnskaberne, gik de til Bords i Salen. Vi Børn havde spist i Forvejen, men vi var inde i Salen, mens Herrerne spiste. Kirkeværgerne og Skolelærerne spiste i et andet Værelse, og Kuskene tillige med vore egne Karle i et tredie. Skønt Far følte sig fornærmet og forurettet ved Provstens Adfærd, vilde han dog lade som ingenting, og da Stegen kom paa Bordet, udbragte han Visitatorernes Skaal, som det altid var Skik og Brug.

Men saa ophidset var Provsten endnu, at han raabte: „Was, sollen wir leben, ob wir wollen oder nicht?“ (Hvad, skal vi leve, om vi vil eller ej?) Det blev dog Far for meget, og han svarede med høj Røst: „Nein, so war es nicht gemeint; wollen sie nicht leben, mögen sie sterben!“ (Nej, saaledes mente jeg det ikke, vil de ikke leve, maa de gerne dø.) Saa vendte han sig om med Ryggen til Bordet og sagde „Pereat, die Visitatoren!“ (Ned med Visitatorerne!), tømte sit Glas og satte sig til Bords igen. En trykkende Stilhed fulgte. Bordet blev snart hævet, og Gæsterne skyndte sig at tage Afsked og rejse hjem.

Hvad Grunden kan have været til, at Provsten overfaldt min Fader paa saa uforskammet Maade, ved jeg ikke. Jeg tror heller ikke, at Far kunde tænke sig nogen rimelig Grund dertil. Jeg har dog tænkt mig, at Far maaske ved en eller anden Lejlighed havde udtalt sig uforsigtig om Provsten, og at dette saa er bleven ham fortalt igen.

Der var nogle Husmænd i Jordkær, som skulde betale en aarlig Afgift til Provsten af deres Jordlod. Jeg ved, at der flere Gange kom nogle af dem til Far og bad om hans Raad og Hjælp. For Provsten var meget nøjeregnende med at inddrive de Penge, der tilkom ham. Far hjalp dem da altid, saa godt han kunde, vistnok undertiden ved selv at laane eller give dem de Penge, de skulde betale, og kan godt ved en saadan Lejlighed have udtalt sig noget skarpt om Provsten.

Far var meget opbragt over Provstens uforskammede Adfærd og talte hver Dag derom, idet han atter og atter fortalte, hvad han havde sagt og gjort, hvoraf min Gengivelse jo kun er et lille Uddrag, og saa tilføjede han som oftest: „I den lutheriske Kirke er der ingen højere og lavere Gejstlighed som i Romerkirken. Paulsen er vel min Foresatte, men kun som „Primus inter Pares“, som den første blandt Ligemænd. Jeg har taget de samme Eksamina som han og kan maale mig med ham i enhver Henseende. Til min Menighed staar jeg i et bedre Forhold end han til sin, og hvor han sætter sin Fod, sætter jeg min ved Siden af.“

Min Moders svage Helbred kunde ikke tage denne daglige Fortræd, og hun fik et slemt Tilbagefald. Nogen Tid efter fik vi Besøg af *Onkel Heinrich*. Far fortalte ham nu om Provstens Adfærd, meget udførligt og med megen Heftighed. Onkel Heinrich kendte godt Provst Paulsen og kørte nu en Dag til Aabenraa for at se, om han ikke kunde faa denne Strid bilagt.

Men Paulsen har nok forstaaet at fremstille Sagen paa en anden Maade, for da han kom hjem, mente han, at der nok havde været Skyld paa begge Sider og at Far havde taget Sagen alt for hidsigt. Saa sagde Far til ham: „Sæt Dem dog i mit Sted! Hvad vilde De synes om at blive behandlet saaledes?“ Dertil svarede Onkel Heinrich: „Mir könnte so etwas nicht be-

gegnen“ (For mig kunde saadan noget ikke ske). Det tog Far ham meget ilde op, og dog var der noget sandt deri. En saa beleven Verdensmand som Onkel Heinrich vilde vel nok have undgaaet et saa heftigt Sammenstød.

Det var i det hele taget tit til Skade for Far, særlig ogsaa i hans Forhold til den Eckermannske Familie, at han ikke havde kunnet tilegne sig den lette Selskabstone, som er almindelig vedtaget i Selskabslivet.

Saa rejste Onkel Heinrich, og Far føjede nu til sine daglige Udfald mod Paulsen ogsaa jævnlig bitre Bemærkninger om Onkel Heinrich, hvilket selvfølgelig saarede Mor.

Imidlertid var Pastor *Prehn* i Bjolderup død (1831). Far holdt Talen i Hjemmet, og Pastor *Wulff* blamerede sig ved at holde en daarlig og taktløs Ligprædiken, som gav Folk en Del at tale om. De sagde, at han var kommen til at stampe om i nogle Lerkar, som han ikke kunde komme fra igen.

I den Tid, Far havde forestaaet Embedet i Bjolderup, var han blevet meget afholdt der i Sognet, og der var adskillige, der opfordrede ham til at søge Embedet. De mente, at Visitatorerne ikke kunde undgaa at præsentere ham, da han nu i saa lang Tid havde forestaaet Embedet uden Vederlag, blot som en Vennetjeneste mod Familien, og blev han præsenteret, var der ingen Tvivl om, at han blev valgt.

Nu havde imidlertid Pastor *Prehns* ældste Søn taget sin Embedseksamen og ønskede meget at blive sin Faders Eftermand, og Familien trængte haardt dertil, da de var helt fattige. Der var foruden Enken to ugifte voksne Døtre, og den yngste Søn, der vilde være Lærer, behøvede ogsaa Penge til sin Uddannelse. Under disse Forhold nænnede Far ikke saa at sige at tage Brødet ud af Munden paa dem. Han søgte derfor ikke Kaldet, for at *Conrad Prehn* kunde faa det, og han fik det ogsaa.

Mor vidste godt, at den Tuberkulose, hun led af, vilde forvolde hende en tidlig Død, og det laa hende derfor meget paa Hjerte at sørge for vor Fremtid saa godt hun kunde. En Dag tog hun os med ud til Aabenraa og tog os med hen til en Advokat *Mailand*, som boede der. Hans Hustru var ogsaa en Professor-datter fra Kiel og Ungdomsveninde af Mor. Hensigten med

dette Besøg var vistnok at bede hende tage sig af os, naar hun selv var død, og særlig at vejlede os med Hensyn til Erhvervelsen af de sælskabelige Former, som kræves i den finere Verden.

Dette lovede Fru Mailand min Moder, og hun har trolig holdt dette Løfte. Hun var en beleven Verdensdame. Visselig havde hun sine Fejl, men overfor os har hun altid vist sig som en oprigtig og kærlig, moderlig Veninde. Vi opholdt os tit i længere Tid i Mailands Hus og blev altid godt behandlede, som var vi deres egne Børn. De havde en Søn og en Datter.

Datteren, Rosa, var et Aar ældre end jeg. Hun var ualmindelig smuk, yndig og elskelig. Da hun var voksen, var hun en feteret Skønhed. Jeg elskede hende lidenskabelig fra det første Øjeblik, jeg saa hende, og hun gengældte min Kærlighed, omend i en noget roligere Form, og dette Venskab bevarede vi, trods alle Hindringer, til hendes Død. Vi blev skilt ad ved Krigen, for de var tyske, men med en ærlig Overbevisning. Hun troede, hvad man havde lært hende; men i vor kristne Tro var vi enige og fast forbundne.

Mor havde lært Mejerivæsen paa en Herregaard i Holsten. Hun lavede fint Smør. En Gang om Ugen sendte hun en af Pigerne til Aabenraa med det Smør, der skulde sælges, og denne forrettede da med det samme forskellige Ærinder, som Mor havde bedt hende besørge. En Aften, da Pigen var kommen hjem fra Byen og kom ind til Mor for at aflægge Regnskab, fortalte hun, at Jøden *Markussens* Moder havde druknet sig i den Brønd, der var udenfor deres Hus, fordi hun havde faaet at vide, at hendes ældste Søn, der var Læge i Haderslev, havde antaget Kristendommen for at kunne gifte sig med en kristen Pige. Dette gjorde et stærkt Indtryk paa os. Mor havde netop sidst, da vi var i Byen, været med os i den Butik og købt noget Tøj, til os hver en ny Kjole, saa vi havde baade set Huset, hvori hun boede, og den Brønd, hvori hun druknede sig.

Imidlertid forværredes Mors Helbred stadig. En Del af Vinteren og henimod Foraaret maatte hun stadig ligge, og om Dagen blev hun klædt paa og laa paa Sofaen, men staa op og gaa omkring kunde hun ikke. Mors rigtige Broder var Rektor ved

Latinskolen i Flensborg. Han havde fire Døtre, hvoraf kun en af de yngste var gift, nemlig med *Strodtmann*, som var Subrektor ved Latinskolen. En af de ældste ugifte Døtre hed Jette, og naar Mor var meget syg, var hun ofte hos os i længere Tid for at pleje Mor, og det var en Lykke, hun kunde komme, for naar hun ikke var der, var det vist en tarvelig Pleje, Mor fik. I saadanne Tider, naar Mor havde det daarligt, maatte vi Børn skøtte os selv, som vi bedst kunde. Det var da min bedste Fornøjelse at sidde i en eller anden Krog og læse.

Mor havde tidlig lært mig at læse. Da jeg var 6 Aar, læste jeg *Walter Scotts Romaner* i tysk Oversættelse og *Schillers Tragedier*.

1834 blev Østerenden af Huset ombygget, og vi havde Murerfolk næsten hele Sommeren. Det var en meget varm Sommer, og Mor havde det noget bedre. Den Sommer blev Far kaldet til at forberede en Forbryder til Døden; derom vil jeg dog ikke skrive her, da jeg har leveret en udførlig Beskrivelse deraf i *Nordslesvigsk Almanak*, Aargang 1902.

I Efteraaret 1834 døde Pastor *Kjær* i Østerløgum. Da der blev holdt Auktion i Præstegaarden, købte Far et Bord, som vi har endnu, et Sengested, hvori jeg har sovet i mange Aar, og en Del danske Bøger, nogle Aargange af „*Minerva*“ og nogle andre Tidsskrifter. Disse Bøger læste vi Børn med megen Interesse.

Vi læste allerede den Gang ret godt Fransk, men Far havde aldrig undervist os i Dansk; han mente, det kom af sig selv; men det gjorde det alligevel ikke. Af disse Bøger lærte vi at læse Dansk. I Begyndelsen var der en Del Ord, vi ikke kunde forstaa, fordi vi udtalte dem urigtigt, men vi hjalp hinanden saa godt, vi kunde. Min Søster, der var tre Aar ældre, kunde hjælpe mig til Rette med adskillige Ord, og saa blev vi ved at arbejde dermed, indtil vi forstod det altsammen.

Hen ad Vinteren blev Mor igen meget syg. Hun havde dog forinden sørget for, at vi kom ud af Sovekammeret og fik vort eget Værelse. Vi var jo nu saa store, at vi selv kunde rede Haaret og klæde os paa, naar vi hjalp hinanden lidt.

Nu saa vi jo ikke saa meget til, hvorledes Mor havde det,

men hun var meget syg. Hun havde en Blikskaal til at spytte i om Natten, og den var helt fuld hver Morgen. Foruden Tuberkulosen slog der ogsaa andre Ting til, som maaske stod i Forbindelse dermed, og derved forøgedes hendes Lidelser.

Først fik hun en Betændelse i Kæbebenet. Et stort Stykke af Kæbebenet blev skaaret ud. Saa fik hun buldne Fingre, først Tommelfingeren, der var meget slem, saa gik det over i anden og tredie Finger, som dog blev mindre slemme.

Denne den sidste Vinter Mor levede, var Tante Jette ikke hos os. Jeg ved ikke, af hvad Grund hun ikke kunde komme, men Mor savnede hende haardt. En Tidlang havde vi Jordmoderen fra Jordkær til at pleje hende, men det var en gammel og gammeldags Kone, hvis Pleje Mor slet ikke var tilfreds med. Hun var hende ikke proper og pæn nok. Mor var jo vant til en finere Omgængelse og Behandling, end Folk i saadan en lille Landsby dengang havde Forstand paa. Saa var hun ogsaa meget snaksom, og Mor gad ikke høre hendes Snak.

Det var et koldt og regnfuldt Foraar, sludfuldt Vejr med Blæst og Regn hver Dag, lige til den 27. Maj, da Mor døde om Aftenen Klokken elleve. Det var Dagen før Kristi Himmelfartsdag. Far havde sin Prædiken færdig og læste den for hende og søgte at trøste hende og berede hende til Døden saa godt, han kunde. Vi stod og græd og saa paa hende, men da Far mærkede, at Døden nærmede sig, sagde han til os, at vi skulde gaa i Seng. Vi vilde nødig, men Far vilde det saa, fordi han var bange for, det vilde gøre for stærkt Indtryk paa os, naar vi saa hende dø. Jeg ved ikke, om han havde Ret deri, men det Indtryk, vi fik om Morgenen ved at se hendes Lig, var ogsaa meget stærkt.

Far gik i Kirke for at holde sin Prædiken, og imidlertid fik vi Besøg af gamle Tante Wolff fra Flensborg og Tante Jette, men hun kom jo nu for silde. Vi var dog meget glade ved, at de kom, og de var meget venlige imod os, der følte os saa ene og forladte. Da Far kom hjem, blev han ogsaa glad ved at se dem og beklagede kun, at Tante Jette ikke var kommet noget før, saa hun kunde lettet Mors Lidelser ved en god Pleje.

Der blev nu gjort Aftale om Mors Begravelse,¹³⁾ og de lovede at komme igen til den Dag. Fætter Christian, der havde besøgt Mor, før hun døde, var nu kommen tilbage fra Sverrig og havde nedsat sig som Læge i Nordborg paa Als. Ham indbød Far ogsaa til Begravelsen.

Da Mor var bleven lagt i Kiste og pyntet, saa hun forunderlig levende ud, slet ikke som et Lig. Vel var hun hvid i Kinderne, men det havde hun været længe, før hun døde, og hun var saa mager og indtæret, at der ikke var Spor af Liglugt at mærke. Dette syntes Far ogsaa, og han fik derfor begge Læger, baade Fætter Christian og Dr. Karlsen, ind for at se paa hende, men de sagde begge, at der kunde ikke være Spor af Tvivl om, at hun virkelig var død. Jeg havde dog faaet en saadan Angst derfor, at jeg i lang Tid, ja i Aarevis, ikke kunde overvinde denne Angst, og jeg drømte flere Gange, at hun var bleven levende begravet.

I Hjemmet sang vi „Nach einer Prüfung kurzer Tage“. Denne Salme¹⁴⁾ havde Far læst for Mor flere Gange, før hun døde. Saa holdt Provst Paulsen en blomsterrig tysk Parentation, idet han begyndte med „Kennst du das Land, wo die Citronen blühen.“ Han talte en Del om de forladte Smaa, men nævnte knap den sørgende Enkemand. Derved følte Far sig fornærmet. Han tænkte, at han sørgede dybere end vi. Saa blev Kisten baaret ud paa Kirkegaarden og nedsænket i Graven, og der sang vi saa „Med Vemod og med Andagt træde“. Far forrettede selv Jordpaakastelsen, og jeg tror nok, at han holdt en lille kort dansk Gravtale.

Hvad der bidrog til at forøge Fars Vrede over Provstens Adfærd mod ham, var, at han derved følte sig afskaaren fra at søge et mere indbringende Embede, da han jo ikke kunde vente at faa nogen god Anbefaling af Provsten, ja under disse Forhold slet ikke vilde bede ham derom. Han mente, at hvis vi havde været mindre fattige, vilde han kunnet skaffe Mor en bedre Sygehjælp, og gav Provsten Skylden for, at han ved den For-

¹³⁾ Begravelsen fandt Sted 3. Juni 1835.

¹⁴⁾ Af Prof. i Leipzig Chr. Fürchtegott Gellert (1715—69), findes i Ev.-luth. Gesangbuch der Provinz Schl.-Holst., Kiel 1910, som Nr. 503.

træd og Ærgrelse, han voldte, havde fremkaldt eller dog i det mindste fremskyndet hendes Død, idet han slet ikke tænkte paa, at hans egen hidsige Maade at tage den Sag paa og idelig omtale den allermest maatte nedtyngte Mors Helbred.

Jeg har hørt Far sige: „Provsten har myrdet min Kone, og han udtalte sig endnu altid med samme Heftighed om Provstens skændige Adfærd. Var der nogen, der sagde til ham, at han ikke saadan maatte blive ved at bære Nag, saa svarede han: „Ja, hvis han vil erkende sin Uret og bede mig om Forladelse, saa vil jeg tilgive ham, men ellers ikke. Jeg vil tilgive, som Gud tilgiver: han tilgiver ogsaa kun den angrende Synder.“

Den Sommer, da Mor døde, var der hos os et ungt Menneske, som hed *Knud Alfred Fester*, hvis Fader var Skolelærer paa Falster og Fars Fætter. Han var kommen over til os, for at Far skulde lære ham Tysk, og til Gengæld underviste han os om Eftermiddagen i Skrivning og Regning. Samtalen gik mellem os paa den Maade, at han talte Dansk, og vi talte Tysk; men det faldt os aldrig ind at benytte den gode Lejlighed til at lære at tale rigtig Dansk.

Mor havde, før hun døde, sagt til Far, at den Stuepige, vi havde, nok foreløbig kunde forestaa Husholdningen. Hun hed Bothilla og var fra Løjt og klarede sig ogsaa nogenlunde den første Sommer. Men saa til Efteraaret fæstede Far en Dame, som havde søgt Pladsen. Hun hed *Hanna Boysen* og var en Grossererdatter fra Flensborg. Hun var god til at styre Huset og var dygtig til Madlavning. Derimod var hun ikke saa godt kendt med Mejeriet; det forstod hun ikke saa godt som Mor.

Da jeg gik i mit syvende Aar, blev jeg anset for svagelig, og Mor raadførte sig med Dr. *Neuber* angaaende mit Helbred. Jeg fik da en Masse Medicin og blev forbudt at spise Rugbrød. Medicinen tog jeg nøjagtig, som var mig foreskrevet; kun en Slags, der smagte som Kørvel, kunde jeg ikke lide; den hældte jeg væk.

Da jeg ikke maatte spise Rugbrød, led jeg meget af Sult, især den Sommer, da Mor døde; for Franskbrød fik jeg kun et Stykke af ad Gangen, og det gav for lidt. En Formiddag blev det mig for meget, og jeg klagede til Far. Han sagde da til Bothilla,

at hun skulde give mig noget at spise. Jeg fik da et Skrog af en kogt Høne med noget Franskbrød til. Da festede jeg rigtigt, men det var jo kun den ene Gang.

Da Jomfru Boysen kom, fik jeg ingen Franskbrød, men fik Lov til at spise saa meget Rugbrød, jeg vilde. Det var en uheldig Overgang for min svage Mave. Jomfruen mente, at vi var sygelige begge to. Hun kogte da Gelée af islandsk Mos, hvoraf hun gav os lidt hver Morgen. Det var meget bittert, for det var ikke kogt med Sukker, men det hjalp paa Helbredet.

Bothilla var forlovet med en Møllersvend, som havde faaet Ansættelse ved Slotsmøllen i Aabenraa, og hun blev saa gift, førend hun forlod vort Hus. Far gav hendes Bryllup, der stod i Præstegaarden.

Mor havde optegnet et lille Skrift om, hvorledes hun havde ført Husholdningen i alle dens Grene. Dette Hæfte gav Far Jomfru Boysen, og hun indrettede Husstyrelsen derefter, saa alt kom snart i en god Gænge. Vi var tilfredse med hende, og hun var ogsaa tilfreds med sin Stilling. Den Vinter tog Far kraftigt fat paa vor Undervisning, og Jomfru Boysen vejledede os i Haandarbejde og Blomstertegning.

I Foraaret 1837 døde Bedstefar, og hen i Sommeren samledes alle hans Arvinger i Kiel for at dele Arven. Far tog os med, og vi var da i Kiel i flere Uger. Det tog ikke saa lidt Tid, for der var en stor Formue, og der var forskellige Ting, der skulde ordnes ved denne Lejlighed.

Saa blev der holdt Auktion i flere Dage. Der blev solgt Masser af Ting, Stentøj, Tintøj, Køkkentøj, Kister, Møbler med mere. En Dag spurgte Far Bedstemor, om det store 8 Dages Ur skulde sælges, for det kunde han nok have Lyst til at købe. Saa svarede hun: „Ja, saa skal det ikke sælges, for det er mit, og det skal være mig en Fornøjelse at forære Dem det; det skal De ikke give noget for.“ Sølvtøjet blev ikke solgt, men delt. Vi fik 6 Spiseskeer og 6 store Teskeer.

Da saa Forretningerne var afsluttede, rejste vi hjem. Kuskens hentede os vistnok med vor egen Vogn, saa kunde vi jo faa baade Bøgerne og Uret med. Far havde faaet Lyst til at lægge Vejen over Slesvig, da han der vilde besøge et Par Ven-

ner fra hans Studentertid. Vi kom til Slesvig om Aftenen og logerede paa et Hotel. Til Aftensmad fik vi store, fede, røgede Aal, som smagte os dejligt.

Den næste Formiddag gik vi først til Kgl. Sachwalter Advokat *Hanke*. Han var dansk Embedsmand, men ivrig *Slesvig-Holstener*. Far var dansksindet og undgik derfor at tale om disse Ting; der var jo nok andet at tale om. Vi blev meget venligt modtaget. Hanke var meget talende, munter og fornøjet, og det var Fruen ogsaa.

Vi spiste til Middag hos Hankes, og om Eftermiddagen gik vi til Dr. *Jessen*, som var Overlæge ved Sindsygeanstalten. Hos Hankes havde vi hørt noget om, at der var et underligt Forhold med hans Kone, der var et uægte Barn af en meget højtstaaen Person i Berlin, hvorfra hun fik en særlig Pension. Dog følte hun sig nok ikke rigtig vel i Slesvig og tilbragte sin meste Tid i Berlin.

Dr. *Jessen* gjorde Indtryk af at være noget tungsindig. Han var vist en udmærket Læge, men han var ikke tilfreds med den Maade, som Sindsygeanstalten styredes paa. En Del Aar senere brød han da ogsaa overtværs, opgav sin Stilling i Slesvig og anlagde en ny Sindsygeanstalt i Hornheim ved Kiel. Denne blev snart meget besøgt, fordi de Syge der blev saa godt behandlede, men den blev jo noget dyrere, da den ikke fik noget Statstilskud.

Næste Dag rejste vi hjem. Vi havde jo haft en lang Ferie, og nu blev der igen taget kraftigt fat paa Undervisningen, Søndag Eftermiddag plejede vi at læse højt. Jomfru Boysen skaffede os gode Romaner fra et Lejebibliotek i Flensborg, og min Søster og jeg skiftedes saa til at læse højt. Far satte Pris paa, at vi lærte at læse godt og med udtryksfuld Betoning, og gav os ogsaa af og til nogle Vink med Hensyn dertil.

Da det blev Vinter og Aftenerne lange, regnede vi først en Timestid om Aftenen og siden læste vi højt i en fransk Verdenshistorie, som Far havde faaet med af Bedstefars Bibliotek. Undertiden skete det ogsaa, at han selv havde et eller andet, han havde Lyst til at læse højt for os. Søndag Aften spillede vi ogsaa undertiden Kort. Far mente, det var en god Forstands-

øvelse, og lærte os at spille Whist og nogle andre Slags Kortspil.

Det var vist i Januar og Februar 1838, at vi kørte til Danse-skole. Den var hos Mailands i Aabenraa. Vi var ikke mange Børn, kun en 4—5 Par. Vi kørte to Gange om Ugen til Aabenraa om Eftermiddagen, og om Aftenen, naar Danseskolen var endt, kørte vi hjem. Det var en rigtig haard Vinter, men vi var meget godt indpakkede og frøs ikke. Men der var megen Sne og tit meget glat paa Saltbjerg, der den Gang var meget stejl, for da var Vejen ikke planeret. Men vi var ikke bange og havde ogsaa en sikker Kusk.

Hvad der bidrog meget til at gøre vort Hjem mere hyggeligt og trygt var, at Provst *Paulsen* havde søgt og faaet Embede i Altona, thi saa længe han var i Aabenraa, søgte han altid at drille og fortrædige Far paa forskellig Maade.

Nu var *Paulsen* borte, og i hans Sted fik vi *Rehhoff*, der var en alvorlig troende Mand og en ualmindelig begavet Taler. Jeg har aldrig hørt nogen Præst katekisere som *Rehhoff*, og jeg har dog hørt mange. Naar han spurgte Børnene, tænkte de ikke paa at give ham det Svar, han vilde have; men han forstod at spørge saaledes, at der i Børnenes egne Tanker klarede sig noget, som før havde været dem dunkelt, men som de nu fik en selv vakt Forstaaelse af, og han forstod at gøre sin Tale saa opbyggelig, at Tilhørerne i den tæt fyldte Kirke fulgte hvert Ord med Opmærksomhed og Andagt.

Jeg mindes saaledes, at han engang talte over Luk. 14, 28—33 om Omkostningerne ved at være Jesu Discipel. Jeg kendte ikke det Bibelsted, men hans Tale greb mig saadan, at jeg ikke alene huskede den, men havde Gavn af den i mange Aar. Dertil talte han godt Dansk, bedre Dansk end nogen af de andre sønderjydske Præster paa den Tid.

Han var født i Tønder og var Slesvig-Holstener, idet han troede, at de tyske Professorer og Advokater vel maatte kunne bevise de Paastande, de kom frem med. Men senere, da han var kommen midt ind i den slesvig-holstenske Kamp, gik det vist op for ham, at der var en Del Løgn med deri, men da var han bleven saa indviklet deri, at han ikke mere kunde trække sig tilbage. I Aabenraa prædikede han Tysk, men ikke i lange, svul-

stige Vendinger, som Tyskerne plejer, men i korte, klare Sætninger, tydeligt og forstaaeligt. Det kom fra Hjertet og gik til Hjerte.

Far var Rationalist, men ikke saaledes som Wulff og Paulsen, der ingenting troede. Han troede, at Gud havde aabenbaret sig for os i Jesus, men de rationalistiske Professorer i Kiel havde lært ham en underlig fordrejet Maade at udlægge Biblen paa, de kaldte det „forstandig“. Naar Far underviste os i Religion, sagde han undertiden: „Ja, saaledes lærer jeg Konfirmanderne men til jer kan jeg nok sige, at jeg forstaar det lidt anderledes. Der har vistnok indsneget sig Myter (Sagn) i Biblen. Man havde jo i mange hundrede Aar kun haandskrevne Bibler, og der kunde en Skrivefejl let forandre Meningen i en Sætning.“

Min Søster var en from, barnlig troende Sjæl, og saadanne Ord gik hende uænsset forbi, men jeg med mine mange stærkt bevægede Tanker kunde ikke slaa mig til Ro dermed. Var Biblen ikke fuldt paalidelig paa alle Omraader, hvem borgede mig saa for, at ikke det hele var Løgn? Som tolvaarigt Barn kæmpede jeg i Stilhed en oprivende, fortærende Kamp mod Vantrøen.

Vi havde blandt Præstekonventets Bøger baade Bretschneiders rationalistiske og Hengstenbergs ortodoxe Tidsskrifter. Jeg læste med Begærlighed, hvad de stredes om, men det hjalp mig ikke. Til Far talte jeg heller ikke derom. Jeg forstod, at han ikke kunde hjælpe mig, men naar mine Tanker blev alt for vilde, talte jeg med min Søster, og hun kunde undertiden med et mildt og godt Ord hjælpe min Sjæl til Ro.

Da denne Kamp var saa nogenlunde stridt igennem, kom der noget andet. De skriver nu saa meget om, at Børn ikke har Forstaaelse for, hvad Synd er. Det passer ikke. Jeg var en stærk og heftig Natur, og Far havde gjort det klart for os, at vi ikke blot synder i Gerning, men ogsaa i Ord og Tanker. Jeg vidste godt, at jeg tit talte i vrede Ord, jeg ikke burde have sagt, syndede vist ogsaa tit i Tanker. Vi havde lært det Bibel-sprog, at vi paa Dommens Dag skal gøre Rede for hvert utilbørligt Ord, vi har talt, og jeg forstod, at skulde jeg dømmes efter mine Ord, saa blev jeg fordømt.

Ogsaa om dette talte jeg med min Søster. Hun var da allerede konfirmeret — i 1840, og hun fortalte mig nu, at Konfirmanderne havde været til Skrifte, førend de kom til Alters, og da havde Præsten tilsagt dem „alle deres Synders naadige Forladelse“. Dette gjorde mig meget glad, og jeg higede nu kun efter at blive konfirmeret for ogsaa at faa mine Synders Forladelse.

1842 blev jeg konfirmeret og kunde da give et ærligt Svar paa de Spørgsmaal, jeg skulde svare paa, som Far stillede dem, thi det var min dybeste Alvor at forsvare det Onde og bekæmpe Synden for at tilhøre og følge den Herre Jesus, som er Vejen, Sandheden og Livet.

Samme Vinter blev *Rosa Mailand* konfirmeret af Rehhoff, og da jeg den næste Sommer var hos Mailands i nogen Tid, fortalte hun mig meget om, hvad *Rehhoff* havde talt til dem om ved Konfirmationsundervisningen, og særlig dette, at han havde bedt dem om hver Morgen at læse et Kapitel i det nye Testamente. Dette lærte jeg da af hende, og ved denne Skriftlæsning blev jeg troende. Jeg begyndte forfra, læste i Sammenhæng uden nogen forudfattet Mening. Var der end dunkle Steder, det ændrede ikke min Plan. Der var nok, jeg kunde forstaa og opbygges ved.

Naturligvis gik Rosa og jeg ogsaa i Kirke hver Søndag, mens jeg var i Aabenraa. Vi kom ogsaa snart i selskabelig Omgang med *Rehhoff* og hans Familie, og jeg har tit hørt Far og Rehhoff tale sammen om Troen, og det var en Fornøjelse at høre derpaa.

Far sagde sin Mening ligefrem: han troede ikke, at Jesus var Guds Søn, og udtalte sig tit skarpt og heftigt om forskellige af Kirkens Dogmer. Men det ænsede *Rehhoff* ikke; han vedblev med rolig Venlighed at forklare Far Troens Indhold og Betydning og pege paa Sjælens dybe Trang til en Frelser.

Far blev da ogsaa stærkt paavirket af Rehhoff. Han kom til Troen paa Kristus som Guds Søn og erfarede, at vi kun kan retfærdiggøres af Naade ved Troen paa Kristus og Samfund med ham. Thi Far var sand, ærlig og i Besiddelse af en dyb Retfærdighedsfølelse, og han vidste godt, at han var en Synder og trængte haardt til Guds Naade.

II. *Fra min Ungdomstid (1842—61).*

Flensborg var i min Barndoms- og Ungdomstid en meget blomstrende Handelsstad.

Der var ikke faa rige Købmænd, der ejede Skibe, som de sendte til Vestindien, og denne Handel var meget indbringende. En af disse rige Købmænd hed *Winding*.¹⁵⁾ Ved sin Død efterlod han en stor Arv til sine Børn, en Søn og to Døtre. Saa giftede Enken sig paany med en Mand, der hed *Collenburg*, og med ham fik hun en Søn, der dog ikke var nær saa rig som hans Halvsødskende.

Den ældste af Windings Døtre (*Inge Kirstine Wilhelmine*) var meget smuk og havde i sin Tid været Flensborgs feterede Skønhed. Hun blev gift med Provst *Rehhoff*. Den anden Søster (*Inge Katharina Marie*), som ikke var saa smuk, men en god og forstandig Kvinde, blev gift med den unge Pastor *Prehn* i Bjolderup.

I Uge var der en Pastor *Friedrich Petersen*, der var en temmelig sjofel Person, men han var gift med en Dame fra Tønder, som *Rehhoffs* kendte, og det var nok for hendes Skyld, de vilde have dem med. Vi fire Familier dannede en Klub, der kom sammen en Gang i hver Maaned, naar der var Maaneskin. Vi skiftedes til at indbyde hverandre. Der var Husholdningselever baade i Uge og Bjolderup, og det var ret fornøjelige Sammenkomster. Blandt dem i Bjolderup var der en, som var en saare elskelig Pige; hun hed *Elise Steffensen* og var en Lærerdatter fra Flensborg. — *Petersen* i Uge havde ingen Børn, men hos *Rehhoffs* og *Prehns* var der Børn i forskellige Aldre.

Undertiden fik vi ogsaa Besøg af *Mailands*. De kom om Eftermiddagen og kørte hjem igen sent om Aftenen. De ejede selv en Wiernervogn og lejede saa en Kusk, der selv ejede Heste, til at køre for dem. Som oftest havde de nogle Unge med, saa mange som der kunde være i Vognen. Vi legede da forskellige morsomme Lege, enten i Haven, Ringspil e. l., eller om Vinteren inde med at skrive paa Sedler eller andre Lege. Undertiden

¹⁵⁾ Hans Cramer Winding, gift med Sophia Maria Christianzen.

opførte vi ogsaa Tableau'er eller Charader (Ordsprogsleg), og alt dette var meget morsomt.

1844 fik vi en Indbydelse fra vor Bedstemoder, der nu boede i Altona sammen med sin Datter Marie, om at besøge hende i nogen Tid. Vi tog med Glæde imod Indbydelsen og var hos dem et Par Maaneder. Fru Mailand havde en Søster, som var gift med en Proprietær Johannsen i Brunsbüttel. Dem vilde Mailands besøge og, saa vidt jeg ved, med det samme faa Rosa optaget paa det Institut, hvor Sofie Karlsen havde fuldenst sin Uddannelse. Vi kunde saa køre med dem.

De kørte i deres egen Wiernervogn, først henad Flensborg til og saa ad en nylig anlagt Chaussée fra Flensborg til Husum. Husum kørte vi kun lige igennem, men blev saa Natten over i Tönning. Den følgende Dag kørte vi saa til Brunsbüttel, hvor vi blev hos Johannsens et Par Dage. Vi var da ogsaa henne at se Christiansens Pigeinstitut, en udmærket Undervisningsanstalt. Pigerne fik gode Kundskaber, og de meddeltes dem paa en livlig og interessant Maade. De lærte ogsaa Gymnastik. Det er den første Gymnastikopvisning, jeg har set, og den var god.

Saa sejlede vi med Dampskibet til Altona, hvor Tante Maria var ved Havnen for at tage imod os. Bedstemor boede i et nyt Hus i Blücherstrasse, paa 2. Sal, og Onkel Clausen, som var gift med Tante Amalie, boede ogsaa i Altona, hvor han var Rektor ved Gymnasiet. Vi kom meget hos Onkel Clausens. De var gamle Folk. Onkel Clausen var den Gang allerede 82 Aar, men saa rask, at han tit gjorde lange Spadsereture med os. De var nu barnløse. En Datter, de havde haft, var død i sit 12. Aar, og Rudolf Clausen, som blev forlovet med Minna Eckermann ved Bedstefars Jubilæum, var bleven Professor i Greifswald, men var nu ogsaa død efter et kort, barnløst Ægteskab. Clausens var begge milde og venlige og saa gerne Ungdom hos sig.

Fru Mailand havde ogsaa en Søster i Altona. Denne var gift med en Læge *Stintying*; de havde tre meget smukke Døtre. En af dem hed Bertha og var meget smuk, men lille og temmelig svær. Hun sang overmaade dejligt. Hende kendte vi allerede, for hun havde været i Besøg hos Mailands i nogen Tid og havde sluttet et inderligt Venskab med Elise Steffensen. Hun var saa

venlig at tilbyde at lære mig at synge, naar jeg vilde komme hen til hende en Times Tid et Par Gange om Ugen, saa længe vi var i Altona.

Det gjorde jeg da, og hun gjorde sig Umage nok, men jeg kunde ikke lære det. Jeg kunde nok synge til Klaveret, men naar jeg skulde synge alene, kunde jeg ikke holde Tonen og sang undertiden falsk.

Saa spadserede Tante Marie ogsaa et Par Gange med os til St. Georg, hvor vore Kusiner boede sammen med deres Plejemoder Fru *Amsinck*. Den ældste af dem, der nu var hjemme, hed Elise; hun var lille og pukkelrygget, men en herlig Pige. De var alle troende, men nogle af dem meget ensidig missionsk; det var Elise ikke, men hun var Kærligheden selv, tænkte aldrig paa sit eget, men kun paa at glæde og gavne andre.

Disse Søstres Broder, *Rudolf Eckermann*, var nu bosat i Hamborg som Sagfører og gift med en meget rig Pige, Helene Abendroth. Der var vi ogsaa en Gang, men der var næsten alt for flot for os jævne Piger.

En Aften var vi i Hamburger Stadttheater og overværede en stor Opera „Der Templar und die Jüdin“. Vi var selvfølgelig ogsaa i flere Kirker og hørte forskellige gode Præster. Saa fik Clausens Besøg af en Broderdatter, en Søster til Professor H. N. Clausen i København. Hun hed Julie og var gift med en Mægler Svane. De havde en Søn med, *Jørgen Svane*, der var cand. theol., senere blev han Biskop i Viborg. De havde netop bragt en anden Søn, der vilde være Musiker, til Konservatoriet i Dresden og vilde nu paa Hjemvejen besøge Clausens.

Paa en Udflugt, vi gjorde til Blankenese, kørte Jørgen Svane sammen med Marie Eckermann, min Søster og mig. Samtalen drejede sig hele Tiden om det slesvig-holstenske Spørgsmaal, der jo den Gang allerede var traadt stærkt i Forgrunden. Svane saa jo Sagen fra dansk Side og Marie Eckermann, som Slesvig-Holstenerne plejede at fremstille det. Min Søster og jeg søgte at mægle derimellem, idet vi i Hovedsagen gav ham Ret, men mindede om, at den danske Regering ogsaa havde gjort Fejl-greb, men Standpunkterne var alt for meget modsat hinanden og kunde ikke forliges.

Den 18. September, Christian den Ottendes Fødselsdag, var vi til en Fest i Rainvilles Have, der er et Forlystelsessted tæt ved Altona. Der var glimrende illumineret med Tusinder af smaa Lamper, det saa meget smukt ud.

Jernbanen fra Kiel til Altona var lige bleven anlagt, og nogle Dage, efter at den var bleven aabnet for almindelig Færdsel, rejste vi med den til Kiel og derfra med Diligensen til Flensborg, hvor Far hentede os med egen Vogn.

Den første Gang, jeg var til Bal, var ved Rosa Mailands Forlovelsesgilde. Jeg var i hvid Atlasliv med en enkelt mørkerød Rose i Haaret. Jeg fik danset alle Danse og morede mig rigtig godt. Det var altid Privatballe, vi blev indbudt til. Mailands gav engang imellem et Bal, og der var flere andre Familier, der gjorde det samme. Der var flere Studenter, der den Vinter opholdt sig i Aabenraa, og det gav Anledning til, at flere Familier gav Privatballe, og de fleste af disse Balle var vi med til.

Der var dog blandt alle disse Familier kun en, der var dansksindet. Postmester *Moltke* var Holstener af Fødsel, men han var en loyal og retsindig Mand, der blev sin Ed og sin Konge tro. Postmester Moltkes var ældre Folk og havde ingen Børn, men de tog livlig Del i al Selskabelighed. Der var i Huset hos dem en meget pæn og elskværdig Pige, som hed Vilhelmine Schrøder. Hun blev senere gift med en Arkitekt Stilling i København.

Treaarskrigen (1848—50).

Imidlertid tilspidsedes de politiske Forhold altid mere. Vi sagde ligefrem, at vi var dansksindede, men undgik ellers at tale om disse Ting.

Far abonnerede paa „Fædrelandet“, der redigeredes af Carl Ploug og var et meget godt Blad. Det indeholdt mange gode Artikler, undertiden ogsaa gode danske Sange. Det er det Blad, der har gjort mig dansk. Da „Dannevirke“ begyndte at udkomme, holdt Far ogsaa dette, men ved Siden af holdt vi ogsaa et tysk Blad. Det har vi gjort, saa længe jeg kan huske tilbage i Tiden. Det var egentlig et Regeringsblad og hed „Altonaer

Merkur“, men det var slemt tysk, dog ikke nær saa ensidigt og fanatisk som „Itzehoeer Wochenblatt“, som der var mange Tyskere, der holdt.

Saa udkom der en Masse Piecer om de forskellige Stridspunkter. *Tiedemann*,¹⁶⁾ „Den store Regnemester“, havde faaet udregnet, at de Danske udbyttede (prægraverede) Hertugdømmerne paa forskellig Maade ved Beskatningen, men fra dansk Side hævdede man, at det var Holsten, der udbyttede Slesvig paa forskellig Maade, særlig med Hensyn til Brandkassen, der var fælles for begge Hertugdømmer; thi i Holsten var der mange, der selv afbrændte deres Huse for at faa Forsikringssummen; det var der ingen, der gjorde i Slesvig, og derved kom de til at betale for meget til de holstenske Ildebrande. Vi læste alt dette og kunde nok skønne, hvad der var sandt og hvad der var Løgn.

Jeg ved ikke, om det var Sommeren 1846 eller 47, at Slesvig-Holstenerne holdt en stor Folkefest i „Hundeklemmen“ ved Aabenraa Skov. Alle vore Bekendte var med der, men Far vilde ikke, at vi skulde tage derhen, og vi indsaa selv, at det var bedst at blive derfra.

En Dag sidst i Februar 1848 kom Far hjem fra Aabenraa og fortalte, at nu havde Franskmændene afsat deres Konge Louis Philippe, fordi han bestak Rigsdagsmændene saaledes, at de stemte, som han ønskede det, og erklæret Frankrig for Republik under Ledelse af Digteren Lamartine. Denne kunde dog ikke ret længe styre det letbevægelige franske Folk, og snart traadte General Cavignac i hans Sted og hævdede Regeringens Stilling ved Militærmagt.

Den frisindede Bevægelse bredte sig hurtigt over Europa. I alle Tysklands Smaastater blev de konservative Regeringer fortrængt af de liberale, i de fleste af disse med en ærlig Vilje til at hævde Folkets Ret. I Østrig udbrød Oprør, men det blev straks kuet ved Militærets Hjælp. Ogsaa i Berlin udbrød der Oprør, og efter at Soldaterne først havde skudt paa Folket,

¹⁶⁾ Landinspektør Heinrich Tiedemann fra Johannisberg i Meggerkog (1800—51). Medlem af Slesvigs Stændersamling, agiterede for en Landsbank for Hertugdømmerne.

gav Kongen, Friedrich Wilhelm IV, efter, og Prinsen af Preussen, den senere Kejser Wilhelm I, maatte flygte til England.

Denne bevægede Tid nyttede Slesvig-Holstenerne nu til at iværksætte deres alt længe forberedte Oprør. Hovedlederne rejste om Natten fra Kiel til Rendsborg og beordrede, da det blev Dag, Militæret paa Torvet (uden Patroner) og oplæste en Proklamation, der var grundet paa den Løgn, at Københavnerne havde gjort Oprør og taget Kongen til Fange. Derfor havde man nu dannet en provisorisk Regering, som skulde styre Hertugdømmerne, indtil den ufrie Konge kunde blive fri igen.

Denne Proklamation blev trykt i mange Eksemplarer og spredt overalt, men fandt kun Tiltro hos de tysksindede. Vi kunde fra en Høj i vor Have se de faa troblevne Officerer og Soldater marchere Nord paa for at komme til Danmark. Superintendent *Callisen* var Generalsuperintendent over Hertugdømmet Slesvig; han var en god Mand og en troende Kristen. Et Par Gange havde han holdt Visitats i vor Kirke. Han var dog ikke det danske Sprog fuldkommen mægtig og havde ikke nær de Talegaver som *Rehhoff*; men han var loyal og vilde ikke bryde sin Embedsed.

Da det nu blev forlangt af ham, at han skulde anerkende den provisoriske Regering, nedlagde han sit Embede, og nu blev *Rehhoff* Superintendent for den dansktalende Del af Slesvig, medens *Nic. Nielsen* blev Superintendent for den tysktalende. *Rehhoff* var en meget ivrig Slesvig-Holstener og arbejdede stærkt paa at faa Amtmanden (*Stemann*) til at anerkende Regeringen. Denne var uvis og kunde ikke bestemme sig; han lukkede sig inde en hel Dag og vilde ikke tale med nogen, men omsider fik *Rehhoff* ham dog overtalt. De andre Embedsmænd gik meget villig med, saa nær som Postmester *Moltke*, der blev sin Ed tro og da ogsaa maatte fortrække.

Nu blev alle Provstiets Præster tilsagte til at møde paa Amtshuset paa en bestemt Dag, og *Rehhoff* forlangte af dem, at de skulde anerkende den provisoriske Regering. Da traadte Pastor *Prahl* fra Østerløgum frem. Han var Slesvig-Holstener, men en meget forstandig og praktisk anlagt Mand. Han udtalte nu, at det kunde ikke gaa an, at Præsterne anerkendte den pro-

visoriske Regering, for de vilde da med det samme miste al Indflydelse paa deres Menigheder, der var danske og dansk-sindede allesammen. Dette maatte alle indrømme, og Præsterne blev da fri for at anerkende Regeringen.¹⁷⁾

Det viste sig ogsaa snart, at Prahll havde Ret, thi Pastor *Schrader*, der var bleven Præst i Bedsted, da Petersen kom til S. Bjert, var saa ærlig, at han ikke vilde skjule sin Mening. Han sagde da en Søndag fra Prædikestolen, da han havde endt sin Prædiken, at han for sit Vedkommende anerkendte den provisoriske Regering, Vi kendte godt *Schrader*, der havde været Huslærer hos Mailands. Han var en smuk Mand, en vindende Personlighed, en duelig Præst og en begavet Taler, og havde hidtil været anset i sin Menighed. Men nu blev han paa engang umulig der, for hele Menigheden var dansk med Undtagelse af et Par tysksindede Proprietærer. Han maatte da se at komme bort derfra og blev siden Præst i Kiel, hvor han passede bedre.

Det varede ikke mange Dage, før Krigen begyndte.

Først kom der en Skare Frivillige til Aabenraa, hvor de blev modtaget med aabne Arme og indbudt til en Festmiddag paa Raadhuset. Det var en meget blandet Skare: der var Studenter fra Kiel og Latinskoleelever fra Flensborg, men der var ogsaa en Del Vagabonder og alskens Pak; for naar de i Rendsborg meldte sig som Frivillige, blev de ikke engang spurgt efter deres Papirer. Nogle af sidstnævnte stak da ogsaa Sølvskeerne i Lommen, da de havde spist.

En af de første Dage af April kom *Mailand* kørende ud til os. Han havde en aflaaet Kasse med, der — som han sagde — indeholdt vigtige Papirer, der skulde skjules paa et sikkert Sted. Far gik da med ham ned i Kælderen, hvor han opbrød Gulvet og nedgravede Kassen. Der var nemlig kommet et dansk Krigsskib ind i Aabenraa Havn, og man vidste jo ikke, hvad der kunne ske. Henimod Aften kom en ung Fyr gaaende, han var i Sessionsalderen og bange for, at det danske Krigsskib skulde tage ham med som Matros.

Kl. 12 om Natten kom der dansk Militær, 2 Eskadroner Dra-

¹⁷⁾ Om »Præstekrigen« se P. Lauridsens Afhandling i Sønderj. Aarbøger 1900.

goner. Vi var ikke gaaet i Seng endnu, men sad og talte sammen om alt dette, og det var jo godt, men vi var kede af, hvad vi skulde gøre ved den Fyr, der laa og sov i Gæstekammeret. Men Far gik ganske rolig hen, drejede Nøglen i Laas og puttede den i Lommen.

Officererne kom saa ind. De fik Kaffe, The og Vin, Smør og Brød med koldt Køkken til. Den ene Eskadron Menige kom ind i vor Gaard. De fik Smørrebrød, Øl og Brændevin, og da de havde spist, lagde de sig ved Siden af Hestene og sov; men den anden Eskadron holdt til Hest paa Gaden foran Kroen; de fik hverken Mad eller Hvil. Da Dagen begyndte at gry, red de igen; de skulde længere Syd paa.

Faa Dage efter, den 9. April, stod saa Slaget ved Bov. Der anførte *Prinsen af Noer* Slesvig-Holstenerne, og da han saa, at de ikke kunde sejre, var han den første til at tage Flugten. Blandt de Frivillige, som var med der, var der to af mine Fætre, *Ludwig Eckermann* og *Adolf Strodtmann*, som blev taget til Fange og sad hele Sommeren paa „Dronning Marie“, et gammelt Skib, som man havde indrettet til Fængsel for Fangerne.

Nu havde vi Ro i nogen Tid og troede, at alt gik godt. Saa kom Slaget ved Slesvig som et Lyn fra en klar Himmel. Den Dag, da vi hørte dette, fik vi Indkvartering af *Hegermann Lindencrone* med en mindre Afdeling Rytteri. Han havde hørt noget om Slaget og turde derfor ikke vove sig videre frem. De blev Natten over og trak saa den næste Morgen vesterpaa ad Bedsted til for at recognoscere og faa at vide, hvorledes Sagerne stod.

Samme Dag hen imod Aften holdt nogle forsprængte Dragoner, der havde været med i Slaget, paa Vejen udenfor Præstegaarden. De vilde ikke ind og var endnu helt fortumlede. Den ene klagede over, at han frøs, han havde mistet sin Kappe. Vi bragte noget Mad og Drikke ud til dem, og de spiste siddende paa Hestene. Far raadede dem til at ride til Bedsted for at slutte sig til *Hegermann Lindencrones* Afdeling.

Den følgende Dag fik vi tysk Indkvartering. Først hed det, at vi skulde have *Prinsen af Noer* i Indkvartering, og en Del af hans Bagagevogne kørte allerede ind i Gaarden; men med

ham fulgte den Ejderstedske Hestegarde, og da de saa, at der ingen Bøndergaarde var i Jordkær, hvor Hestene kunde komme i Stald, trak de sig tilbage til Nybbøl, og vi fik i Stedet for en Mængde Fodfolk, ca. 100 Mand Menige og 5 Officerer.

Vi dækkede nu først koldt Frokostbord til Officererne, saa lavede vi Middagsmad til de Menige. Den Dag kogte vi Boghvedegrød til dem, og derefter fik de Æggekage. Vi fik altid om Foraaret Tiendæg leveret, en halv Snes fra hver Gaard, saa vi havde jo Æg nok, og det var en Ret, der kunde laves hurtigt og var meget velkommen, for sligt fik de ikke ellers. Da det var godt Vejr, dækkede vi ude i Gaarden; der var Plads nok, og saa kunde de spise alle paa een Gang, og det var de ogsaa glade ved. Nu havde vi jo saa Tid nok til at lave en bedre Middag til Officererne.

Grev *Brockdorff*, en holstensk Officer, der havde brudt sin Ed, løb omkring iblandt Soldaterne, saa til, om de var tilfredse og talte med mange af dem. „Man maa holde dem i godt Humør“, sagde han, „for de er ikke alle gaaet frivillig med til den Side; man kunde ellers let faa en Kugle bagfra.“ Saaledes pintes disse Mænd af deres egen Samvittighed.

Dagen over havde vi nok at gøre med at lave Mad og gøre Værelserne i Stand, men om Aftenen gik vi ind i Dagligstuen. Far sad i den pæne Stue og talte med de ældre Officerer, men da de yngre saa, at vi kom ind i Dagligstuen, kom de ind til os.

Der var to Lieutenanter, Brødrene *Malakowski*, der havde tjent i den preussiske Garde, men havde taget deres Afsked for at indtræde i den slesvig-holstenske Armé, og to juridiske Studenter fra Bonn, der var gaaet frivillig med for at befri Slesvig fra det danske Aag. Vi sagde dem vor Mening lige ud, fortalte dem, at Slesvig var et dansk Land, det var kun de tyske Ridder-skabs Besiddere, der ved Professorers og Advokaters Hjælp havde forvansket Historien for at udbytte og undertrykke de danske Slesvigere. Men Befolkningen i Slesvig var dansk og vilde blive ved Danmark, der med fuld Ret kæmpede for at bevare deres ældgamle danske Land.

Det var især mig, der førte Ordet. Vi havde lige den Dag faaet den danske Sang „Opmand dig, du Danske, lad Verden

nu se.“ Den oversatte jeg paa Tysk for dem for at vise, at det ikke blot var mine egne personlige Tanker, jeg udtalte, og jeg talte med glødende Begejstring og med Taarer i Øjnene.

De unge Mænd lyttede med stor Opmærksomhed til mine Ord, de havde allerede mærket noget til, at Befolkningen var dansk, og blev snart overbeviste om, at jeg havde Ret. Ferdinand Malakowski sagde: „De skal ikke græde. Denne Krig vil faa en Ende. Da vil De blive gift og faa Børn og kan blive meget lykkelig endnu. Men vi, vi vil blive jaget fra den ene Krig i den anden. Vi vil aldrig faa Ro eller Fred, aldrig lære at kende Lykken ved Hjemmets Arne.“

Da Herrerne havde sagt Godnat og havde opsøgt deres Værelser, lagde min Søster og jeg os paa hver en Sofa for at hvile os lidt, dog ikke ret længe. Saa snart Dagen gryede, stod vi op igen og gik ud i Køkkenet for at skære Smørrebrød til Soldaterne. Om Morgenen kogte vi Kaffe i Bryggerset i den store Bryggerkedel, og hver af Soldaterne fik saa en stor Kop (Kumme) Kaffe og saa meget Smørrebrød, han vilde. Til Officererne lod vi sætte tragtet Kaffe, Brød, Smør og Tvebakker ind i Salen.

Hen paa Formiddagen, da Militæret var afmarcheret, kom *Iver Høeg*, hos hvem de to Frivillige havde logeret, og bragte mig et Brev fra den ene af dem, *Carl Koch*, hvori han udtalte, at det gjorde dem ondt, at de havde grebet til Vaaben for en Sag, som de nu indsaa ikke var saa retfærdig, som de havde troet. Indlagt i Brevet laa en tysk Oversættelse af Lord Byrons Digt saalydende:

Ich sah die volle Thräne glühn
in deines Auges Blau. —

Far og vi stod i denne Tid tit paa Forhøjningen i vor Have, fordi man derfra altid kunde se, naar der passerede Militær forbi paa Oksevejen. Der stod vi da ogsaa en Dag godt og vel en 14 Dage senere. Vi saa da, at der kom et Par Mænd gaende, som talte ivrig sammen, og da de kom nærmere, saa vi, at det var de to frivillige Studenter fra Bonn, *Koch* og *Jansenius*. De havde taget deres Afsked fra Hæren og vilde nu hjem, men vilde dog i Forbigaaende aflægge os et Besøg.

Vi blev alle tre rigtig glade ved dette Besøg. Koch og jeg fik os en lille Latter over det Brev, han havde sendt mig, idet Jansenius gjorde ham opmærksom, paa, at mine Øjne ikke var blaa, men brune. Vi kom da snart i en livlig Konversation; der var jo nok at tale om. Saa vilde vi dække Frokostbordet til dem, og jeg gik ud i Haven for at skære nogen Karse af dertil.

Da *Jansenius* saa mig ude i Haven, kom han ud til mig, medens jeg skar Karsen af. Vi var saa enige i alt, vi talte om Frihedsbevægelser og Menneskeret. Saa udtalte han, at vi burde leve og være med i alt Godt, medens vi havde Livet, virke for at faa noget udrettet til Fremme af det, vi ansaa for det rigtige.

Da vi saa var paa Vej for at gaa ind, standsede han og sagde: „Ja, min Ven skrev til Dem, men det er kun en Forelskelse, der gaar over igen. Men hos mig har De vakt en dybere Følelse, der har grebet mig stærkt og er virkelig Alvor. Men De? Naar De ikke kan hade, kan De saa elske, føle virkelig Kærlighed?“

Havde jeg nu svaret ham let hen, at jeg ikke kunde øjne nogen Forbindelse mellem Had og Kærlighed, saa havde alt været godt; men saa havde han formodentlig friet til mig, og hvad saa? Det er forunderligt, saa mange Tanker man kan have i et Øjeblik: kunne jeg forlove mig med en Tysker? Der var mange Piger i Aabenraa, der i denne Tid forlovede sig med tyske Officerer, der som oftest glemte dem, naar de kom hjem. Uf, væmmeligt!

Vel troede jeg alt godt om ham, men jeg kendte ham jo ikke, og saa var han ikke blot Tysker, men jeg havde forstaaet, at han var Katholik uden Tro, maaske ligefrem Fritænker, og jeg var ivrig Lutheraner. Nej, det kunde alligevel ikke blive til noget. Saa tænkte jeg paa Rosa Mailand, der nylig havde hævet sin Forlovelse. Hun havde dog gjort Uret imod sin Forlovede ved at give ham sit Ja og derved spolere hans Liv i al Fald for en Række Aar. Saaledes vilde jeg ikke bære mig ad. Det var vist bedst at berøve ham alt Haab, saa vilde han snart glemme mig og finde en anden Pige, han kunde elske.

Jeg svarede ham kun eet ord: „Doch“ (Jo) men uden at se paa ham. Havde jeg set paa ham, havde det jo næsten været et Ja, men nu da jeg saa ud i Luften, tog han det for, at jeg alle-

rede elskede en anden. Han bed sig i Læben, afbrød Samtalen og gik ind, og jeg gik den anden Vej ind i Køkkenet.

De fik Frokost, og vi spiste til Middag, hele Tiden under livlig Samtale om alt muligt. Da vi var ved at skænke Kaffe, kom jeg i livlig Samtale med Koch. Jeg husker slet ikke, hvad vi talte om; men saa sagde Jansenius: „Sie haben mich fürchterlich gereizt“ (De har opivret mig forfærdeligt). Saa vendte jeg mig lige om til ham og sagde med min blødeste Røst: „Nej, det var ikke min Mening,“ og saa talte jeg med ham.

Da vi var færdig med Kaffen, sagde de Farvel og vilde gaa, for at de endnu kunde komme et godt Stykke videre inden Aften. Jeg bad dem blive til næste Dag, men de afslog det. Saa sagde jeg: „Aa, bliv nu her til i Morgen! Vi har det nu saa fornøjeligt sammen, og vi ses maaske aldrig oftere i dette Liv.“ „Nej, det gør vi ikke“, sagde baade Far og Jansenius paa een Gang. Saa havde jeg nær sagt: „De kunde jo skrive til Far og give ham Deres Adresse“, men saa tænkte jeg igen: „det kunde vel ikke gaa an“, og saa tav jeg.

Jeg har dog aldrig kunnet glemme Jansenius. Der fødtes den Dag et nyt, stærkt Liv i min Sjæl med mange rige fyldige Tanker. Hver Aften, naar mit Dagværk var er.dt, gik jeg ud i Haven og spadserede omkring i Gangene, hengav mig til mine Tanker, til mange rige, dejlige, lyse Drømme. Disse Drømmerier, disse mange Tanker maatte have Luft. Saa begyndte jeg at skrive. Først skrev jeg et Skuespil „Die Polie“, hvori jeg behandlede Fædrelandskærligheden og den folkelige Ejendommelighed. Dette Skuespil sendte jeg til en Boghandel i Hamborg, men fik det tilbage igen; de vilde ikke forlægge det. Det var vist ogsaa noget umodent og ikke nær formfuldendt nok.

Saa skrev jeg et Drama „Gustav Wasas Jugend“, hvori jeg fremstillede mine Tanker om Frihed og Menneskeret, og et tredie, „Philipp Melanchton“, hvor jeg søgte at vise, at det er Kristendommen alene, der kan give Svar paa de store sociale Spørgsmaal. Disse tre Skuespil mente jeg skulde være en Billedrække, der skulde afsluttes med et Digt, som jeg kaldte „Glaube und Liebe, eine Reise im Reiche der Geister“ (Tro og

Kærlighed, en Rejse i Aandernes Rige). Dette alene blev trykt. Hvorledes dette skete, skal jeg senere fortælle.

De tre Dramaer har jeg brændt for længe siden, men Digtet staar indbunden paa min Hylde sammen med et Skuespil af Rudolf Clausen og et Digt af Paludan Müller. Det var et Fejlgreb, at det blev trykt, for naar det staar alene uden de forudgaaende Dramaer, er det meningsløst. Senere, i Halvtredserne, har jeg endnu skrevet „Ein deutscher Socialist“ (En tysk Socialist) og to Hæfter med Smaadigte: „Erinnerungen“ (Erindringer) og „Ein Demokrat in der Fremde“ (En Demokrat i det Fremmede). I dem er nedlagt mine rige Ungdomstanker.

Lad kun Graad mit Øje blinde,
har min Sjæl sin Vinge blot,
skal jeg atter Vejen finde
til min Ungdoms lyse Slot.

Krigens Op og Ned.

Den 25. eller 26. Maj fik Far en Skrivelse fra Amtshuset sammen med nogle Forordninger, der var udstedt af den provisoriske Regering, og i Skrivelsen paalagdes det ham at bekendtgøre disse Forordninger fra Prædikestolen som Bevis paa, at han havde anerkendt den provisoriske Regering. Han viste os disse Papirer og talte med os om, hvad der var at gøre ved den Sag.

Vi var da enige i, at havde Regeringen blot paalagt ham at bekendtgøre Forordningerne, kunde han godt have gjort det, for man maa jo bøje sig for Magten og adlyde den bestaaende Regering. Men da det krævedes af ham som Tegn paa, at han havde anerkendt Regeringen, hvilket han jo ikke havde gjort og heller ikke vilde gøre, saa lagde han den rolig til Side og bekendtgjorde dem ikke.

Mandagen efter, 28. Maj, fik vi Indkvartering af den preussiske Garde. Officererne lagde ikke Skjul paa, at de ringeagtede de ménsvorne Slesvig-Holstenere, der gjorde Oprør mod deres Konge, og jeg hørte et Par af de yngre tale sammen om, at *Ferdinand Malakowski* var utilfreds med den provisoriske Re-

gering. Senere fik vi at vide, at han var falden i et Slag, formodentlig i Træfningen ved Dybbøl den 5. Juni. Hen paa Eftermiddagen kunde vi tydelig høre Skydning i østlig Retning. Kaptajnen blev urolig og udsendte en Stafet, og da denne kom tilbage, bestemte han, at de skulde bryde op næste Morgen.

Senere fik vi Hanoveranere i Indkvartering. Der var ikke ret mange, men de blev i flere Dage. Det var Bondesønner, der selv havde leveret den Hest, de red paa, og de var noget hovne. Nu fulgte der en Tid, da der laa tysk Militær i Nybøl, en Fjerdingvej Syd for os, og Danskerne laa ved Rødekro, omtrent en Mil længere mod Nord, saa vi havde næsten hver Dag Forposter paa Gaarden, snart Tyske og snart Danske, og man maatte bestandig frygte for et Sammenstød.

Kromanden, vor Nabo, var Hjemmetysker og i det hele taget en sjofel Person. Han maatte jo nok vide, at Far ikke havde oplæst den provisoriske Regerings Forordninger, og vi havde al Grund til at tro, at han havde angivet ham som dansksindet. Under disse Omstændigheder turde Far ikke udsætte sig for at blive slæbt til Rendsborg, som Tyskerne havde gjort ved forskellige andre Mænd, der var bekendt for at være dansksindede. Far var jo ikke saa ung mere, han var allerede over de 60, og han bestemte sig da til at forlade Hjemmet i nogen Tid, idet han dog haabede snart at kunne vende tilbage.

Vi pakkede noget Linned og nogle andre Fornødenheder i hans Vadsæk, og han red nu til Rødekro og meldte sig til Befalingsmanden over det danske Militær, som laa der, idet han haabede, at Danskerne snart vilde rykke Syd paa og at han saa kunde komme hjem igen. Det gik dog ikke saaledes. Danskerne trak sig tværtimod længere imod Nord. Far red da til Sdr. Bjært, hvor han i nogle Uger opholdt sig hos Petersen.¹⁸⁾

Da vi mærkede, at Far ikke kunde komme tilbage, sendte vi Vognen ud til Aabenraa og lod vor Farbroder hente ud til os. Han havde den Gang allerede været afskediget fra sit Embede i adskillige Aar og forsømte jo altsaa ikke noget derved. Vi

¹⁸⁾ Herfra sendte han 26. Juni 1848 en Beretning om sin Flugt til Kultusministeriet, aftrykt i »Grænsevagten« 1924.

syntes, det var mere passende at have ham hos os, end naar vi unge Piger alene skulde tage mod tysk Indkvartering.

Heldigvis havde vi en meget solid og paalidelig Avlskarl, Peter Jensen Fester, til at styre Landbruget. Han var lidt i Slægt med Far og var egentlig kommen til os November 1847, for at Far skulde vejlede ham lidt i rationelt Landbrug. Nu maatte han jo klare sig selv, saa godt han kunde, og det gik helt godt.

Vi maatte af og til tage imod tysk Indkvartering. De forskellige Afdelinger kom i Reglen en Dag og rejste den næste; undertiden laa de ogsaa en Dag over, og saa fik vi Kød udleveret til en Slags Middag, sommetider ogsaa Risengryn. Brød fik vi altid. Nogle Officerer tilbød at betale, ikke alle; men vi tog aldrig mod Betaling.

Jeg vil nu nævne et Par af de betydeligste Indkvarteringer, som vi tog imod. Først vil jeg da nævne Meklenborgerne. De yngre Officerer sagde ligefrem, at da de fik Marchordre, troede de først, at de skulde hjælpe Kongen af Danmark mod Oprørerne. Da der jo flere Gange havde været sluttet ægteskabelige Forbindelser mellem begge Staters Dynastier, fandt de dette helt rimeligt og blev yderst forbavsede, da de fik at vide, at de skulde gaa imod Danmark. Deres Anfører var General, en venlig ældre Mand med hvidt Haar, som han fortalte os, at han havde faaet, da han som 22-aarig Lieutenant havde været i Rusland under Napoleon Anno 1812.

„De ser saa fornøjet ud; har De faaet gode Efterretninger?“ sagde han til mig, da jeg en Dag kom ind fra Køkkenet. Det havde jeg rigtignok: en af de Ægtbønder, som var med Militæret, havde bragt os Hilsen fra Far og meddelt os, at han var kommen til Fyn og nu opholdt sig i Odense. Da jeg fortalte Generalen dette, tilbød han os at besørge et Brev over til Far, hvis vi vilde skrive til ham. Han kunde faa Brevet sendt direkte derover, mens vi kun kunde sende det ad Omvejen over Lybæk og Malmø, hvilket jo tog meget længere Tid. Vi tog med Glæde mod Tilbudet.

En Gang havde vi ogsaa Fyrst *Radziwill* indkvateret. Han var Overgeneral over det preussiske Kavalleri og havde sin egen

Kok med, der selv medbragte de Levnedsmidler, han skulde bruge. Ham maatte vi overlade Køkkenet og selv lave Mad til de Menige i Bryggerset. Kokken lavede nu 6 Retter Mad til Fyrstens Taffel, hvortil denne havde indbudt alle de Officerer, der hørte til hans Stab. De spiste i Salen, og da de var færdige med Spisningen, kom de ind til os i vore to Stuer, hvor vi serverede Kaffe for dem.

Han havde ogsaa sin egen Seng med. Den, vi havde opredt til Fyrsten, tog Tjeneren ud og sov selv i den. Om Morgen, da Fyrsten rejste, defilerede hele Kavalleriet forbi Præstegaarden, fordi han der havde ligget i Kvarter. Dertil brugte de to Timer; saa mange var de.

Af de tyske Friskarer kom der ingen til os, men vi saa dem køre forbi paa Landevejen, da de under Anførsel af von der Tann kørte til Hoptrup og efter en hidsig Kamp drev de danske tilbage til Haderslev. Den næste Dag trak Danskerne sig Norden ud af Haderslev, da de troede at have hele den preussiske Armé foran sig; derover hoverede Oprørerne.

Om de andre Gange, vi havde Indkvartering, er der ikke stort at fortælle. Kun vil jeg endnu tilføje, at en af Officererne, Major *Wildenbruch*, helt ugenert fortalte, at han samme Dag, som den preussiske Armé overskred Grænsen, havde overrakt den danske Regering en Skrivelse, hvori Preussen lovede at holde sig neutral og ikke hjælpe Slesvig-Holstenerne.

Endnu et lille Træk vil jeg fortælle. Det viser, hvor indviklede Forholdene var i den Tid. Jeg har fortalt, at min Fætter, *Ludwig Eckermann*, blev taget til Fange ved Bov, men hans Broder, Carl, der var juridisk Student, var ogsaa med i den slesvig-holstenske Armé. Da hans Afdeling var kommen til at ligge i Nærheden af Jordkær, kom han en Dag for at besøge os. Det var jo en Venlighed, og vi tog ogsaa venligt imod ham.

Da vi nu vilde gaa ind i Haven med ham for at vise ham den, blev min Søster kaldt ud i Køkkenet, og jeg gik da med ham i Haven, mens min Søster, som det viste sig, i al Hemmelighed talte med en ung Mand fra Kassø, der var uddannet som dansk Dragon og vilde gaa til Danmark for at melde sig til Tjeneste. Men det maatte ingen vide, for saa vilde han være bleven holdt

tilbage, maaske sendt Syd paa. Han vilde sige Farvel til os og spørge, om vi vilde have Bud til Far, da han agtede at melde sig i Odense.

Det var *Jes Nielsen*, den samme, jeg tolv Aar senere blev forlovet og senere gift med. Han gik fra Jordkær til Aabenraa, hvor han lige kom tidsnok til at redde *Frederik Fischer*, Redaktøren af det danske Blad i Aabenraa, fra at mishandles af Pøbelen. Fr. Fischer var Krøbling; begge hans Ben var lammede; han kunde ikke gaa, kun skubbe sig fremad paa en Skammel. Nu havde nogle tyske Bøller slået ham ud paa Torvet. Da Jes Nielsen saa det, tog han ham paa Ryggen og bar ham gennem en Have ned paa Skibbroen, hvor begge blev optagne paa et Skib, der sejlede til Fyn.

Jes Nielsen traf min Fader i Odense, bragte ham Hilsener fra os og meldte sig saa til Tjeneste hos Ritmester Mørch, under hvem han havde tjent i Slesvig. Ritmester Mørch var ansat ved Intendanturen i Odense og fik nu ogsaa Nielsen ansat der-ved.

I Slutningen af August blev der ved svensk Mægling afsluttet en Vaabenstilstand i Malmø. Betingelserne i denne var saaledes fastsatte, at den danske Regering skulde udnævne 3 Mænd, der skulde bo i Flensborg og derfra styre den nordlige Del af Slesvig, medens den sydlige Del blev overladt til Slesvig-Holstenerne.

Far havde Sommeren over boet hos en Købmand *Callesen*, der var født i Kassø og kendte Far. Nu kom Far hjem og prædikede en Søndag i den tæt fyldte Kirke. Der var Jubel og Tak i vore Hjerter og i hele Menigheden. Men Slesvig-Holstenerne var rasende. De fastsatte Betingelser blev slet ikke overholdte. De 3 Mænd, som den danske Regering havde udnævnt, maatte blive paa Als. De kom slet ikke til Flensborg og fik ikke nogen Del i Regeringen.

Vi havde imidlertid allerede i Juli modtaget en Skrivelse fra den provisoriske Regering, hvori denne erklærede Far for afsat fra sit Embede. Et Par Dage efter, at Far havde prædikeret, kom *Rehhoff* kørende ud til os og meddelte Far, at han ikke

havde Lov til at prædike eller udføre nogen Embedshandling, da han var afsat, og hvis han prædikede igen, vilde han blive idømt en høj Bøde.

Der var jo ikke noget at gøre derimod, for det tyske Parti havde jo Magten, og Far rejste saa til København for at tale med den danske Regering. Denne kunde dog ikke hjælpe ham, men fra den Tid fik han Ventepenge, afpassede efter hans Embedsindtægter. Han rejste derefter til Ribe, hvor han lejede en Lejlighed hos Krigsraad Juul, thi fra Ribe kunde han bedst vedligeholde nogen Forbindelse baade med os og med Menigheden.

I Midten af September kom en Pastor *Schumacher* med Kone og tre Børn og meddelte os, at han var konstitueret til at forestaa Embedet, indtil der kunde blive indsat en ny Præst i Fars Sted. Da imidlertid Landbruget og alt dertil hørende var vort, kunde vi ikke saadan uden videre rejse bort derfra; vi gjorde da en Accord med dem, at de kunde faa Maden hos os mod en vis Godtgørelse, som vi blev enige om. Vi forbeholdt os kun 2 smaa Værelser, et til Sovekammer og et til Dagligstue, og saa Køkken og Udenomslejlighed. For Resten overlod vi dem hele Huset, og da Værelserne var møblerede, blev deres Møbler, indpakkede som de var, sat ind i Salen. De udpakkede kun deres Senge og hvad de ellers havde særlig Brug for. Familien boede hos os i 4 Maaneder.

I Julen blev vi hjemme og fejrede den sammen med *Schumachers*, som havde pyntet Juletræ til deres Børn. Vi havde aldrig haft Juletræ, for Juleaften var Far altid meget optaget af de Helligdagsprædikener, han skulde holde, og vilde helst have Ro til at tænke dem igennem.

I Søjnejulen rejste vi dog til Ribe for at besøge Far og blev meget venligt modtaget hos Juuls, og da Far fik fuld Forplejning der i Huset, fik vi det ogsaa i de Dage, vi var der. I Kirken hørte vi Pastor *Andreas Leth* prædike, som den Gang var Adjunkt i Ribe. Den store Domkirke var helt fuld af Tilhørere, som opmærksomt lyttede til hans udmærkede Prædiken, som vi ogsaa var meget glade ved. Saa blev vi en Aften indbudt til

Stiftsprovst, senere Biskop, *Daugaard*, hvor vi blev modtagne med overordentlig Venlighed og tilbragte en herlig Aften.¹⁹⁾

I Vinterens Løb var der ogsaa forskellige Mænd fra Jordkær Menighed, der besøgte Far i Ribe og talte med ham om, hvorledes det stod til hjemme hos dem og hvorledes de bedst skulde forholde sig i de vanskelige Tider.

Imidlertid var det bleven bestemt, hvornaar der skulde være Præstevalg i Jordkær, og med Præstevalget gik det saaledes til, at Menigheden ikke vilde vælge. Der var kun 6 Mænd, der afgav deres Stemmer, og disse faldt paa *Georg Grauer*, som *Rehhoff* saa erklærede for udnævnt til Præst for Jordkær Sogn.

I Januar 1849 skulde Grauers flytte ind i Præstegaarden, og saa maatte vi jo bort forinden, og Schumachers da ogsaa. Hvor de rejste hen, ved jeg ikke, men vi havde faaet Tilbud fra mange Bønder, at de godt vilde huse noget af vort Tøj, til vi kom igen.

Saa fik vi travlt med at pakke ind og fordele Tøjet, hvor vi mente, det bedst kunde staa, og Bønderne kom nu kørende og hentede hver sit Læs. Derefter fik vi vasket. Vi naaede dog ikke at faa Tøjet rullet og strøget, men tog det med, som det var, til Sognefoged Rasmus Eschelsen i Nybøl, som havde tilbudt os, at vi kunde være der, saa længe vi fik vore Sager ordnede.

Kørerne blev ogsaa anbragte omkring hos forskellige Bønder, der vilde fodre dem for Mælken. Hestene beholdt vi. Jeg husker ikke, hvor de var i den Tid, til vi rejste, men jeg formoder, at de er blevene i Præstegaarden tillige med Avlskarlen. Med ham og den ene af Pigerne traf vi den Aftale, at de rejste kun hjem til deres eget Hjem, saa at vi kunde faa dem igen, naar vi kom tilbage. Den anden Karl og Pige afskedigede vi. Før vi rejste til Danmark, besøgte vi Mailands et Par Dage og tog Afsked med vore Venner i Aabenraa.

Saa lejede vi en Husmand til at køre os til Danmark, for vi vilde jo gerne have noget Tøj med og især vor Garderobe. I

¹⁹⁾ Mellem Døtrene opstod et varmt og varigt Venskab, se *Christine Daugaard: Biskop Daugaard II, Københ. 1896, S. 42.*

Kolding traf vi sammen med Far, der den Dag kom dertil fra Ribe. Der blev vi en Dag over og besøgte Apoteker Eilskovs, der var lidt i Slægt med os, da hans Søster var gift med Onkel Heinrich. Den følgende Dag kørte vi saa til Odense. Saa lod vi Husmanden køre tilbage med Heste og Vogn til Pastor *Petersen* i Sdr. Bjært, med hvem Far havde gjort Aftale om, at han foreløbig skulde tage Hestene i Foder.

I Odense lejede vi et Par møblerede Værelser hos en Købmand *Ravn* tæt ved Vesterport. Sin Ridehest fik Far anbragt hos Købmand *Callesens*, hvor han havde opholdt sig den forrige Sommer og som i Vederlag for Foderet kunde tage Nytte af den til at køre Varer fra og til Havnen.

Undertiden kom vi hos Provst *Svitizers* og Biskop *Gads*. Provst *Svitzer* var en venlig Mand, hans Frue var aandrig, begavet og snaksom, men meget ejendommelig. Der var vi indbudt flere Gange, og det var jo helt morsomt, men vi blev lidt forundrede over, at man der endnu var saa gammeldags at gøre Forskel paa Madam og Frue og ligesaa paa Jomfru og Frøken.

Biskop *Gads* stillede sig mere køligt overfor os, skønt vi jo dog var lidt beslægtede, for Fru *Gad* var Søster til Prof. *H. N. Clausen*, altsaa ogsaa til Onkel *Carls* afdøde Hustru.

Saa var der to Familier, der ligesom vi havde maattet rømme Slesvig og opholdt sig i Odense. Den ene var *Lassen*, der havde været Borgmester i Haderslev. Da Oprøret brød ud, laa hans Kone i Barselseng med det ottende Barn. Da kom Amtmand *Johannsen* med flere andre slesvig-holstenske Herrer op til ham og søgte af al Magt at overtale ham til at anerkende den provisoriske Regering, men han vilde ikke. De blev dog ved at trænge ind paa ham, og han kunde ikke blive dem kvit. Hans Hustru laa i Værelset ved Siden af og kunde høre hele Samtalen.

Omsider blev det hende for broget. Hun stod op, tog lidt Tøj paa og gik ind til Herrerne. Hun bad dem om nu at lade dem have Ro, da hendes Mand nok selv vidste, hvad han vilde. Saa gik de, men *Lassens* maatte nu forlade Byen. Den stærke Sindsbevægelse og straks derefter følgende Oprykning havde Hustruen, der endnu ikke var rigtig rask, dog ikke kunnet

taale. Hun døde, og det lille Barn, hun havde født og som var bleven døbt, døde ogsaa.

Saa var der en Fuldmægtig *Schmidt*, der havde arbejdet paa Lassens Kontor og ogsaa var dansk; han var fulgt med Lassen, og hans Hustru tog sig nu af Lassens Børn og Husholdningen.

Saa var der en Pastor *Nic. L. Feilberg*.²⁰⁾ Han havde været Præst i Ulderup i Sundeved, og hans Kone havde en Søster, der var gift med en Grosserer i Odense. Hos dem boede de med deres 7 Børn. Hans Kone, som var svagelig, har jeg kun set en enkelt Gang, men Feilberg selv kom ofte til os for at sidde og snakke lidt med Far.

I St. Knuds Kirke prædikede Provst *Svitzer*, en enkelt Gang ogsaa Biskoppen. I Frue Kirke var der ingen Gudstjeneste, da Kirken var fyldt med Munderingssager. Ved St. Hans Kirke var der en god Præst, som vi gerne hørte. Der samledes den troende Menighed, og det var der, *Ludvig Helveg* senere blev Præst og øgede Menighedskredsen med sit aandsfyldte Ord.

I Begyndelsen af Juli gjorde vi en Rejse til København. Her boede vi i „Tre Hjorter“, et Hotel, der nok eksisterer endnu (i Vestergade). Et Par Studenter, som havde boet hos Callesens, mens de besøgte Latinskolen i Odense, var saa venlige at vise os lidt omkring i Hovedstaden og gøre os bekendt med de mest seværdige Ting.

Om Søndagen gik Marie og jeg i Kirke i Christiansborg Slotskirke. Det var Dagen efter Slaget ved Fredericia, og Efterretningen var allerede naaet til København. Jeg kom til at græde i Kirken og blev da tiltalt af den norske Konsuls Hustru, som, da hun fik at vide, at jeg var Sønderjyde, tilbød mig en Plads som Selskabsdame; men jeg havde jo ikke Brug for en saadan Plads. Denne Episode har jeg fortalt i en Artikel i „Folkelæsning“.

Saa blev der igen sluttet Vaabenstilstand, og nu skulde Nordslesvig besættes af norske Tropper og Sydslesvig af preussiske. Regeringen tog Sæde i Flensborg og bestod af Danskeren

²⁰⁾ Om ham se Sønderj. årb. 1927, S. 105—125.

Tillisch, Preusseren *Eulenburg* og Englænderen *Hodges*, hvis Opgave var at mægle, naar de to andre ikke kunde enes.

Nu rejste Far til Flensborg for at faa at vide, om han igen kunde blive indsat i sit Embede. Han haabede snart at kunne komme tilbage for at hente os, men det gik ikke saa nemt. Den i Flensborg indsatte Regering maatte først tilkæmpe sig den Anseelse, den behøvede, for at blive adlydt.

Det blev nu ordnet saaledes, at Far og Marie skulde blive hos *Petersens* i Sdr. Bjært, indtil alt var i Orden til deres Modtagelse, mens jeg blev alene sendt i Forvejen for at faa de Værelser, vi skulde bebo hos *Nis Callesens* i Kassø, sat i Stand. Desuden skulde jeg faa alle de Ting, vi skulde bruge, samlet og bragt derhen.

Det blev en drøj Tid for mig. Jeg fik lejet en Snedker til at lave Panelvæg i *Nis Callesens* Sal, som derved blev delt i to Værelser med et Vindue i det bagerste. Midt i Panelet var der en Dør, som førte ind til det bagerste Værelse, hvor Mariens og min Seng fik Plads foran to af *Nis Callesens* store Kister, med et Vaskebord midt imellem; det var saa vort Sovekammer. Gæsteværelset bag ved Salen blev et godt Sovekammer for Far, og i det forreste Værelse fik jeg en af vore egne Kakkelovne opsat med Røret ind til Bryggersskorstenen. Og saa fik jeg Dagiigstuen (den forreste Stue) indrettet med Sofa, Bord osv.

Far og Marie kom nu ogsaa. De var godt tilfredse med, som jeg havde lavet det, og vi havde det ogsaa ret hyggeligt og godt, men det var alligevel en trist Tid, for man vidste jo slet ikke, hvorledes Fremtiden vilde udvikle sig.

Julen holdtes i Kassø. I Kirke kunde vi jo ikke komme, saa længe Grauer var Præst i Jordkær. Vi kunde jo nok læse noget hjemme, men det var alligevel et Savn slet ikke at komme i Kirke i Julen.

De kirkelige Forhold i Aabenraa Provsti efter 1850.

I Begyndelsen af 1850 fik Far en Skrivelse fra Regeringen, der meddelte ham, at han nu var indsat i sit Embede igen; men

det var kun et magtesløst Papir, for Visitatorerne vilde ikke lyde Regeringen i Flensborg, og *Grauer* vilde ikke rømme Præstegaarden. Saa maatte der tages andre Forholdsregler.

Visitatorerne blev nu afskedigede: i *Stemanns* Sted blev *Heltzen*, senere Stiftamtmand i Odense, udnævnt til Amtmand, og i *Rehoffs* Sted blev min Fader constitueret baade som Provst over Aabenraa Provsti og Lundtoft Herred og som Superintendent over den dansktalende Del af Slesvig.

Nu maatte *Grauer* rømme, og vi sendte Bud til den Karl og Pige, som havde lovet at komme igen, naar vi kom tilbage, *Peter Jensen Fester* og *Stine Høeg*. Saa fik vi travlt med at samle alle vore Sager sammen og flytte ind i Præstegaarden. Vi var saa heldige at faa en Husholdningselev, *Christiane Aubeck*, en rar og flink Pige; hendes Moder var lidt i Slægt med Far. Det var meget heldigt, for der var meget Arbejde med at faa alt ordnet, som det skulde være. Vi slagtede et Svin for at faa Mad til at leve af.

Saa havde Far truffet Aftale med en cand. theol. *Michael Julius Paulsen*, at han skulde være hans Kapellan og hjælpe til med det større Arbejde, som nu blev at gøre. Vi indrettede Værelsernes Møblering saaledes, at *Paulsen* fik Fars Studerværelse til Sovekammer og et af Gæsteværelserne til Studerkammer. Dagligstuen indrettede vi saa til Studerværelse for Far.

Far skrev nu et Cirkulære til alle Præsterne i Provstiet, hvori han meddelte dem sin Udnævnelse; men de var saa rasende, at de fleste af dem ikke engang vilde aabne Brevet, nogle paategnede dog, at de havde læst Indholdet. Disse tysksindede Præster blev nu afskedigede allesammen. I Aabenraa Provsti var gamle *Wulff* i Ries den eneste, der blev, han var dansksindet, men havde anerkendt den provisoriske Regering for ikke at miste sit Embede. I Lundtoft Herred var der 4, der blev. Pastor *Kjær* i Ensted var bleven valgt der i Krigstiden, og der var ikke bleven forlangt Anerkendelse af ham; han var dansksindet. Pastor *Damm* i Kværs og Pastor *Petersen* i Holbøl var tysksindede, men bøjede sig i Lydighed under den danske Regering.

Det første Embede, der blev besat, var Bedsted, der stod ledigt, fordi Pastor *Schrader* havde forladt det i Krigstiden og var bleven Præst i Kiel. Til Valg i Bedsted blev præsenteret: *Ishøj*, *Høgsbro* og *Hansen*. *Ishøj* blev valgt, holdt ogsaa den bedste Prædiken. *Høgsbro* var Broder til den bekendte Sofus *Høgsbro*, han blev noget senere Præst i Højst. *Hansen* havde været Rektor ved Borgerskolen i Aabenraa, han blev Præst i Adelby ved Flensborg og giftede sig med Klara Asschenfeldt, ældste Datter af Provst Asschenfeldt i Flensborg, der var constitueret som Superintendent over den sydlige Del af Slesvig. Det er deres Søn, som kalder sig Asschenfeldt-Hansen og udgiver Smaaskrifterne „Til mine smaa Venner“.

Saa blev *Ishøj* og *Paulsen* ordinerede, det var Fars første Ordination; den blev efterfulgt af mange flere. De Kandidater, der skulde ordineres, maatte altid indfinde sig hos os en eller to Dage i Forvejen. Far forelagde dem da nogle Spørgsmaal, nogle til skriftlig, andre til mundtlig Besvarelse. Far forstod godt at finde nogle passende Spørgsmaal, ikke om lærde Kundskaber, men om Præstens praktiske Virksomhed i Menigheden. Ogsaa til Ordinationstalen fandt Far altid en passende Tekst og nogle passende Ord. Min Søster og jeg skiftedes altid til at gaa i Kirke, og vi vidste derfor god Besked om, hvorledes det hele gik til.

Min Fader krævede ikke noget Løfte paa de symbolske Bøger eller Kirkens forskellige Bekendelsesskrifter, men kun, at Kandidaterne vilde forkynde Ordet i Overensstemmelse med den hellige Skrift efter den Anvisning, som gives i den Augsburgske Confession, og jeg ved, at der var adskillige Præster, som var ham taknemlig derfor, navnlig *Andreas Leth*.

Selvfølgelig gav alt dette ogsaa en hel Del Arbejde. Til hver Ordination blev der altid indbudt en Kreds af Præster til at assistere ved Haandspaalæggelsen, og vi havde da altid et større Middagsgilde. Vi klarede os dog altid selv uden Kogekone. Min Søster øste op og skar for, medens jeg besørgede Opvartningen. Vi havde ogsaa Forplejningen af Kandidaterne, mens de var hos os, og desuden kom der mange for at søge Embede, og de blev ogsaa altid beværtede med Frokost, Middagsmad eller Kaffe.

I *Aabenraa* var det meget vigtigt at faa en god dansk Præst. Hidtil havde den tyske Præst tillige været Provst, og hans Embedsindtægter var større end den danske Præsts; denne blev kun anset som residerende Kapellan. Nu blev dette forandret, saaledes at Embederne blev ligestillede. Det tyske Embede blev saa besat med Pastor *Holdt*, der var født i Løgumkloster, dansk-sindet og et skikkeligt Menneske, men ikke havde synderlige Evner som Præst.²¹⁾

Befolkningen i *Aabenraa* var til Trods for den tyske Skoleundervisning helt igennem dansktalende. Efter at alle tyske Embedsmænd og nogle faa andre tyske Familier havde forladt Byen for at søge et Hjem Syd paa, var de Familier, der talte Tysk, kun nogle faa indvandrede Tyskere.

Den danske Forening i *Aabenraa* havde arbejdet paa at faa *Ludwig Helweg* til Præst, og til dem havde Kammerherre *Heltzen* sluttet sig, men *Far*, der i *Ribe* havde hørt Adjunkt *Leth* prædike flere Gange og vidste, at han var en fremragende Taler, ønskede at faa ham til denne vigtige Plads. Da nu Visitatorerne saaledes ikke kunde enes om Præsentationen, sagde *Far* til *Heltzen*: „Der er en gammel Lov, der bestemmer, at naar Visitatorerne ikke kan enes om Præsentationen, saa har Amtmanden Ret til at præsentere de to og Provsten den tredie. Jeg præsenterer da *Leth*, og saa kan De præsentere de to andre.“ Saaledes blev det da. Ved Valget fik *Leth* 120 Stemmer og *Helweg* kun nogle og 70. *Helweg* blev siden Præst i *Odense*, hvor den troende Menighed samlede sig om ham.

Leth fik en velsignet Virksomhed i *Aabenraa*, hvor der ikke var saa faa troende, for *Rehoffs* havde jo gjort et godt Arbejde der. Disse sluttede sig nu til Pastor *Leth*, og den Kreds, der samlede sig om ham, øgedes stadig.

Kammerherre *Heltzen* og *Fader* var godt enige i, at de vilde have Embederne besat med gode, dygtige Mænd, de bedste, de kunde faa, og vi fik da ogsaa mange udmærkede Præster til *Sønderjylland*.

Løjt var et stort, folkerigt Sogn, hvor der altid havde været to Præster. Her blev *Richelieu* Præst, *Fader* til den nu saa be-

²¹⁾ Tidligere dansk Præst i *Flensborg*.

kendte Admiral Richelieu. Han var meget begavet, meget smuk, og havde en sjælden Elegance i hele sin Fremtræden, dertil en saa stor Arbejdsdygtighed, at han i længere Tid, vist henimod 2 Aar, klarede sig som Enepræst i det store Sogn.

Til Felsted kom *Mørk Hansen*, der ogsaa allerede var Præst i Forvejen. Ham kaarede Befolkningen snart til sin Tillidsmand i Stænderforsamlingen, da denne traadte sammen i 1853. Efter 1864 blev han Præst i Vonsild og virkede ogsaa der for den sønderjydske Sag, hvad han kunde.

Blandt de mange Kandidater, som Far ordinerede, vil jeg kun omtale en af de sidste, nemlig Kapellanen i Løjt. Han hed *Kinch* og var ikke nær saa veltalende og begavet som Richelieu, men han var en jævn, enfoldig troende Kristen, hvis hele Liv og Færd var i Overenstemmelse med det, han forkyndte, saa at de troende i Menigheden efterhaanden sluttede sig nærmest til ham. Han var gaaet frivillig med i Krigen og var bleven Lieutnant. Sammen med ham blev en anden Lieutnant ordineret. Det var en Brodersøn af General *Schlepppegrell*. Han havde nok været paa Officersskole, før han studerede Theologi, men havde ikke faaet Officerseksamen. Han var bleven tidlig gift og havde oprettet en Privatskole, vistnok i Roskilde; men da Krigen brød ud, forlod han alt, Skolen og Familien — han havde nok allerede flere Børn — og gik frivillig med. Han udmærkede sig, blev Premierlieutnant og Ridder af Dannebrog. Efter Fredsslutningen blev han Kapellan i Broager og var der vist endnu i 1864. Da var han nok nær kommen i Fortræd, fordi han havde signaliseret til Danskerne. Saavidt jeg ved, maatte han flygte derfra.

Til Bjolderup kom Pastor *Mühlenstedt*, som havde været Præst i den danske Koloni i Guinea, men ved Øens Salg var bleven hjemkaldt sammen med de øvrige Embedsmænd. Han kom til os en Morgen, da min Fader, der plejede at sove længe, ikke var staaet op, og det tilfaldt da mig at tale lidt med ham, indtil min Fader kunde blive rede til at komme ind. I Samtalens Løb kom jeg nu til at nævne, at min Fader maatte flygte til Danmark i 1848, fordi han ikke vilde anerkende den provisoriske Regering. *Mühlenstedt* udtalte da, at Fader jo godt

kunde have anerkendt Regeringen paa Skrømt, saa kunde han være bleven hjemme og maaske allerbedst have fremmet den danske Sag ved at virke for den underhaanden. Nu var jeg færdig med min Mening om M.: En saadan Tankegang, der ikke brød sig det mindste om Sandhed og Ærlighed, kunde jeg ikke fordrage. Iøvrigt kunde han nok lave en god Prædiken og holde den med et formfuldendt Foredrag. Da han nu var fast ansat, giftede han sig med en Dame, som han var bleven bekendt med i Løgumkloster, hvor han havde været konstitueret en kort Tid, inden han kom til Bjolderup. Snart kom han dog paa Kant med næsten hele Sognet, for han forlangte, at de skulde bygge en ny Præstegaard til ham. Kirkeværgerne og Sognemændene mente, at han godt kunde nøjes med nogle Reparationer og Forbedringer, og det syntes min Fader ogsaa, men han satte sin Mening igennem ved Heltzens Hjælp.

Foruden de mange Ordinationer, Far maatte foretage, maatte han jo ogsaa paa Embeds Vegne være til Stede ved alle de Valg, der afholdtes, og siden ved Præsternes Indsættelse. Med de Taler, Far ved disse Lejligheder maatte holde, klarede han sig helt godt. Han gjorde dem korte og fandt altid et passende Ord at sige. Værre var det med de skriftlige Arbejder. Der blev undertiden forlangt Indberetning om forskellige Folk og Forhold, og det gjorde han meget for vidtløftigt, da han ikke forstod at fatte sig i Korthed. Saaledes blev han spurgt om, hvorledes man skulde forholde sig overfor Baptisterne i Byen Slesvig. Hans Mening var, at man helst maatte lade dem faa fri Gudstjeneste, som de selv vilde. Ved at forfølge dem vilde man kun ægge dem til Modstand, og de vilde brede sig mere. Men i Stedet for at begrunde dette i Korthed skrev han en Afhandling paa en 3—4 Folioark, som de vel næppe i Regeringen har faaet Tid til at læse helt igennem.

Med de Skrivelser, Visitatorerne skulde indgive i Fællesskab, gik det lettere. *Heltzen*, der var meget ferm til saadant Kontorarbejde, kom ofte op til os og gjorde mundtlig Aftale med Far om, hvad der skulde skrives, saa blev Skrivelsen affattet paa Amtskontoret og Far behøvede da kun at medunderskrive den.

Mere Vanskelighed fandt Far i Samarbejdet med Pastor *Poulsen*, Kapellanen. *Poulsen* havde vist tænkt sig, at hans Hjælp mest tiltrængtes til Kontorarbejdet, men da der nu blev saa mange Vakancer paa en Gang, maatte han undertiden holde Gudstjeneste hist og her, hvor Præsten manglede; ogsaa hjemme maatte han prædike i Faders Sted, naar Far med Amtmanden skulde møde i andre Kirker for at indsætte de nyvalgte Præster.

Dette faldt lidt svært for den unge Kandidat, der ikke var øvet i at prædike, men det havde han jo i Grunden Gavn af, da han derved fik den Øvelse, som Præster behøver for med Frejdighed at kunne træde offentlig frem for Menigheden. Ogsaa ved de skriftlige Arbejder, hvortil Far behøvede Kapellanens Hjælp, var der ofte Meningsforskel om, hvorledes de skulde affattes, og det kom et Par Gange til smaa Sammenstød, der dog blev bilagte og glemtes igen.

Personlige Oplevelser og Opgaver.

Poulsen var ellers en behagelig Husfælle. Min Søster og jeg øvede os nu paa at tale godt Dansk, thi det var først nu, at vi gik over til altid at tale Dansk i Hjemmet, og det faldt os slet ikke let. Naar vi saa udtrykte os urigtigt, rettede *Poulsen* os, og det hjalp os godt til at lære det hurtigere og bedre. Han havde ogsaa mange gode Bøger, som han laante os med stor Beredvillighed, særlig havde han en fransk Naturhistorie i 4 Bind, hvoraf navnlig Geologien og Mineralogien fængslede min Interesse. Undertiden læste han ogsaa højt for os, navnlig nogle af Søren Kierkegaards Skrifter. Han havde været med til et af de skandinaviske Studentermøder og fortalte derom med Liv og Lyst, skaffede mig ogsaa Noder til de Sange, der var bleven sungne ved den Lejlighed og sang dertil, naar jeg spillede dem.

Da det blev Vinter, oprettede jeg en Aftenskole, idet jeg indbød Pigebørnene fra Jordkær Skole efter Skoletid at komme ind til mig et Par Timer, saa mange som havde Lyst. De kom næsten alle, som var i en passende Alder. Jeg underviste dem da i Haandgerning og ved Siden af fortalte jeg dem Danmarks-historie og ellers et eller andet, som jeg syntes, de kunde have

Gavn og Glæde af. Dette interesserede *Poulsen* meget, og han gav mig forskellige Vink om, hvorledes jeg efter hans Mening bedst kunde fortælle Fædrelandshistorien. Efterhaanden blev vi saa godt kendte, at jeg viste ham de Dramaer, jeg havde skrevet, og spurgte, om han kunde raade og hjælpe mig lidt til at faa dem udgivne.

Den Sommer og den følgende samlede jeg en Del voksne unge Piger fra de forskellige Byer i Sognet en Eftermiddag om Ugen i Præstegaarden, underviste dem i finere Haandarbejder og benyttede Løjligheden til, ved Siden af Arbejdet, at fortælle dem et og andet, jeg syntes, de kunde have Gavn af. Naar vi saa havde arbejdet et Par Timer, satte jeg mig til Klaveret og spillede Salmemelodier efter Weyses Koralbog. Salmesangen i Kirken var meget daarlig, og jeg mente da, at de unge Piger havde godt af at lære, hvorledes Salmerne burde synges.

Da nogle af disse Piger var godt begavede med musikalske Evner, lærte de at synge en del Salmer rigtig godt. Især var der tre Søstre, der var udmærkede. Den ældste tjente hos os, og snart genlød hele Huset af hendes smukke Sang. Hun hed Magdalena, den anden hed Karoline, og den tredie Marie Paulina, der endnu ikke var konfirmeret, var lige saa dygtig til at lære alt andet, det mærkede jeg, da hun gik i min Aftenskole.

Søsterens Forlovelse.

I Efteraaret 1849 var Biskop *Daugaards* Familie bleven hjemsøgt af en stor Sorg. De blev allesammen syge af Tyfus, og den yngste Datter, Katrine, en yndig og begavet ung Pige i Konfirmationsalderen, døde deraf. Christine Daugaard og jeg havde korresponderet hele Sommeren, og da hun nu klagede sin Sorg, følte jeg Trang til at besøge dem og prøve, om jeg ikke kunde være hende og hendes Moder til nogen Trøst og Opmuntring i denne Sorgens Tid. Jeg husker ikke bestemt, naar det var, men det har vist været i den Tid, vi levede i Nis Callesens Hus i Kasø, at jeg gjorde denne lille Rejse til Ribe.

Jeg blev overordentlig venlig modtaget og var der vist en 8

Dages Tid. Min Søster og jeg blev nu indbudt til at besøge dem undertiden i nogle Dage eller Uger. Saa længe vi var to, kunde vi jo nok skiftes til at gøre saadan en lille Rejse, da det første Aars Travlhed efter Hjemflytningen var overstaaet.

I Januar eller Februar 1853 var min Søster da i nogen Tid i Besøg hos *Daugaards*. I den Tid blev hun bekendt med daværende Stiftsprovst *Balslev*, der kom der temmelig ofte og var Enkemand. Jeg var selv med Vognen, da vi hentede hende i Ribe, og mærkede nok, der var noget i Gære, og det varede heller ikke ret længe, før Marie fik Brev fra *Balslev*, hvori han bejlede til hende.

Hun viste mig Brevet, og jeg spurgte hende, hvad hun vilde svare. „Jeg vil svare ja“, sagde hun meget bestemt; „nu gaar jeg ind til Far“. „Tøv dog lidt med at sige det til Far!“ sagde jeg. „Vil du dog ikke først overveje det lidt? Det er ikke saa let at blive Stedmoder til otte Børn!“ „Ja, det kan jo gerne“, svarede hun; men i det samme rejste hun sig og sagde: „Nej, der er ikke noget at overveje, for jeg ved, at jeg vil svare ja.“ Saa gik hun ind til Far, og saa blev de forlovede. Nogen Tid efter kom *Balslev*, og det blev nu bestemt, at de skulde have Bryllup i August. Til den Tid skulde Marie se at faa sit Udstyr færdig.

Omgang og Menighedstjeneste efter Trearskrigen.

Medens jeg var borte, havde min Søster Marie ikke faaet gjort ret meget ved sit Udstyr. Vi fik netop i nogle Uger Besøg af *Vilhelmine Schrøder*, der sammen med Postmester *Moltkes* var kommen til *Aabenraa* igen, og hun og jeg sad da en stor Del af Tiden i Haven og syede Navne paa Maries Udstyr.

Vor Omgangskreds i *Aabenraa* var en hel anden end før. Postmester *Moltkes* var de eneste af vore gamle Bekendte, der endnu var der. De andre var alle rejst Syd paa; men i deres Sted var jo saa traadt alle de ny danske Embedsmænd, der ikke var nær saa storsnude overfor Borgerne, som de slesvigholstenske Embedsmænd havde været. En Del af Borgerne, der havde udmærket sig ved Danskhed og Dygtighed, blev nu optaget i Selskabet, saa noget af den tidligere sociale Klasse-

inddeling faldt bort. Hertil banede ogsaa Sproget Vejen. Dette var jo nu altid dansk; selvom Borgerne talte mindre korrekt end Embedsmændene, var det dog samme Sprog.

Midt i August fejrede vi saa Maries Bryllup. Vi gjorde ikke noget Gilde, men samlede kun en lille Vennekreds. Far førte selv min Søster til Altret, og efter at han havde forrettet Vielsen, førte Balslev hende tilbage igen. Da saa Middagsspisningen var endt, rejste de Nygifte hen paa Eftermiddagen til Haderslev for derfra at tiltræde en lille Bryllupsrejse. Jeg pakkede nu alt Maries Udstyr i den store Egetræs Kiste, som Mor havde faaet med fra Kiel med sit Udstyr og rejste selv med den til Ribe, efter forudgaaet Aftale om, hvad Dag de Nygifte vilde komme dertil, og besøgte saaledes min Søster første Gang i hendes eget Hjem.

Da jeg nu blev alene tilbage for at styre Præstegaarden, lejede jeg *Christiane Aubeck* til at komme til os næste Majdag, naar Jomfru *Niendahl* havde udlært og den Tid var udløben, hvori *Christiane* var fæstet til *Asschenfeldts* i Flensborg. Det var *Christiane* ogsaa glad for, thi hun vilde hellere være hos os end hos *Asschenfeldts*, og jeg syntes, jeg trængte haardt til en paalidelig Pige, som ogsaa vilde dele min Fars Pleje med mig og som ogsaa i alle Maader blev mig en trofast Veninde.

Ved Vinterens Begyndelse begyndte jeg igen min Aftenskole 4 Aftener i hver Uge med Pigebørn fra Jordkær Skole, der kom til mig efter Skoletid.

Henimod Foraaret fik jeg Brev fra *Frida Lassen*, om hun og *Charlotte* maatte komme til mig i nogle Uger, da de gerne vilde raadføre sig med mig om deres Fremtid. Jeg sagde naturligvis ja, og de kom ogsaa. Deres Fader var efter Krigen bleven ansat som Borgmester i Flensborg med Titel af Overpræsident og havde giftet sig igen med *Regenburgs* Søster, der havde været Hofdame hos Prinsesse *Vilhelmine* i Kiel og var vel indøvet i alle Etikettens Former og Selskabsregler, saa at hun var vel skikket til at repræsentere Regeringen i Flensborg.

Frida og *Charlotte* var imidlertid vante til at raade sig selv og bevæge sig under noget friere Former. *Frida* var en viljestærk Natur og havde bestemt at uddanne sig til Lærerinde for selv at kunne tjene til sit Ophold og raade for sin Fremtid.

Charlotte var en mindre bestemt Karakter, var maaske ogsaa mindre velbegavet, i hvert Fald mindre ihærdig til at arbejde sig frem. Jeg vidste ikke at give Charlotte noget bedre Raad end at følge Fridas Eksempel og læste Fransk med dem begge, saa længe de var hos os.

Frida fik senere en god Lærerindeplads, blev bekendt med en Gjessing og giftede sig med ham. De boede i Tønder, hvor han fik en betydelig Praksis. De fik 6 Sønner, og efter Mandens Død flyttede Frida til Ribe, for at Sønnerne kunde gaa paa Latinskolen der. Charlotte fik ved Regenburgs Hjælp et Legat fra Vallø Kloster.

Marie Eckermann var bleven ked af at bo i Kiel og flyttede til Lyksborg, hvor hun havde købt en Villa. Hun optog to Søstre, der begge havde været Lærerinder, men var svækkede af Helbred. Hun gav dem fri Forplejning og testamenterede saa godt som hele sin store Formue til dem.

Den Sommer, 1854, gjorde Far nogle smaa Visitatsrejser i Lundtoft Herred for at se, hvorledes det stod til i Kirker og Skoler. Jeg ansaa det for min Pligt at yde Far den Hjælp, jeg kunde, med alt, hvad der angik Menighedens Pleje, og en Dag spurgte jeg Far, om jeg maatte tage mig af et Par Smaapiger, som vanskøttedes i deres Hjem, og optage dem i Præstegaarden. Han havde ikke noget imod det, hvis jeg mente at kunne overkomme det. Saa stod der kun tilbage at tale med Forældrene. Hvorledes den ene Samtale faldt ud, har jeg naturtro skildret i „Fiskerhytten og Præstegaarden“, Side 41—44.

Da jeg saaledes var kommen til at besøge de fattigste og daarligste Hjem og tage mig af de mest forsømte Børn, fyldtes mit Hjerte af en forunderlig Glæde. Paa en Rejse til Svejts havde jeg købt „Onkel Toms Hytte“, der den Gang var udkommen i den oprindelige engelske Udgave. Det er den bedste Roman, jeg nogensinde har læst. Da jeg mærkede, hvor velset jeg var, hvor jeg kom for at bringe Hjælp og Trøst med smaa Midler, slog det mig, at det var en Virksomhed, som kunde udfylde mit Hjertes inderste Trang. Nu havde jeg fundet mine Negre, fundet en Gerning, der kunde udfylde mit Liv og bringe Rigdom ind i min Tilværelse. Jeg følte mig ligefrem salig.

Denne forunderlige Løftelse varede vel godt en 3 Uger. Alting faldt mig saa let; jeg løb omkring, baaret som af usynlige Vinger. Omsider lagde dog mit Sind sig mere til Ro, men Kraften og Lysten til at gøre, hvad jeg kunde i den Retning og paa det Omraade, Gud selv havde anvist mig, beholdt jeg. I denne Virksomhed var Christiane mig en god Støtte. Med hende kunde jeg tale om alle mine Planer, og var der et Sted, hvor jeg undsaa mig for at komme, fordi jeg ikke vidste, om jeg vilde være velkommen, saa var Christiane altid villig til at bane Vejen for mig. Hun gik derhen med noget Sygemad og bragte i Reglen den Efterretning, at jeg vilde være velkommen.

En anden Bondepige, som jeg sluttede mig til i inderligt Venskab, var *Botilla Jacobsen*, hvis Fader var Dyrlæge i Aarslev, og hvis Stedmoder ikke kunde lide, at Botilla var saa stærkt optaget af aandelige Interesser. Hun satte hende derfor til haardt Arbejde for at forhindre hende i at læse saa meget. Men saa læste hun om Natten eller om Middagen, naar de andre sov. Botilla læste ogsaa undertiden med forsømte Børn og tog sig ogsaa af unge Piger, der var i en vanskelig Stilling eller led af religiøse Skrupler. Tit gav hun mig gode Vink om, hvem jeg burde besøge og hvori de trængte til min Hjælp.

Pastor *Leth* i Aabenraa holdt Bibellæsning den første Mandag i hver Maaned. Disse besøgte Botilla ofte og fik ogsaa undertiden en Kusine med. Jeg besøgte ogsaa af og til disse Bibellæsninger og følte mig altid meget opbygget derved. Botillas Tro fik mere Klarhed og en fyldigere Oplysning, og hun hentede Trøst i Bibelordet, naar Modet var ved at svigte hende. Hun døde et Par Aar efter mit Giftermaal, af Tuberkulose, ugift, da hun ikke vilde gifte sig med en Mand, med hvem hun ikke kunde forenes i fælles Tro og slutte sig til med hele sit Hjertes rige Kærlighed.

Fars sidste Aar. Mine Bibellæsninger, Frieri og Giftermaal.

Far prædikede nu altid selv, men han prædikede ikke nær saa godt som før. Tidligere havde han altid nedskrevet hele Prædikenen og saa lært den ordret udenad. Nu syntes han, at

han ikke mere kunde overkomme dette store Arbejde. Alle disse fuldstændig udarbejdede Prædikener laa paa hans Hylde. Han tog nu en eller to Prædikener, der var byggede over den Tekst, han skulde prædike over, og søgte at sammensmelte til et Hele de derved i ham vakte Tanker, men dette lykkedes sjælden rigtig godt for ham. Hans Aandskræfter var ved at svækkes, og han manglede den Livskraft og Spændstighed, som dette Arbejde krævede. Desuden var Far efterhaanden bleven saa vant til at sove længe om Morgenen, at han heller ikke om Søndagen godt kunde komme op i rette Tid, saa at Folk, der var kommen for at gaa i Kirke, tit maatte vente længe, før Gudstjenesten kunde begynde.

For nu at bøde derpaa saa godt jeg kunde, bestemte jeg mig til at udfylde denne Ventetid ved at holde Bibellæsning i Skolen, som dengang ikke var tilbygget Lærerens Bolig, men som fritliggende Hus laa ved Indgangen til Kirkegaarden. Nu er der jo mange Kvinder, der holder Foredrag baade for Mænd og Kvinder, men dengang var der ingen, der gjorde det, og jeg dristede mig heller ikke dertil, men holdt kun Bibellæsning for Kvinder, og selv dette var der adskillige, der fandt upassende. Der kom dog ikke faa for at høre mig, og de følte sig saa opbyggede derved, at de kom flittigt igen. Vi begyndte og sluttede altid med en Salme, og da jeg ikke selv kunde lede Sangen, havde jeg gjort Aftale med nogle af de Piger, jeg havde lært at synge Salmer, saa de paatog sig det, særlig Botilla Jacobsen og hendes Kusine.

Ved Bibellæsningerne gennemgik jeg først Jakobs Brev og derefter Hebræerbrevet. En Aften, jeg var til Bibellæsning hos Pastor Leth, talte han over Esajas 12, en udmærket Tale, og jeg sagde da til ham bagefter, at jeg kunde have Lyst til at tale om noget i samme Bog. Han raadede mig da til at begynde med Kapitel 40, og det gjorde jeg saa. Men jeg naaede ikke til Enden, for det hele bortfaldt af sig selv.

I Aabenraa var Dr. *Neuber* flygtet Syd paa, da de Danske sejrede. Da Dr. *Karlsen* døde, havde hans Enke solgt Huset til Dr. *Grauer*, der var indfødt Slesviger, dansksindet og under Krigen eneste Læge i Byen, saa han fik en meget udbredt Prak-

sis. Efter Krigen havde en ung dansk Læge, Dr. *Gundel*, bosat sig i Aabenraa, hvor der ogsaa godt kunde behøves en Læge mere. Men det vilde ikke rigtig gaa for Dr. *Gundel*. Han var nemlig alt for ærlig.

De fleste Læger plejede altid at skrive en Recept, naar nogen søgte Raad hos dem, selv om det var en unødvendig Udgift og en Forandring i Diæten, Omslag eller Afvaskninger vilde gøre Gavn. Men det vilde *Gundel* ikke; naar frisk Luft, koldt Vand eller lignende kunde gøre mest Gavn, vilde han ikke give Medicin.

Dr. *Gundel* vilde gerne, at Far skulde antage ham som Huslæge for en vis aarlig Sum, saa vilde han jævnlig tilse ham. Men det syntes Far ikke om. Han mente, at naar han ikke havde Brug for en Læge, vilde han heller ikke betale ham, og naar han behøvede Lægen, vilde han betale ham i Forhold til hans Arbejde. Lægen kom alligevel hos os en Gang imellem, især naar han tilsaa Smaafolk i Byen. Han havde en smuk og begavet Kone, men desværre var hun syg af Strubetæring og døde.

I 1854 blev Far fritaget for Superintendent-Embedet, efter at Provst *U. S. Boesen* var bleven Biskop for hele Hertugdømmet Slesvig. Far fik Titlen Overkonsistorialraad og en lille aarlig Pension, for Indtægterne af Jordkær Sogne kald var ikke store. Ridder af Dannebrog var han allerede blevet før. Provstegeringen krævede dog en hel Del Arbejde, og her maatte jeg hjælpe ham, hvor jeg kunde.

Kirkebogen havde jeg allerede ført i længere Tid. Nu maatte jeg ogsaa overtage alt det Skriveri, Provsteforretningen krævede. I denne Tid fik vi meget ofte Besøg af Pastor *Mühlenstedt*, som vist troede, at Visitatorerne skulde foreslaa den Mand, der skulde afløse Far i Provsteembedet. Han kom ogsaa tit hos Kammerherre *Heltzen*, for han vilde vist gerne selv have været Provst. Det værste var, at M. i Samtalens Løb altid paa en underfundig Maade søgte at sværte de Præster, som han mente kunde komme i Betragtning.

Især gik det ud over Pastor *Leth*, der jo boede i Aabenraa, og dette kunde jo være heldig for Provsten, der stadig skulde konferere med Amtmanden. *Leth* var fuldblods Grundtvigianer,

men Far havde ikke meget Kendskab til eller Forstaaelse for Grundtvigs Tanker og Gerning. Havde Mühlenstedt faaet noget at vide, som Leth havde sagt eller gjort i Grundtvigs Aand, saa fortalte han det altid paa en saadan Maade, at han troede, Far vilde misbillige det.

Da jeg nu mærkede, at Far undertiden lod sig paavirke deraf, var jeg meget ked af det, og en Dag, Far var gaaet ud af Stuen, tog jeg Mod til mig og sagde til M.: „Det vil vi forresten gerne have os frabedt, at De kommer her og nedsætter Pastor Leth og nogle af de andre Præster i Fars Øjne, for Far kunde gerne paavirkes deraf, da han er for ærlig til at gennemskue Deres Hensigt.“ Men hvor blev Manden vred! Han overøste mig med Skældsord i en voldsom Talestrøm, der dog brat standsede, da Far kom ind igen. Snart efter rejste han sig og tog Afsked. Han kom heller ikke tiere, og det var jeg glad for.

Der var en anden af Præsterne, der besøgte os oftere, det var Pastor *Jonas Olsen* fra Hellevad, men det var en Mand med et helt andet Sind. Han havde været Lærer ved et Døvstummeinstitut i København, før han blev Præst, og han havde de Egen-skaber, der kræves af en saadan Lærer: han var taalmodig, sagtmodig og kærlig. Han vidste altid at tale beroligende Ord til Far, naar denne beklagede sig over noget, og hans Besøg saa jeg gerne.

Far blev forresten slet ikke spurgt om, hvem han vilde foreslaa til sin Eftermand. Havde Regeringen betænkt sig længe, saa traf den da ogsaa den rette Mand til denne Stilling: Provst *Karstensen* var en herlig Mand. Han var ikke blot en god Taler og en troende Kristen, han var ogsaa født Slesviger og kendte den slesvigske Befolkning nøje og vidste, hvad der tjente til dens Tarv og Trang.

I 1857 oplevede jeg en hel Række Begivenheder, som hver for sig fik Betydning for mig. Først lærte jeg en Husmandskone nøjere at kende, som led af en uhelbredelig Sygdom. Jeg kom der ret ofte, før jeg mærkede, at jeg kunde være hende baade til Hjælp og Trøst. Efterhaanden som det blev sværere og sværere for hende, blev hun meget modtagelig for aandelig

Trøst. Vi talte meget sammen, og hun blev virkelig troende og overraskede mig undertiden med Udtalelser, hvoraf jeg kunde skønne, at Troen var bleven til virkelig Alvor i hendes Sjæl. Da takkede jeg Gud for hende, og en inderlig Glæde fyldte mit Hjerte, og jeg gik hjem under Lærkesang, som jublede i Tak for Guds Naade.

I Sommerens Løb holdt Biskop *Boesen* Visitats i Aabenraa Provsti. Han var en alvorlig, rettænkende og troende Mand, men han var noget herskesyg, og dette viste sig undertiden paa en stødende Maade. Da han holdt Visitats hos os, var han meget pæn og forekommende mod min Fader, men vi havde indbudt en Del unge Præster til Gildet, og til disse holdt han en underlig Tale over Bordet, saa vi alle blev flove derved; vi forstod ikke rigtig, hvad han sigtede til, naar han udtalte, at de unge først maatte løbe Hornene af sig, før de blev besindige og fornuftige.²²⁾

Dagen i Forvejen havde der været Visitats i Ries, og da havde Pastor *Wulff* den Dag faaet et apoplektisk Tilfælde. De, som havde været til Stede, sagde dog, at Biskoppen havde været venlig imod ham og ikke sagt ham noget bebrejdende Ord. Men da *Wulff* var et meget frygtsomt Menneske, saa kunde Bevidstheden om, at han i Krigens Tid havde bøjet sig for Slesvig-Holstenernes Fordringer, nok maaske have fremkaldt en stærk Sindsbevægelse. Han døde et Par Dage efter uden rigtig at være kommen til Bevidsthed. *Wulffs* yngste Søn, *Georg*, var lige kommen hjem efter at have taget theologisk Embedseksamen. Han blev nu hjemme hos sin Moder for at være hende til Hjælp med at faa sine Sager ordnede.

I Sommeren 1857 fik jeg Besøg af Mr. *Viney*²³⁾ og Frue, som vilde til København og saa besøge mig med det samme. De blev vist en Uges Tid. Jeg maatte da gøre lidt for at vise dem den smukke Egn omkring Aabenraa og føre dem sammen med nogle

²²⁾ Biskoppen har sikkert villet advare Præsterne imod for megen Deltagelse i de politiske Forhold.

²³⁾ Den engelske independentiske Præst *Josiak Viney* og Hustru havde *Amalie* lært at kende paa en Svejtserrejse og besøgt i deres Hjem i London.

Folk, der kunde tale Engelsk. Jeg kørte med dem til Løjt, hvor vi besøgte Pastor *Richelieus*; han talte flydende Engelsk, og hans Hustru kunde dog forstaa det. Saa tog vi dem med til Runde Mølle, hvor den store *Bruhn* fra Aabenraa havde anlagt et Skibsbyggeri. Han havde været Søkaptajn og talte ogsaa flydende Engelsk. Herrerne saa da hans Indretning, og vi besaa den Skole, han havde bygget for sine Arbejderes Børn; denne interesserede Mr. Viney meget. Saa kørte vi hjem, og *Richelieus* blev hos os om Natten. Den følgende Dag kørte vi over Nyværk Teglværk til Farvers Mølle, hvor vi drak The, og derfra til Aabenraa, hvor *Richelieus* Vogn var mødt for at hente dem, og derfra kørte vi hjem ad den sædvanlige Vej.

Far holdt sig i den Tid paa sit Værelse, men Mr. Viney kunde nok gaa ind til ham og tale med ham paa Fransk. Engelsk kunde de ikke tale sammen, for Far kunde nok læse Engelsk, men slet ikke udtale det.

Da Mr. *Viney* hørte, at jeg holdt Bibellæsning hver Søndag, udtalte han det Ønske, at han den Søndag, han var hos os, gerne vilde holde en lille Tiltale til Menigheden. Han vilde skrive den paa Engelsk, saa skulde jeg oversætte den paa Dansk og oplæse den, mens han stod bagved min Stol. Han skrev da denne Tiltale, og jeg oversatte den paa Dansk, og saa gik jeg ind til Far, forelagde ham Sagen og oplæste Tiltalen for ham.

Far syntes meget godt om dette og sagde, at jeg burde holde denne Tiltale for alle, baade Mænd og Kvinder, hvem der vilde komme. Jeg sendte da en Seddel til alle Skoler i Sognet, for at Folk kune faa det at vide. Jeg valgte Salmen „Nu har jeg fundet det, jeg grunder“ og oversatte den paa Engelsk for Mr. *Viney*, der bragte den i Versform. Skolen blev propfuld, og jeg spurgte nu Skolelærerne, om ikke en af dem vilde lede Sangen, men de undskyldte sig. Nu var imidlertid *Jes Nielsen* og hans Kone kommen kørende for at høre Foredraget, og de spændte altid fra i Præstegaarden. Da jeg nu vidste, at han sang godt, bad jeg ham om at lede Sangen, og det paatog han sig beredviligt. Baade Sangen og Foredraget gik godt, og jeg tror nok, at Folk syntes godt om det.

Vineys vilde jo nu til København, og jeg fulgte dem paa Vej

for at være Tolk, da de hverken kunde Dansk eller Tysk, og Engelsk og Fransk kunde de ikke klare sig med paa den Tur. Vi kørte med Diligensen over Haderslev til Aarøsund, hvorfra der gik Dampskib til Assens. Paa Damperen kom en Herre hen til os, da han hørte os tale Engelsk, og fortalte, at han havde været Præst i Vestindien i 7 Aar. Han hed *Tolderlund* og var nu Præst i Starup og Grarup. Han var paa Vej til det kirkelige Møde i Roskilde, for Resten det Møde, hvor den Roskildeske Salmebog skulde godkendes og vedtages.

Nu kunde Vineys jo da slaa Følge med ham saa langt. Det traf sig jo udmærket. I Assens tog jeg en bevæget Afsked med Vineys; vi regnede med, at det var sidste Gang, vi saas. Da Degnen næste Søndag kom for at hente Far til Kirke, leverede han ham et Brev fra *Mühlenstedt*. Jeg havde sendt Sedler til alle Skoler om det Foredrag, jeg vilde holde, men nu hørte Alslev Skole under Mühlenstedts Inspektion, da der kun er to Gaarde i Alslev, der hører til Jordkær Sogn. Han har da formodentlig troet, at jeg gjorde dette uden min Faders Vidende.

I Brevet stod: „Naar der er Ild i Naboens Hus, maa man tage Forsigtighedsregler, og da det ikke var godt at vide, hvilke Kætterier jeg kunde komme frem med, vilde han advare min Fader og lade ham vide, at jeg i Jordkær Skole havde foredraget en Tale af en Præst, der ikke hørte til den lutherske Kirke“. Far lo kun derad; det var jo sket med hans Vilje og Vidende. Dette sagde han ogsaa til Degnen.

Imidlertid blev Fars Helbred bestandig daarligere, og han saa gerne, at jeg sad inde hos ham og talte med ham eller læste højt for ham. Saa var det min Fødselsdag. Jeg syntes, at han havde det ret godt og at jeg nok kunde tillade mig at styrke mit Mod og mine Kræfter ved en Spadseretur ud i Marken i den friske Luft. Jeg var vist kun borte en Times Tid, men da jeg kom hjem, havde han faaet et Anfald, saa at Christiane maatte have Karlen ind for at hjælpe til med at faa ham i Seng.

Jeg lod da Doktoren hente. Det var en Dr. *Paulsen*, der var kommen efter Dr. Gundel, som efter Hustruens Død var flyttet til Samsø. Han var ikke saa jævn og ligefrem som denne, men slog altid om sig med en Masse Fremmedord for at imponere

Folk. Han sagde, at det ikke var noget Slagtilfælde, men Fars Forstand var meget svækket, og prædike kunde han ikke mere.

Det blev nu udskrevet en Omgang Præster til at prædike for Far, og saa maatte vi jo se at faa en Kapellan. Derved var Poul-
sen i Ensted os behjælpelig. Vi fik da en Pastor *Møller*, en Bro-
dersøn af Digteren Poul Martin Møller. Han var et hjertensgodt
Menneske, men kun svagt begavet. Han vilde sikkert bedre
kunnet udfylde sin Plads i en anden Stilling, der bedre svarede
til hans Evner, men den Gang skulde en Præstesøn absolut
studere. Nu faldt min Bibellæsning bort af sig selv, og Aften-
skolen maatte jeg ogsaa opgive.

Far blev efterhaanden saa rask, at han godt kunde sidde oppe
hele Dagen, men han var saa vant til at sidde oppe om Natten
og sove om Dagen, at han blev ved dermed. Naar han ikke
kunde sove om Natten, kaldte han paa mig. Jeg maatte da staa
op, hjælpe ham i Klæderne og koge Kaffe til ham. Jeg fik derfor
en Seng indrettet i Fars Studereværelse, for at jeg straks kunde
være ved Haanden, naar han trængte til min Hjælp.

Fars Aandsevner var stadig meget svækkede. Før havde han
altid læst meget; nu klagede han over, at han ikke kunde for-
staa, hvad han læste, og vilde hellere have, at jeg skulde læse
højt for ham. Det første, jeg læste for ham, var Livingstones
Missionsrejse i Afrika, der den Gang lige var udkommen paa
Dansk og anskaffet til Skolelærernes Bogsamling. Den havde
vi begge megen Glæde af. Vi havde en Kat, som havde faaet
4 Killinger, som vi lod leve allesammen, og over deres Leg og
Krumspring morede Far sig meget, mens jeg læste for ham.

Saa læste jeg ogsaa en Del af det nye Testamente, og vi
talte da sammen om det, vi havde læst. Nu var Far fuldtud tro-
ende, og det var mig en stor Glæde. Hans Aandsevner svække-
des imidlertid mere og mere, saa jeg læste Børnebøger for ham.
Til sidst kunde han dog kun forstaa de gode Salmer, som han
kendte saa godt.

Min Svoger, *Balslev*, havde søgt og faaet et Embede paa Fyn,
Nørre Broby, og var rejst derover og havde tiltraadt Embedet.
Min Søster kom nu til os for at tage Afsked med Far og besøge
mig før hun rejste til Fyn.

Saa fik jeg Brev fra *Charlotte Lassen*, som oftere havde skrevet til mig. Det er underligt nok, og jeg ved ikke, hvoraf det kommer, men der har altid været mange, der har aabnet deres Hjerter for mig og betroet mig deres dybeste Hemmeligheder. *Charlotte* havde haft en stor Sorg og bad om Lov til at komme til mig. Jeg lod hende komme, skønt det var ubelejligt.

Den 28. Maj 1859 døde *Jes Nielsen* Hustru *Anna Kristina* efter kun faa Dages Sygdom, skønt *Jes Nielsen* havde tilkaldt *Dr. Kryger* fra *Bevtoft*, som var en meget dygtig Læge. Da jeg var meget utilfreds med *Dr. Paulsens* Lægehjælp, fik jeg ogsaa *Dr. Kryger* til at undersøge *Far*. Han mente dog ikke, at der kunde gøres noget videre for at faa Sygdommen hævet, men ordinerede kun smertestillende Midler.

Da *Pastor Møller* havde faaet Præstekaldet paa *Lolland*, fik vi *Lars Simon Hansen* som Kapellan. Men han skulde først ordineres og naaede først at komme til os den Aften, *Far* døde. *Far* var bleven sengeliggende, og en Vaagekone og jeg maatte skiftes til at vaage ved ham baade Dag og Nat.

Jes Nielsen var meget nedbøjet over hans Kones bratte Død, og naar han kom ind til os en Gang imellem, søgte jeg at trøste ham og opmuntre ham lidt, for jeg havde en inderlig Medfølelse med ham. En Dag kom han med en Kurv nye Kartofler, dem havde man altid særlig tidlig i *Kassø*. Jeg fyldte Kurven med Kirsebær, hvoraf vi havde en Mængde i vor Have. Jeg mærkede nok, at han holdt af mig, og jeg havde ikke noget imod det. Tilmed var jeg begyndt at tænke paa min Fremtid. Hvad skulde jeg gribe til, naar *Far* var død? Jeg kunde nok haft Lyst til at blive Diakonisse, men den Gang havde man endnu ingen Diakonissestiftelse i *København*, og at blive uddannet til tysk Diakonisse i *Altona* syntes jeg ikke om. Og at Diakonissestillingen ikke er nogen let Gerning, det mærkede jeg hver Dag under *Fars* Pleje.

Jes Nielsen havde nu allerede i flere Aar været Selvejer af den Gaard, han boede paa, og havde bygget Stuehuset helt nyt. Det var da et fredeligt Hjem, han havde at byde mig med Kaar, som jeg ikke ønskede bedre. Jeg var nu alligevel saa meget Socialist, at jeg ikke kunde have været tilfreds i en Stilling, hvor

der skulde være en fremtrædende Klassedeling mellem Herre og Tjener. Jeg vidste ogsaa, at Jes Nielsen ikke alene var en udpræget dansk Mand, men ogsaa en alvorlig troende Kristen og havde været meget god og hensynsfuld imod sin første Kone, og saa tog jeg med Glæde imod hans Haand.

Den 1. September blev vi forlovede. Jeg spurgte ham dog, inden jeg gav ham mit Ja, om jeg kunde tage de to Smaapiger med, som jeg havde taget i min Varetægt og havde lovet at opdrage, indtil de selv kunde tjene deres Brød. Ja, det kunde jeg godt, det var der intet i Vejen for. Saa gik han. Saa snart han var borte, kom Charlotte ind og bestormede mig med Spørgsmaal, og jeg kunde ikke fortie noget. Christiane, som havde forladt os for at pleje sin syge Moder, var netop kommen den Dag for at se, hvorledes jeg havde det. Jeg redte Seng til hende i Fars Studereværelse, og vi sov ikke meget den Nat. Mit Sind var i et voldsomt Oprør: nu havde jeg jo bestemt over min Fremtid, nu gjaldt det om, at jeg kunde tage den paa den rette Maade og finde min Lykke deri. Jeg gik op og ned ad Gulvet og talte med Christiane; saa satte jeg mig og begyndte at skrive til min Søster. Men jeg kunde ikke sidde ret længe.

Da jeg den næste Dag sad ene inde hos min syge Fader, fortalte jeg ham, at jeg var bleven forlovet med Jes Nielsen, men jeg vidste ikke, om han havde forstaaet mig rigtigt, for han svarede kun: „Ja, han har den smukkeste Have i Kassø“. Men da Nielsen kom igen, tog jeg ham med ind til Far. Da han saa os komme og at Nielsen havde lagt sin Arm om min Midie, sagde han: „Velsign dem, Gud, som her idag hinanden Haanden give!“ Det var Begyndelsen til en Bryllupssalme, saa nu vidste jeg, at han havde forstaaet mig, og han kunde jo ikke have sagt os et bedre Ord.

Den sidste Maaned, Far levede, var han meget syg. Hans Hals hovnede, saa han ikke kunde tale eller spise. Den sidste Nat havde Far det meget strengt. Den 4. Oktober kom Pastor Hansen, og vi lod ham komme ind til Far. Men da kunde enhver se, at Døden var nær. Han kunde ikke mere røre noget Lem, ikke tale, kun bevæge Øjnene lidt, og kun hans stærke, tunge Aandedræt viste, at han endnu levede.

Jeg lod Vaagekonen gaa i Seng; det var til ingen Nytte, at hun sad der. *Nielsen* var kommen og vilde blive om Natten for at være tilrede og hjælpe mig, naar Far var død. Jeg viste ham en Stue, hvor han kunde sove, og sad saa alene hos Far den sidste Nat, mens jeg af og til vædede hans tørre Læber med lidt Saft og Vand. Jeg kunde intet gøre uden at bede for ham.

Klokken 5 om Morgenen den 5. Oktober 1860 døde Far. Jeg gik ind og kaldte paa *Nielsen*, og saa kom de andre ogsaa op. Jeg var selv med til at faa Far vasket og gjort i Stand. Da jeg den Aften gik i Seng, haabede jeg at kunne sove rolig, for nu havde Far faaet Fred og det onde var overstaaet. Men det varede mange Nætter, før jeg rigtig kunde sove igen. Alt det svære, jeg havde oplevet, stod altid for mit indre Øje.

Nu tog jeg kraftigt fat paa al Slags husligt Arbejde, som jeg jo næsten var kommen helt bort fra i den sidste Tid. Jeg vidste, at legemligt Arbejde er det bedste Raad baade mod Sindsbevægelse og Søvnløshed. Den Nat, vi bagte til Begravelsen, var jeg selv oppe for at hjælpe til med at ælte Dejgen; jeg skulde jo nu ogsaa vænne mig til det grovere Arbejde.

Der blev selvfølgelig en stor Begravelse over min Fader. Jeg fik en ferm Kogekone fra Aabenraa til at forestaa Madlavningen, for der var jo mange langvejs fra, som skulde bispises, ja, der var ogsaa en Del af Sognets Mænd. Konerne havde jegsammelt Dagen i Forvejen til „Kistelæg“, som det var Landets Skik. *Balslev* kom Aftenen i Forvejen, da Konerne var ved at gaa, og han følte sig forarget over, at der var saa mange, men det kunde nu ikke godt undgaas. Han var alene, da Marie jo kort forinden havde taget Afsked med Far.

Provst *Karstensen* holdt Ligtalen. Han var en god Taler og en rar Mand. Pastor *Binzer* fra Østerløgum talte i Hjemmet.

Balslev forlangte ikke at faa Del i min Faders Efterladenskaber. Han mente, at da jeg havde plejet Far, burde jeg ogsaa have de Ting, han efterlod sig. Han fik da paa Maries Vegne kun nogle Smaating, som de havde Lyst til. Far havde sagt, at naar han døde, havde jeg Ret til at blive i Præstegaarden i 6 Uger, og denne Tid skulde jeg ikke søge om at faa forlænget.

Dette sagde jeg til Nielsen, men han var ikke rede til at tage imod mig straks.

Han fik det saa ordnet saaledes, at Pastor *L. S. Hansen* blev et halvt Aar, imod at vi udbetalte ham den Gage, vi var komne overens om for den Tid. Dette vilde han gerne, for det var jo ikke saa rart for ham at være uden Embede straks efter, at han var bleven ordineret. Amtets Præster var jo ogsaa veltjente dermed, for de blev jo saa frie for at vikariere. Saa blev jeg da i Præstegaarden et halvt Aar længere. Men Far fik Ret i sin Opfattelse af denne Sag: vi spandt ingen Silke derved, Tjenestefolkene gjorde, hvad de vilde, og snød os paa forskellig Maade.

Julebagningen forestod jeg den Vinter baade i Kassø og i Præstegaarden. I Marts Maaned var vi til Barnedaab i Ensted Præstegaard. Nielsen og jeg stod Fadder til Metta Sofia, og Charlotte Lassen var ogsaa med. Sidstnævnte blev kort efter forlovet med Pastor Hansen.

Den 5. April 1861 holdt Jes Nielsen og jeg Bryllup. Til Gildet kom min Søster og Christiane, Nis Callesens, Botilla med Datter og Degnens. Jes Niensens Søstre har jo vist ogsaa været med, men jeg mindes det ikke.

Pastor Hansen viede os, og til Tekst for Talen valgte han Ruths Ord: „Dit Folk er mit Folk, og din Gud er min Gud“ (Ruths Bog 1,16). Da vi paa Bryllupsaftenen kørte hjem til Kassø og var gaaede ind i Soveværelset, sagde Nielsen: Lad os nu knæle ned og bede Gud om hans Velsignelse!“

Det var jeg glad for, og det gjorde vi da. Saaledes begyndte vort Samliv.

— — —

Om årene efter Brylluppet har Amalie Nielsen skrevet et andet Bind under Overskriften „De Aar, jeg var Bondekone“. Men på Grund af Erindringernes meget private Natur og af Hensyn til nulevende Personer har Familien ikke ønsket dette Bind udgivet. Der er heller ingen Grund til at beklage dette, eftersom det meste af Indholdet ikke kan have Interesse videre ud.

Biskop Daugaard og Rødding Højskole

Af F. Elle Jensen

Som bekendt mødte Højskolerne i deres første Tid kun ringe Forstaaelse hos Myndighederne og i det hele taget i de akademiske Kredse, hvor man som Regel, naar det kom højst, indskrænkede sig til at betragte dem med en vis venlig Nedladenhed. De Ord, hvormed Kultusministeren, Professor Madvig, i Rigsdagen afviste Tanken om Højskolen i Sorø, at han ikke kunde støtte »en Karakteren af Danskhed monopoliserende Anstalt« — en herlig sproglig Mundfuld — giver vistnok et godt Udtryk for Overklassens Syn paa Grundtvigs Skoletanker.

Saa meget mere bemærkelsesværdigt er det derfor at se, hvor roligt og anerkendende en ellers saa konservativ Mand som Biskop Daugaard i Ribe,*) der meget vilde have sig frabedt at blive kaldt Grundtvigianer, dømmer om Rødding Højskole. Hans Udtalelser, der fremkom som Svar paa en Forespørgsel fra Kultusministeriet, og som nedenfor skal meddeles, har saa vidt mig bekendt ikke tidligere været offentliggjort; de gives her efter Bispearkivets Kopibog (Landsarkivet i Viborg).

Den 7. Januar 1854 tilskrev Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet Biskoppen følgende:

»Til Højskolen i Rødding er der i hvert af de 2de foregaaende Finantsaar bevilget en Understøttelse af 300 Rbd. af det i Finantsloven opførte Tilskud til højere Bondeskoler.

Bestyrelsen for bemeldte Skole har nu i hoslagte Andragende om ligeledes for indeværende Finantsaar at forundes en Understøttelse for Skolen.

Forinden videre i Anledning heraf foretages, skulde man imidlertid tjenstligst udbede sig D. H.s (Deres Højærvær-

*) Født 1796, Biskop over Ribe Stift fra 1850 til sin Død i 1867.

digheds) Ytringer om Sagen med det Indesluttede tilbagesendt behageligst meddelte.«

Herpaa svarede Biskoppen d. 17. Januar:

»Ved hermed at tilbagesende det mig under 7. d. M. af det høie Ministerium til Betænkning tilstillede Andragende fra Bestyrelsen for Rødding Høiskole om et Tilskud af Finantserne til Beløb 300 Rbd., skal jeg ikke undlade hermed ærbødigst at meddele, at det er kun saare Lidet, hvad jeg veed om denne Skoles Virksomhed, økonomiske Forfatning m. v., da jeg ikke paa Embeds Vegne staar i noget Forhold til denne Skole som saadan; Bestyrelsen og Lærerne har jeg ei heller havt noget Bekjendtskab til; ligesaa lidet har jeg staaet i Forbindelse med nogen af Skolens Elever. Mit Kundskab over dette Institut strækker sig derfor kun til det, som jeg har erfaret om samme af den i Aaret 1853 trykte Beretning og hvad jeg leilighedsviis og tilfældigviis har kunnet høre derom i daglig Tale. Men saavidt jeg kan skjønne, er det overensstemmende med Sandheden, at denne Stiftelse i sin første Virksomhedsperiode før Oprørskrigens Udbrud stiftede megen Gavn og vakte hos mange Slesvigere en klar og fast Bevidsthed om deres Stilling og Pligt som Danske og som Undersaatter af Danmarks Konge. Efter at den paa ny ved Krigens Ende er traadt i Virksomhed, har det især været dens Formaal at bibringe unge Mennesker af Bondestanden, hvis Barndomsunderviisning i Almueskolen er tilendebragt, saa og andre Ynglinge, der ei er bestemte for Studeringer, saadanne Kundskaber, som deels befordre deres aandelige Uddannelse i Almindelighed, deels dueliggøre dem til deres fremtidige Stilling i Livet, og saavidt jeg har erfaret, skal den ret heldigen have løst sin Opgave. Hvad der har forekommet mig mindre heldigt i Skolens Undervisningsplan, er at denne synes mig at være for høit anlagt for unge Mennesker, der kun ere i Besiddelse af de Forkundskaber, som Almueskolen i Almindelighed giver, og at Examination af det Foredragne anvendes mindre, end det ifølge Disciplenes Dannelsenstrin synes nødvendigt, ligesom der i det Hele indrømmes Disciplene større Frihed med Hensyn til Underviisningen, end det efter min Er-

faring synes ønskeligt. Men desuagtet stifter Skolen efter den herskende Mening ikke liden Nytte, og det var beklageligt, om den af Mangel paa Subsistensmidler skulde gaae tilgrunde, hvilken Skjæbne synes at true den, dersom den nægtes den Hjælp, som i et Par Aar har været den og det af det Offentlige.«

*For understøttelse til denne afhandling bringer jeg
»Den grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse«
min bedste tak.*

Kirkestuf og sakrale marknavne i Sønderjylland

Af H. V. Gregersen

Skønt tolkning af vore stednavne har været forsøgt i umindelige tider, hører den egentlige stednavneforskning dog til de unge videnskaber.¹⁾ Først med oprettelsen af *Stednavneudvalget* i 1910 skabtes en ramme om et metodisk, videnskabeligt arbejde med det store navnestof, der rummes i vore stednavne.²⁾

Et af de områder inden for denne videnskab, der gerne har pådraget sig størst opmærksomhed i offentligheden, vedrører de såkaldte *sakrale stednavne*, d. v. s. navnestof, der viser hen til gudedyrkelse fra førkristelig tid. Det hører derfor også til de emner, der får bølgerne til at gå højest de stednavnekyndige imellem. Man kan ligefrem opdele stednavneforskerne efter deres stilling til dette spørgsmål: i en kreds, der forholder sig noget reserveret over for tolkningsforsøg i sakral retning, og en kreds, der med større dristighed mener at kunne finde spor af hedenskabets gudetro i vore stednavne. De sidste har utvivlsomt ofte skudt temmeligt langt over målet, men har på den anden side også haft en vis berettigelse ved at virke inciterende på forskningen.

Et ret omfattende navnestof af sakralt indhold lader sig imidlertid med sikkerhed påvise i vore *bebyggelsesnavne*, hvortil kildestoffet, hvad ælde angår, også i al almindelighed er bedst overleveret. De forskellige forekomster af denne navnetype har

¹⁾ En let læst oversigt og indførelse i emnet har P. Skautrup givet i *Sønderjydske årbøger* 1937, s. 123 ff.

²⁾ En populær oversigt over nyere dansk stednavneforskning findes i *Nordisk Tidsskrift* 1951, s. 102 ff. (Aage Houken).

dog så ofte været behandlet — også for Sønderjyllands vedkommende³⁾ —, at der ikke kan være grund til igen at komme ind herpå.

Et mægtigt navnestof — man anslår det for hele Danmarks vedkommende til mellem en halv og en hel million navne — forefindes i vore *marknavne*, hvormed vi ikke blot forstår navne på jord under kultur, men også naturnavne på mindre lokaliteter såsom bakker og dale, skove og krat, kær og moser. Alene på grund af navnenes hyppige forekomst vil en omfattende undersøgelse af marknavnestoffet kunne få betydning for mange discipliner; således vilde blandt andet marknavnestof af sakralt indhold kunne øge vor højst sparsomme viden om den hedenske gudekultur.

Men spørgsmålet, der her straks melder sig til besvarelse, gælder da *marknavnenes alder*, idet vi kun har relativt få marknavne bevaret i middelalderlige kilder. Ikke desmindre skulde der ikke være noget til hinder for, at adskillige af vore marknavne skulde kunne gå tilbage til i hvert fald vikingetiden og den tidlige middelalder.⁴⁾

Med hensyn til overlevering af marknavnestof bør det dog i denne forbindelse noteres, at vore ældste marknavne som oftest skriver sig fra jord, der har tilhørt kirken (eller i modsat fald et stormandssæde), idet de netop hidrører fra opgørelser over den slags jord eller eventuelt fra stridigheder mellem gejstlige og verdslige stormænd. Indirekte har vi her et bevis på, at kirken nøje forstod at holde fast ved det een gang erhvervede, så at det ikke gik i glemmebogen.

Mange af de hidtil publicerede eksempler på *kultminder i marknavne* må imidlertid siges at være af en noget tvivlsom karakter, idet de fleste marknavnes meget sene optegnelse gør det vanskeligt at fastslaa deres oprindelige indhold med sik-

³⁾ Her kan foruden til »Sønderjyske Stednavne« henvises til de populære oversigter i S. årb. 1937, s. 122 (P. Skautrup), Nordisk Kultur XXV (Gunnar Knudsen) og Kr. Hald: Vore Stednavne.

⁴⁾ Kr. Hald: Vore Marknavnes Alder (Namn och Bygd 1947, s. 14—33), hvor middelalderlige marknavne fra Løjt, Vedsted og Råhede findes omtalt; se endvidere S. årb. 1951, s. 155 ff. med en fortegnelse over Bjolderup Kirkes jordtilliggende.

kerhed. Dertil kommer, at den optegnede ældste skriftform i forbindelse med en moderne udtaleform i mange tilfælde slet ikke vil være nok til at fastslå et marknavns eventuelle sakrale karakter. Begge dele kan svigte. Der findes adskillige eksempler på endog meget stærkt forskrevne navneformer, ligesom en tilfældig udtaleoptegnelse for et marknavn, der måske kun er kendt af ganske få stedkyndige personer, heller ikke bør tillægges alt for stor kildeværdi.

Der må noget mere til for at give et vist sandsynlighedsbevis, og vi har ment at finde en fremgangsmåde ved at undersøge, om der skulde være *overensstemmelse mellem sakrale marknavne og det navnestof, der findes overleveret på kirkejord.*

Denne undersøgelse beskæftiger sig kun med det område, der findes behandlet i Stednavneudvalgets publikation „Sønderjyske Stednavne“⁵⁾, hvortil den derfor står i allerstørste gæld. Man finder her marknavnestoffet fra det hidtil største sammenhængende område i Danmark samlet; tilmed er foruden de fire sønderjyske amter også sognene omkring Ribe og de såkaldte otte sogne, der indtil 1864 hørte til det gamle hertugdømme Slesvig, taget med. Selvfølgelig har det ikke været muligt med denne publikation at få finkæmmet alt navnestof — man vil stadig i gamle dokumenter have held til at finde nye navne eller supplerende optegnelserformer —, og det har heller ikke kunnet undgås, at der har indsneget sig åbenbare fejl.⁶⁾ Ikke desmindre vil dette værk dog langt ud i fremtiden være af fundamental betydning for enhver, der beskæftiger sig med Sønderjyllands stednavne.

Forinden det indsamlede navnestof på kirkejord fremlægges, er der grund til nærmere at berøre problemerne omkring det såkaldte *kirkestuf* i forbindelse med en vurdering af det overleverede kildemateriale.

Begrebet kirkestuf omtales første gang (og her tilmed kun en enkelt gang!) i Jyske Lov af 1241.⁷⁾ Det synes på daværende

⁵⁾ I det følgende citeret: S. St.

⁶⁾ Af den fremkomne kritik kan nævnes S. årb. 1940, s. 11 ff. (H. Hejselbjerg Paulsen) og Danske folkemål 1943 (N. Black Hansen).

⁷⁾ Det hedder her (§ I, 55): Gæær solskift a by. tha skal hwar man vp givæ siin hæfth om all mark vtæn thæt ær *ornum oc kirki stuf*.

tidspunkt at have været en jordtype *forskellig* fra almindelig stufjord og med en lignende stilling som det såkaldte ornum, idet de begge lå udsondret af den øvrige byjord,⁸⁾ men i modsætning til ornum, der som regel var et større sammenhængende jordareal, var kirkestuf kun en mindre „jordstump“; stuf afledes netop af „stub, stump“.

Men selv om Jyske Lovs bestemmelser ofte må antages at være en kodifikation af forlængst hævdundne retsregler, bliver næste spørgsmål dog, om kirkestuf virkelig kan tænkes at hidrøre fra jordegods, der har været tillagt den hedenske gudsdyrkelse, og om der i det hele taget har eksisteret jordegods af den art. Vi kan ikke give andet svar end det i det følgende anførte navnestof, der al dets skrøbelighed til trods dog i en række tilfælde synes at godtgøre denne antagelses rigtighed.

Når imidlertid de anførte eksempler er så vilkårligt fordelt ud over hele det sønderjyske område, skyldes dette givetvis udelukkende det foreliggende kildemateriale. Her bør, som nævnt ved omtalen af marknavnene i almindelighed, først og fremmest anføres det som oftest meget sene tidspunkt, da optegnelse har fundet sted. Almindeligvis hidrører de ældste oplysninger fra kirkeinventarier og udskiftningsakter fra årene efter midten af 1700-tallet. Kun fra få sogne findes kirkejord anført fra tidligere år, ældst er således listen over Bjolderup kirkes jordtiliggende fra 1443.⁹⁾ Det vil altså sige, at selv vore bedst afhjemlede marknavne ved en sakral tolkning må forudsættes at gå yderligere et halvt årtusind tilbage i tiden.

Det kan dog fastslås, at der, hvor man ved midten af 1700-tallet finder præcise udtalelser om kirkejorden, har man haft ældre optegnelser som forlæg. Ofte nøjes man imidlertid med blot at fastslå, at kirkejorden stammer fra så gammel tid, at man ikke mere er i stand til at bringe nærmere oplysninger herom. „En marck aff arrildtz tidt“, hedder det således i Nørborg i 1589.

Andet steds er kirkejorden i tidens løb blevet udlejet, såle-

⁸⁾ Det ligger i selve navnet: or »ud af, uden for«, num af nemæ »tage«.

⁹⁾ Trykt i S. årb. 1951, s. 155—159.

des at dens eksistens kun kendes på grundlag af den årlige jord-skyld, der svaredes af lejeren. I et sådant tilfælde er det selvfølgelig i nutiden ganske ugørligt at forsøge en stedfæstelse af den. „Kirken besidder dens Lænderier under det Navn af Kirkeland, men ved hvis Legatum er ganske ubekjendt, saasom dend har haft samme i utænkelige Aar; hvor samme Lænderier ligger, og hvor store de ere, er ikke til fulde bekjendt; af disse Lænderier tilhører Kirken en vis aarlig Afgift eller Canon, som kaldes Jordskyld“ (Vilstrup 1776).

For Sønderjyllands vedkommende er kildematerialet gennemgående dårligst fra Lundtoft herred og Sundeved. I egne, hvor som her patronatsretten til kirken ofte har været underlagt godserne, er der handlet ilde med kirkens ejendom. Også andre ting kan spille ind, f. eks. ødelæggelser af de stedlige arkiver ved præstegårdsbrande og lignende. Kildematerialet varierer derfor endog meget stærkt fra sogn til sogn. Helt galt er det således ofte med visse vestslesvigske sogne. Dette være sagt til forståelse af de anførte eksemplers ganske vilkårlige fordeling ud over landsdelen. Man kan derfor ikke udnytte materialet til en art „hedenskabets topografi“!

Men slet så galt er det nu heldigvis ikke gået alle vegne. Bedst finder vi som regel kirkejorden overleveret i de sogne, der lå under Slesvig bispestol, ligesom man fra Als almindeligvis også har udmærkede oversigter over, hvad der hørte til sognekirkerne. Der findes virkelig sogne, hvor kirkejorden har overlevet alle de storme, der har været siden reformationstiden, såsom krige, epidemier, ja selv udskiftningerne. Og forholdene i Bjolderup, Løjt, Uge og Ø. Løgum viser, at selve reformationen ikke har berørt den jord, der lå til den enkelte sognekirke.

En anden ting er, at det, der senere hen kaldes kirkejord, ingenlunde behøver at være analogt med middelalderligt kirkestuf. Der er i tidens løb — og især i løbet af middelalderen — stadig tillagt kirken jord ved donationer, og derfor vil der selv sagt eksistere megen kirkejord, der ikke har spor forbindelse med hedenskabets gamle gudetro. Langt de fleste navne på kirkejord adskiller sig da heller ikke på nogen måde fra andet navnestof.

I den nedenstående *oversigt over kirkejord* bringes først de navne, som formodes opkaldt efter hedenskabets gamle guder. Som det vil ses, er der kun overleveret relativt få eksempler, og af dem er endda en del tvivlsomme.

* * *

Balder

Boldeslund (Løjt s., Løjtkirkeby). S. St. anfører, at „Boldeslund ifølge den tyske matrikel støder op til Bundeslund (optegnet hos Johs. Mejer 1641) og må være fejl for dette“. Boldeslund findes imidlertid i samtlige kirkeinventarier og ligger ved *Mørksø*.

Boldershøj (Agerskov s., Agerskov) ligger mellem kirken og byen. S. St. lader det stå hen, om det indeholder gudenavnet eller et personnavn. Det forekommer første gang i en præsteindberetning fra 1766 og hidrører antagelig fra en senere tids trang til at navngive oldtidshøje.

Bolderstoft? (S. Starup s., Brorsbøl) ligger umiddelbart syd for jord, der er betegnet som „pastoratsland“. S. St. formoder, at det indeholder et mandnavn svarende til oldtysk Baldheri eller gammeldansk Bolle. Endelsen -toft gør en sakral tolkning noget tvivlsom.

Bolderege? (Halk s., Sode), en egeskov, der ejes af kirkeinderster og ligger i Henneskær, der også findes optegnet som *Hundskær*. S. St. formoder, at forleddet er et oprindeligt *bol-ager.

Frøy-Frøya

Frøkær (Bjært s., Agtrup) ligger på grænsen til Skartved. S. St.: „snarest af dyrenavnet frø“. Da det drejer sig om gammel kirkejord, skulde der imidlertid ikke være noget til hinder for en tolkning med Frøy.

Frubyg (Bjolderup s., Bolderslev; Ødis s., Ødis¹⁰); Fjelstrup s., Sillerup). Efterleddet er her gammeldansk byggæ „bygning“. Forleddet frue (her og de følgende eksempler) kan vel undertiden

¹⁰) S. St. I, s. 108: *Bag fra By* er fejllæsning for *Back Fru By*; „den bageste del af Frubyg“.

formodes at være en omtydning af Frøya, men den kan naturligvis også gå tilbage til tidligere Jomfru Maria-dyrkelse, kan have været ejet af en Vor Frue- eller Maria-kirke eller have tilhørt en adelsfrue. Endelsen -bygge synes dog at styrke en sakral tolkning. I denne forbindelse kan der anføres et stedligt sagn, knyttet til *Fruens Pyt* i Rolandsmose (Ø. Løgum s.), hvor en frue („Rolands enke“) skal være druknet sammen med hest og vogn. Et sagn af denne type peger uden tvivl tilbage til, hvad Tacitus meddeler i den så ofte citerede beretning om anglerfolkets Nerthus-dyrkelse. *Frudal* (Fjelstrup s., Knud) mangler i S. St. ligesom *Herre-Frudal*, der også skrives Hørfrudall. *Frudal* ligger i Ildersig, *Herre-Frudal* i Lyngdeling (Fjelstrup kirkeinventarium 1763 og udskiftningsakter ca. 1770). I Broager s., Skelde, findes *Hørfrøse*, om hvis evtl. kirkelige tilhørsforhold der intet kan siges på grund af kildematerialets svigten. *Hørfrølov* (Øsby s., Årø) tolkes i S. St. af „høffelløv „kristtorn““ og har ikke tilhørt kirken. I Angel (Hyrup s., Veseby) findes endelig et *Herfrohäu*, som med betænkelighed gengives i Sydslesvigs Stednavne ved „Hørfrøhave“. En mulighed skulde vel ikke være Frøyas tilnavn *Hærn, som man mener indgår i det svenske stednavn Härnevi, og som er formodet i det hjemlige Hindborg?

Fruegrav? (Svenstrup s., Svenstrup) er en mark umiddelbart nord for byen.

Fronstoft? (Moltrup s., Bramdrup). S. St.: „af frue“; ligger ved Griskær og Viehave.

Njord

Norager (Bjolderup s., Bolderslev) sammenblandes i S. St. med *Nørreager*, der er en helt anden lokalitet, jfr. Sønderjydske månedsskrift 1951, s. 49—55, hvor det omtales i forbindelse med *Frubyg*; ligger i kratskoven Lyseg.

Odin

Vojenshøj (Ø. Løgum s., Ø. Løgum) ligger ved Hærvejen ca. 500 m syd for Ø. Løgum i nærheden af Tinghøj og Dværgehøj.

Vonsmose (gård i Vilstrup) må oprindeligt have været et marknavn og er vist nok identisk med *Grimsti*, der er kirkejord. S. St.: „af gudenavnet Odin“. — Også *Vonsbæk* må i sin oprindelse have været et naturnavn.

Vonslyk, *Vonstoft* er andre navne på *Okslykke* (Egen s., Guderup), der også er gammel kirkejord.

Vongsbjerg? (Ris s., Søes og Hjordkær s., Årslev) findes optegnet som både *Vonsbjerg* og *Vunsbjerg*. Omtydninger fra gudenavnet Odin til personnavnet Vogn bør her som andetsteds ikke lades upåagtet.¹¹⁾

Ti

Tisbjerg, *Tiskær* (Egen s., Elstrup). S. St.: gudenavnet Ti, oldnordisk Tyr. Kendtest er forekomsten af dette forled i stedsnavnet *Tislund*.

Tor

Torshede (Hjerpsted s.) mangler i S. St., er kirkejord ligesom *Tingdalhede*.

Torshøj (Maugstrup s., Maugstrup) indeholder ifølge S. St. „vistnok gudenavnet Tor“ og ligger nær ved *Stævnhøj*; kaldes 1564 *Torsøø*.

Torshøj (Hjordkær s.) ligger ved *Stejlehøj* og *Kongstoft*.

Torslund (N. Løgum s., Kløjeng) kaldes nutildags *Torsland* og indeholder ifølge S. St. „antageligt gudenavnet Tor“.

Torsmose (Hagenbjerg s., Lavensby) må ifølge S. St. indeholde mandsnavnet Thord eller Thore!¹²⁾

Torsmose (Egen s., Guderup), en mose ved Guderup by, tolkes ikke i S. St.

Ull

Dette gudenavns tilstedevær i vore marknavne må anses for yderst tvivlsom; det er tilmed nuomstunder ugørligt at skelne det fra dyrenavnet ulv. *Ulbjerg* (Nørborg s., Holm) og *Ulhøj* (Ketting s., Ketting) anføres derfor med alt forbehold.

¹¹⁾ Jvf. Jahrbuch des Angler Heimatvereins 1954 s. 114 (Wolfgang Laur: Theofore Ortsnamen in der Landschaft Angeln, der imidlertid først forelå efter det herværende arbejdes tilblivelse).

Som man vil se, er det alt i alt kun et fåtal af navne på kirkejord, der lader sig tolke af hedenske gudenavne. Hvor stor ælde, der kan tillægges disse, må imidlertid i mange tilfælde stå uafgjort hen.

Herefter skal der bringes nogle marknavne, som muligvis indeholder betegnelser på overnaturlige væsener og andre elementer, der kan tænkes at have spillet en rolle i hedentroen, samt en del marknavne, der indeholder et dyrenavn, som kunde hentyde til tidligere tiders ofring.

Gud

Gudsbjerg (Åstrup s., Åstrup). S. St. har som opslagsform „?Guldsbjerg“, men de kirkelige dokumenter (og tilmed de ældste) har alle Gudsbjerg. Vi har altså her et eksempel på en omtydning fra Gud til guld.

Gudsbjerg (Taps s., Tapsore). S. St. oplyser her: „Gudsbjerg ligger ved Taps kirke og er vel gammel hedensk helligjord, hvorpå kirken er bygget“. Det kan tilføjes, at der i kirkens våbenhus står en sten med soltegn, som tidligere lå foran indgangen.

Gudshøje (Egen s., Dyndved). S. St. mener her at måtte formode et oprindeligt *Guderupshøje, hvad der dog efter de ovenfor anførte eksempler ikke synes at være grund til at antage. Et eksempel på, at kendskab til, at det drejer sig om gammel kirkejord, kan have betydning for tolkningen!

Hellig — Helvede

Hellelund (Hørup s., Mintebjerg). S. St.: „af hellig“.

Heldbjerg eller *Hellet* (Aller s., Aller). S. St.: „snarest af helvede“.

Overnaturlige væsener

Gyndbjerg (S. Bjært s., Agrtrup), måske af jætte? Smlgn. jysk Jyndbjerg og Gyndovn (se kort i P. Skautrup: Det danske sprogs historie I, s. 74).

Gymose (Åstrup s.), ellipse for *Gyndmose? Eller måske afledning af gyge „jættekvinde“. Ifølge velvillig meddelelse fra Sv. Aakjær foreligger der muligvis et gammelt ord gug med betydningen „grube, hulning, lavning“.

Lillemandsager (Ketting s., Ketting) ligger sammen med Lillehøj (et oprindeligt *Lillemandshøj?), også kirkejord.

Mandsager (Rabsted s., Foverup).

Mandhøj (Ullerup s., Avnbøl).

Kærlingholm (Bylderup s.) mangler i S. St.; kirkeinventarium ca. 1763: Kierlingholm. Måske hentydning til overnaturligt kvindeligt væsen (jf. Sydslesvigs Stednavne VII, s. 11; Kr. Hald).

Pugager (Hørup s., Hørup) indeholder ligesom nedenstående det sønderjyske „puge“ for „nisse“ i betydningen „ond ånd“.

Pugbjerg (Hviding s., Høgsbro).

Pugholm (Højst s., Søvang).

Pughøj (Toftlund s., Rømet) lige vest for kirken.

Pugsø (Kegnæs s., Hjortholm), hvortil Galgeager støder op.

S. St. opfører i sit register henimod eet hundrede navne med „troid“ som forled, men af alle disse ses kun *Troidhøj* (Allertaps s.), *Troids Grue* (Nybøl s.), *Troidmark* (Kegnæs s., Hjortholm) og *Troidrøj* (Ketting s.) at have været kirkejord. Overtroen har som bekendt helt op til vore dage arbejdet med trolde som et fast begreb, og der er derfor intet i vejen for, at dette ord endnu i vor tid kan have været produktivt ved stednavnedannelser.

Vittehøj (Højst s.) mangler i S. St., som dog til gengæld har gårnavnet Vittegård, der tolkes på følgende måde: „muligvis gammeldansk wittæ „vætte“, snarest brugt som tilnavn“. I kirkeinventariet står imidlertid ved omtalen af Wittehoi: „der jetzige Besitzer ist Anthoni Marcussen in Wittegaard“. Gården har da sandsynligvis fået navn efter højen, hvis navn, eftersom det drejer sig om kirkejord, må anses for sakralt (med „der jetzige Besitzer“ menes i kirkeinventariet lejereren af kirkejorden).

Barnhøj (Broager s., Mølmark; Asserballe s., Asserballe).

Barnsmose (Nørborg s., Holm). Mon det skulde dreje sig om

særligt indviede steder, hvor børneudsættelser i gammel tid er foregået? Ofte er der til disse Barnhøje knyttet et sagn om barnet, der tages med ind i højen af bjergfolkene.

Lyset

Solbjerg (Højst s.; Hørup s., Majbøl; Kegnæs s.). Soldyrkelse har været almindelig helt ned til vikingetiden, så Solbjerg kan udmærket være et vidnesbyrd om ældgammel soldyrkelse, se iøvrigt Vilh. Kiil i Mål og Minne 1936.

Tordenbjerg (Vedsted s., Ustrup).

Tordenhøj (Hagenbjerg s., Lavensby).

Tordenland? (Bjært s., Binderup). S. St. har opslagsformen ?Torland og formoder forleddet „torn“. Tordenen som sakralt begreb var i særlig grad knyttet til dyrkelsen af Tor.

Bavne, blus og lys har helt op til nyeste tid været tændt ved visse folkelige højtider, og stednavne, hvori disse ord indgår, kan derfor referere sig hertil. Endelig kan navne på blus og lys hentyde til jord, givet til kirken med det formål at skaffe penge til kirkens voksls. Skovnavne med forleddet lys- kan desuden være betegnelse på åben skovbevoksning. Navne med den slags forled er derfor meget tvivlsomme, men til trods herfor kan enkelte af dem udmærket have tilknytning til gammel lys- eller soltilbedelse, således *Lysbjerg* (Hammelev s., Hammelev), *Lyseg* (Bjolderup s., Bolderslev; jf. *Norager*), *Lysholt* (Ødis s., Ødis), *Lyshøj* (Oksbøl s., Broballe; Lysabild s., Fjelby).

Offerminder

Brødbjerg (Varnæs s., Bovrup).

Guldbjerg (Hviding s., Råhede). S. St.: „Forleddet guld- kan sigte til bevoksning med guldblomstrede planter, eller et skatte-sagn kan have givet anledning til navnet“. — Fund af guld-sager findes også ofte nævnt som en mulighed i navne med guld- som forled.

Guldhøj (Tandslet s., Tandslet).

Guldkær (Hostrup s., Hostrup).

Guldsten[s Esk] (Ketting s., Ketting).

Guldtoft (Vonsild s., Vonsild).

Smørhul (Notmark s.) kendes nu kun som gårdnavn og skrives nuomstunder „Smørholm“. S. St. mener, at navnet stammer fra, at gården har leveret tiende til præsten i smør, og støtter sig herved til følgende citat fra stiftsbogen 1690: „Præsten af Nutmark har oc grund hoss samme Boende, oc schall Boenden derfor gifve til hannem noget Smør om aaret. Derfor hedder det Smørhull, fordi Gaarden ligger i en hule, oc Boenden giffver Smør om aaret“. Trods oplysningens ælde kan den dog kun have værdi som et forsøg på en navneforklaring.

Smørpyt (Asserballe s.) har vist forbindelse med ovenstående lokalitet.

Smørkilde[s ager] (Svenstrup s.).

Smørkær (Tandslet s.)

Offerdyr?

En del navne på kirkejord indeholder et dyrenavn som forled, af hvilke en del muligvis lader sig forstå som opkaldelse efter offerdyr. Langt de fleste må dog selv med bedste vilje anses for at være særdeles tvivlsomme, hvorfor kun nogle ganske få eksempler anføres her, og selv disse kun med den allerstørste betænkelighed.

Gåsbjerg (Nørborg s., Holm). Forleddet gås- står måske i nogle tilfælde som omtydning for Gud.

Hundborg (S. Stenderup s., S. Stenderup).

Hundsager (S. Stenderup s., S. Stenderup); uden topografisk forbindelse med ovenstående lokalitet.

Hundsbjerg (Ø. Løgum s., Hovslund).

Hønborg (Højst s.) findes omtalt i „gamle breve ved pastoratet“.

Hønborg (Løjt s., Løjt kirkeby) kaldes i 1609 „ein stück stuefflande“.

Alhs (gotisk: „tempel“)?

Ålum (Bjolderup s. og Egen s., Guderup). S. St. tolker disse mærknavne som et oprindeligt *Åholm. Ålum i Bjolderup s. kan som kirkejord føres tilbage til 1443. *Ålbjerg* (Brede s.) og *Albjerg* (Bjerning s.) synes derimod ikke at have været kirkejord.

Bygge („bygning“)

Dette ord forekommer en del gange som endelse i navne på kirkejord. Ofte er det dog usikkert, om endelsen er -bygge eller -bøge („bevoksning med bøgetræer“). De enkelte tilfælde er her anført efter forleddet (Frubyg, Staldbygge etc.).

*Hargh („helligsted“)

Hardal (Nustrup s., Kolsnap). S. St.: „af hare“.

Harmos (Løjt s., Løjtkirkeby). S. St.: „af hare eller *hargh“.

Harresholt (Hoptrup s., Mastrup), ca. 1763: Harritzholt; S. St.: „Forleddet er måske genitiv af mandnavnet Harald“.

Harreshøj (Tislund s., Tislund). S. St.: „Da stedet ligger lige syd for Tislund kirke og er samme lokalitet som S. Kirkeager, og da forleddet i Tislund er et hedensk gudenavn, kunde navnet sammenstilles med landsbynavnet Harres i Brede s., hvis forled er tolket af gl. *hargh „hedensk tempel, alter“. En anden mulighed er mandnavnet Harald, jfr. Harresbjerg i Tandslet“ — I Sydslesvigs Stednavne formodes forleddet at være et usammensat stednavn *Harre, identisk med *hargh.

Harsted (Åstrup s., Åstrup). S. St.: „formodentlig dyrenavnet hare“.

Harsten (Asserballe s., Asserballe). S. St.: „dyrenavnet hare“.

Hørrild (Fjelstrup s., Sillerup). S. St. formoder, at forleddet skulde være en sideform *hørgh til *hargh og efterleddet -hillæ, som (af Sv. Aakjær) er blevet tolket med betydningen „tømmerbygning, gudehus af træ“ eller „tribune, forhøjning, hvorpå gudebillede er opstillet, og hvor gudsyndelse og trolddom øves“ (smlgn. Harrild). Denne mark ses imidlertid *ikke* at have været kirkejord, men den ligger umiddelbart vest for kirkejorden i Frubyg.

Hov

Hovlund (Brede s., Vollum). S. St.: Da efterleddet er -lund, er forleddet snarere hov „hedensk tempel“ end hov i betydningen „hoveri“.

Hovsvold (S. Stenderup), S. Stenderup). S. St. „Voldstedet Hovsvold, senere forvansket til Husvold, ligger på en lav holm.

Forleddet er formodentlig et subst. gl. *hof med betydningen „forhøjning“, samme ord som norsk hov „lille høj“. Mindre sandsynligt er det vel, at der foreligger (det muligvis etymologisk identiske) hov „gudehov“. Atter et eksempel på, at det kan have betydning for tolkningen at vide, at det drejer sig om kirkejord!

Lund

Lund (Løjt s., Løjt kirkeby). I indledningen oplyser S. St., at navnet kan gå tilbage til hedensk tid, eftersom et gudenavn indgår i Tislund, men formoder iøvrigt, at adskillige navne på -lund først er dannet i løbet af middelalderen. Om karakteren af den her nævnte mark oplyser kirkeinventariet, at den ligger syd for præstegården „und gleich an dessen Hofraum und Garten anschliesst. Sie besteht sowohl aus Acker- als Wiesengrund, und enthält auch etwas Buschwerk zum Zäunen, nicht weniger auch einiger einzelne sowohl alte als junge Eichen von geringer Erheblichkeit. Sie ist ganz mit lebendigen Zäunen und gegen die Strasse zu noch überdem mit einem Steinwall versehen.“

Lundager? *Lundgab?* *Lundhøj?* (Ketting s., Ketting). Man kommer her uvilkårligt til at tænke på Lundager præstegård ved Dronninglund (forhen Hundslund, jf. ovenfor).

Lunden? (Hørup s., Hørup).

Lunddal? (Oksbøl s.).

Lundsbjerg? (Brede s., Borg).

Lambjerg Lund? (Hørup s., Lambjerg).

Hraun („røn“ ɔ: stengrund)

Rønager? (Rabsted s., Korup). S. St. „trænavnet røn“.

Rønsager (Nybøl s.). S. St. henviser her til *Rønsdam* (Bov s., Bov), som tolkes „af plantenavnet eller det i flere jyske stednavne forekommende subst. røn „stengrund, sten““.

Rønsdam (Sottrup s., Sottrup og Dybbøl s., Ragebøl). S. St.: „Forleddet er gen. af det røn, der indgår i sammensætningen *Rønsdam Røn*, og som sikkert er identisk med oldnordisk hraun „stendynge, stengrund““. — Det kan tilføjes, at kirkeinventariet ca. 1763 har formen „Ravens oder Rønsdam“.

Saks („sten“)

Saksager? (Hørup s., Hørup).

Saksbjerg (Notmark s., Hundslev).

Saksborg (Burkal s.).

Saksborg[lykke]? (Ullerup s.)

Sakslund (Ketting s., Ketting).

Stald (jf. Jerstal, Stollig etc.)

Staldbygge (Nørborg s., Holm). S. St.: „Staldbøge“, tolkes af *stold „forhøjning, offeralter“.

Sten

Stenhøj (Hoptrup s., Hoptrup) er ikke en gravhøj.

Stenkammershøj? (Oksbøl s.), gravhøj?

Stenrøgel (Gram s., Gramby), „hvorpaa der findes en stor breed Steen, noget nær 15 Alen omkring, paa huilcken, som der meenis, die haffuer offret i gamle Dage“ (præsteindberetning 1638).

Vi

Viedøbbel (Broager s., Broager). S. St.: „plantenavnet vie „vidje, pil““. — Ligger op imod kirken.

Viedøbbel (Løjt s., Løjtkirkeby). S. St.: „plantenavnet vidje“.

Kirkevi (Vilstrup s., Nr. Vilstrup). S. St. tolker dette navn af „vie, vidje“, da provstibogen har formen Kirkevier. — Kirkeinventariet ca. 1763 har navnet i singularis.

Kirkevi (Øsby s. Øsby). S. St.: „Et stort stykke agerjord umiddelbart øst for Øsby kirke nær ved Viager. Det er muligt, at efterleddet er subst. gammeldansk wi „helligdom, hvor der foregår ofringer“, og at Øsby kirke er bygget på en gammel offerplads. Som en anden mulighed må dog nævnes det i sønderjyske stednavne hyppigt forekommende plantenavn vie „pil“, jfr. det tilstødende *Kirkevie* i Flovt, hvor udtalen med acc. 2 bedst lader sig forene med den sidstnævnte mulighed“. — Mon det imidlertid lader sig gøre at tolke samme marknavn forskelligt, blot på grundlag af to forskelligt optegnede udtaleformer af måske ganske tilfældige meddelere?

*

*

*

Uden tvivl tillader adskillige af de ovenanførte navne på gammel kirkejord ikke en sakral tolkning — selv med den bedste vilje. Alligevel vil fortegnelsen dog indeholde i hvert fald et fåtal af marknavne, der uimodsigeligt synes at betegne gamle offerpladser, og alene dette berettiger til at hævde, at det faktisk lader sig gøre i nogle tilfælde at påvise en forbindelse mellem sakrale marknavne og gammelt kirkestuf — lige meget hvor fåtallige de enkelte eksempler end vil vise sig at være.

En nøje lokalisering af sådanne gamle offerpladser vil utvivlsomt være af en vis betydning for fremtidige arkæologiske undersøgelser, selv om vor viden om, hvad der er foregået under den hedenske gudedyrkelse i sig selv er så ringe, at man ikke bør gøre sig håb om sensationelle fund, tilmed da de vigtigste kultpladser i mange tilfælde utvivlsomt vil vise sig at være der, hvor vore kirker nu ligger. Kirkernes ofte noget umotiverede beliggenhed i et sogn hidrører sikkert i mange tilfælde netop fra det hensyn, som vore første kirkebyggere har måttet tage til sognefolkets vante forestilling om bygdens hellige sted. Få kirker i Sønderjylland har i den henseende en så slående beliggenhed som Vonsbæk kirke, der ligger „yderst på et lille plateau, hvorfra bratte, bugtede skrænter falder mod Odinsbækken og fjorden“ (Danmarks Kirker, udg. af Nat. mus., Haderslev Amt, s. 501-502.

For studiet af den folkelige tradition i al almindelighed har det sin store interesse at kunne påvise den ubrudte kontinuitet i adskillige af vore marknavne helt op til vor tid, således at hedenske trosforestillinger endda på trods af et gennemgribende religionsskifte har kunnet holde sig i hvert fald i mere end tusind år.

Slesvigske Tilstande og Tanker omkring 1820

(Udtog af Sognepræst Peder Kiers »Østerlygum Menigheds Annaler« VI. Bd. 7 og 8. Bog.)

Af H. Hejselbjerg Paulsen.

Forfatteren er Pastor Kier i Østerløgum (1771—1834, Præst i Øster Løgum 1802—34), en Mand, som har skrevet meget baade om sin egen og den ældre Tid.)

Med Iver tog han sig af den jævne Mands Sag og søgte at tjene sit Sognefolk paa alle Maader. Sine Venner fandt han i det brede Lag. I og udenfor Sognet søgte man hans Raad og Bistand i alle Slags; Anliggender. Hans Ord og Raad blev fulgt, og han nød en urokket Tillid overalt.

Som det fremgaar af det følgende, havde Napoleon og alle Frihedsrørelser i Tiden hans varme Interesse og Beundring. Embedsstanden ventede han sig derimod ikke meget godt af. Selv levede han derfor ret isoleret og uden videre Omgang med sine ligestillede. »Medens mangen Medbroder i Embedet godter sig ved Selskaber og kostbare Adspredelser, finder jeg min Fornøjelse i, paa mit Studerekammer at gennemsøge gamle Skrifter og at skrive nyttige og behagelige Ting«, skriver han i Indledningen til sit Ti-Binds Værk: »Østerlygum Menigheds Annaler«, hvoraf her gengives nogle Udtog som formodentlig har Interesse for en videre Kreds.

Juleaften 1814.

»— — — Dette skriver jeg Juleaften, medens Degnen begynder til helligt. Ja Forløserens Fødselsdag ville vi holde. Men saasom Menneskene gjøre nu, at de holder deres egne Fødsels-

*) Se nærmere »Sønderj. Maanedsskrift 1934 p. 114 ff., og Sønderj. Aarb. 1934

dage højt, og selv Børns, ville vi ikke. Denne Siægts Egenkærlighed udtrykker sig deri. Den skal ej befordes hos os og af os. Men paa denne Aften, som siden paa Nytaarsaften samles alt Folket i Stuen. Vi æde og drikke og synge Jesum til Ære. Dette burde oftere ske i mit Hus.

Aftenen er skøn og rolig, jeg tænker paa min Menighed, mine Foresatte, mit Fædreland og min Konge. Gud give dem den søde Ro, som toner nu i mit Bryst, og den bedste Villie og Lydighed mod Dig og Haab paa Dig, Frederik; i Kejserstaden Wien dvæler Du nu i 3 Maaneder, vi vide slet ikke endnu, hvad Du udretter til Landets Vel, og om Du beholder Pommern og Rygen eller ej. Imidlertid regerer Din fromme Dronning i Ro. Men vi venter og haaber, at Du paa denne Rejse skal erfare, hvor lidet Landets Børn billiger Dine Omgivelser og ønsker, at de faar Afsked. Thi Pengenes Fald og Forandring, Krigens ulykkelige Udfald, Skatternes Formerelse, faar de Skyld for. Thi Norge er nu virkelig gaaet over til Forening med Sverrig. Handelen ligger stille, og Armod og Forlegenhed er stor. Skatterne for 1813 staar for de fleste her i Sognet ubetalte og altsaa for 1814 med. Imidlertid er vor Amtmand *Otto Johann v. Stemann* saaledes sindet, at han vil inddrive dem med Magt, og han tænker kun lidet paa at skaane nogen. Skøn er Tilbøjeligheden til Kongehuset, og Troskab mod det, men den vorde aldrig til Tyranni og Haardhed mod Undersaatter. Mindre haard mod Bonden turde i saa Henseende Amtsforvalter, Kammerherre *Samuel Hansen* være. Men denne snilde, noget plumpe, ved forrige Levnet svækkede Mand er herskesyg, synes især vel om at byde over Gejstligheden. Let er det ogsaa til en Tid, da Regeringen holder den for temmelig overflødig og kan ikke lade den nogen Frihed. Eftertiden vil vise, at jeg ikke er partisk . . .“

April 1815.

„Alle taler om Napoleon. Jeg tror og haaber, at han vil slaa de adspalttede Foreninger, og naar han vil slippe sin Erobrelyst, kan han vorde en ypperlig Kejser. Men hvad vil der blive af os? Vor Konge ligger endnu i Kongressen, uden at man aner det

mindste om hans Forretning. Man siger at Carl Johann*) er død, er det sandt, saa vender Bladet sig, og vi kunne vel haabe at faa Norge tilbage.«

„... en Kommission blev nedsat, hvad den udrettede vides ej; men at den gav sig af med at faa Hertugdømmerne adskilt fra Danmark og her en saakaldt Standsforfatning, for hvilken især de dannede Klasser og Øvrighedspersoner strede, er vist. I Holsten, som er et tysk Land, opnaaedes Hensigten, og en Kommission arbejdede paa Indretningen. Men Slesvig vilde Kongen ikke lade fare. Og jeg ved heller ikke, hvad der kunde være vundet herved for Folket. Især daarligt synes mig det, naar man arbejder paa at beholde tysk her, da dog aabenbar Folkets Sprog er for det meste dansk.“

4. Juni 1819.

„Aldrig har jeg i mine Dage saa inderlig ønsket Regn, som jeg i disse Dage ønsker den. Aldrig har jeg frygtet for Mangel som nu. Ak, Jorden er saa tør, i Dag den 4. Juni er der endnu intet Græs, Kreaturerne forsmægter af Tørst og Hunger. Dertil kom Nætterne mellem 28., 29. og 30. Maj med Nattefrost, saa at meget Korn, selv Rug, fordærvedes, som var ved at blomstre. Man skal i Bjolderup, Rapsted og andet Steds endog høste deraf. Eoghveden, som var kommen op, skal omsaas. Træernes Blade hænger som kogte. Idag var Nis Kromand fra Terkelsbøl her og sagde, at i 6—7 Sogne er Rugen næsten ganske borte. Hvad skal der blive af os? Nye Konkurser i Mængde, og vi har allerede haft nok af dem. 4 Gaarde er bleven solgt, men alt gik til Omkostninger, og Kongen mistede 200 Rdlr. Restancer. Mon dette ikke skulde hjælpe til at oplyse Regeringen om Urimeligheden i Skattesætningen?“

2. August 1819.

»Jeg har i Dag en Art Fridag, da mine fleste Disciple er i Apenrade for at se den Fest, som holdtes i Gaar i Løjt, i Dag i Apenrade med at skyde en Træhjort, og i Morgen holdes med en Fart paa Vandet. Den driftige Snakmund Doktor og Physicus

*) Kongen i Sverrig.

*Neuber**) er Ophavsmand dertil, og det synes, at mange Folk er kommen. Regnen i Gaar har ikke afholdt dem, thi vi hørte i Aftes Kanonerne fra Løjt. Saaledes fordrive de store sig Tiden og fortære, mens Bonden, som skal betale, med Suk og Sorg høster den fordærvede Rughalm, som i mange Sogne ikke har mindste Kerne. Et saa ufrugtbart, tørt og usselt Aar kan jeg og ingen, som lever nu, huske. . . . Jeg har skrevet en Klage for mit Sognefolk, hvad mon deraf vil følge? Tempora mutantur.

Karensdag (25. Nov.) 1819.

Vinteren begynder for Alvor. Skal Sneen nu ligge i 18 Uger efter de gamle Mærker? Kornet koster intet, og al Handel ligger stille. Det ser saa uroligt ud, at jeg ingen Tillid har til nogen Ting. Fyrsterne trykker, Folket knurrer. Oprør ulmer i Tyskland, Frankrig, England. Her er det ondt, dog vel endnu bedst. Man troede, naar Bonaparte var faldet, saa var alt godt. Men desværre. Mange vilde være, hvad han troedes at være. Al Trykkefrihed er nu undertrykt og Censur indført, man siger, selv i Danmark. Dette kommer af Fyrsternes, især af den preussiske Konges, Frygt for de lærde og for deres Lærdomme. Rigtignok er de farlige for Fyrsterne og for deres Smigrere. Folket vil nyde den Frihed, som det troer at have vovet Liv og Blod for, og for hvilken det ser sig mere undertrykt. Hvad vil der ske? Tør Fyrsterne atter indføre de raa Tidets Forfatning, efter at der er arbejdet saa meget for Folkets Oplysning og givet det at kende sin Menneskeret? Det vil næppe gaa an. Ja, det er nok Formastelse. Men saa(ledes) er Menneskets Forfængelighed, ustadigt og ved ej, hvad det vil. For faa Aar siden hed det overalt: Lad Folket selv tænke. Nu derimod vil man ved at indføre den Lancasterske Metode*) gøre Børn til blotte Maskiner. Hvilke Forandringer. Søger den verdslige Magt nu ikke at øve samme Aandstyranni, som man har lastet saare hos den gejstlige i Tider, da den vel var nødvendig. Men det vil efter min Mening tage en anden Vending snart, og jeg er ikke glad ved Følgerne og vilde grulig frygte, hvis jeg ikke troede et Forsyn, som ej

*) En indvandret tysk Læge i Aabenraa. † 1849.

*) En ny Undervisningsmetode.

blot ser til. — — Det er nok endnu bedst i Danmark, endskønt det her er ondt. Vore Skatter er for store, og Handelen ligger stille. Vi plages af Jøder, derfor raabte man i København ved Dronningens Fødselsdag: Frederik leve! Bort med Jøderne!

Her i mit Sogn er kun lidet trøsteligt at se. Vor gode Amtmand vilde have lindret vore Smerter og andraget om, at vore Skatter dette Aar skulde skænkes, men det blev der intet af. Ak, Regeringen kan vel desværre ej undvære dem. For Resten er der stor Pengetrang hos os, og ingen kan betale. Jeg mærker det hver dag og ved alt, hvad der hændes. Saa lidt faar jeg derfor til Indkomst. Kun de, som ej tænker paa at nære sig, gifter sig, de andre vover det ej.“

Høsten 1820.

„Hvor god end Høsten var, saa blev dog Bondens Kaar bedrøvelige. Thi der var og blev indtil denne Time ingen Pris paa Kornet og næppe Afsats. 4 Mk.—5 Mk. 5 Sk. var Rugprisen og 3 for Byg. Havren fra Als 2 Mk. 8 Sk. og ringe Havre endog kun 28 Sk. Tønden. Hornkvæget havde nogenlunde Pris, især Stude, men Hestene kostede elendigt lidt. For 17 Rdlr. fik man en dejlig Fole, som før kostede 50 Rdlr. Og under disse Omstændigheder krævede Amtmanden, at Bønderne endnu inden Mikkelsdag dette Aar skulde betale alle Restanter fra i Fjor, som blev staaende for Misvækstens Skyld. De skal altsaa betale, da de endnu intet har. Ja, har mindre end i Fjor. Men saaledes tænker visse svage og sig meget indbildende Mennesker, fordi de har faaet en høj Post. Der pantedes ogsaa gyseligt, og kun faa betalte, thi de kunde ikke. Til Udvurdering skred man dog endnu ikke. Her i Sognet klagede man bitterligt, og dog høres, at mange i de gode Egne er sunket langt dybere, fordi Overdaad havde tilforn sat dem i Gæld.“

„ . . . Det ser ud til, at nye Uroligheder vil udbryde i Europa, og hvo ved, om de ikke bliver værre end de forrige. Her i Fædrelandet er det endnu roligt, til paa nogle Optrin nær mod Jøderne, som her har altfor megen Frihed. Men hvor meget godt man haaber af den, som skal være Konge efter Frederik,

dette kendes paa de Rygter, som udbredes, om hans Overdaad og Vellyst, og hvad han koster Landet, da han rejser og lever i Neapel, dels af de Taler som for kort Tid siden udbredtes om en Kronprins, der skulde være bleven frelst fra Juliane Marias Morderstaal, opdragen hos en Præst i Sjælland eller Skaane og nu af Grev Thott bragt til vor Konge og antagen af ham. Man siger ogsaa, at det var en forfalden og halvforrykt Kadet, som havde indbildt sig at være Kongens Søn. Alle glædede sig over, at en Søn af Frederik skulde være funden. Jeg læste et Brev fra Laurits Matthiesens Kone i København, fuldt af denne Glæde, og her glædede man sig ogsaa derved, men nu synes alt at være forbi og glemt.“

Nytaaer 1821.

„Saa har vi nu fuldenndt dette Aar og med det femte Delen af det 19. Aarh. — Hvilken Forskel mellem Tilstanden nu og ved Aarhundredets Begyndelse. Og dette Aar synes at befæste den Trængsel, som nedtrykker, efterdi intet er ændret derudi. Aaret har været saare frugtbart og herligt, men hvad hjælper det den stakkels Landmand, som har dobbelte og mere Byrder imod dem, han havde ved Aarhundredets Begyndelse. Han kan kun faa Trediedelen af den Tids Priser for sine Varer. En Gaard, som da betalte 32 Rdlr. til alt, betaler nu 60—70. Men derfor er ogsaa Gaardens Værdi sunket saa dybt, at hvad dengang kostede 1200 Rdlr., faas nu let for 200—300 Rdlr. Og det ser ud til at blive værre endnu, thi Regeringen — om den og vilde — kan ikke lette Folkets Fordringer. Men jeg vil se hen til mit Sogn, og her har jeg nogenlunde Trøst deraf, at mit Sognefolk ikke just er ulykkeligt, da det har flere Slags Erhvervemaade. Hist i de vestlige Sogne, hvor alt skal komme ind ved Kornsalg, ser det værre ud.

Min Indkomst i Kirken ved 24 Lig, 30 Børn, 4 Trolovelser og 8 Kopulationer var 456 Mk. og Offeret 248 Mk. Af min Tienderug, som var 209 Tønder, kan jeg sælge ca. 90 Tdr. Men da denne Mængde ikke giver stort over 400 Mk., saa er jeg ikke vel deran, da jeg skal betale 4—500 Mk. i Pension, Renter og Skat.

Jeg har 7—800 Mk. at leve af. Men jeg glæder mig dog ved dette Aar, da der var en Overflødighed af alle Kornsorter, og jeg behøver intet at købe. Saa maa jeg igennem, uagtet det er tungt, da Nutidens Byrder og Omkostninger er uforholdsmæssig store imod denne Tids Priser og Indkomster. Det er altsaa ligesaa let for mig at bestaa, som for andre, der have saa meget Korn, hvilket nu intet koster. Og Bønderne, især Kornegnene, er i største Forlegenhed. Er dette Følgerne af Freden, saa maatte vi igen ønske Krig, men det er ikke Fredens Skyld, men Krigens Følgers Skyld, og Fyrsternes og Regeringernes Ødselhed og Ærgerrighed. Byrderne i hele Europa er nu ogsaa saa haarde, at de ej kan bæres, og deraf følger den Tilbøjelighed til Oprør og Regeringsforandring, som allevegne i Europa viser sig og paa sine Steder bryder ud og bevirker heldige Forandringer. Der sker, hvad den forrige Hertug,*) en brav og kyndig Mand, og ej saaledes som den nuværende unge Jagtelsker, efter Provst Paulsens**) Fortælling for mere end 20 Aar forudsagde: Alting hælder til den constitutionelle Forfatning. Og det vil fremdeles ske, hvor meget end de mægtige Fyrster i Østerrig og Rusland modsætter sig.

Men hvorledes staar det her dermed? i det Land, hvor Kongen er født Enevoldskonge? Den danske Sindighed lader mig haabe, at alting kommer i Orden uden Voldsomhed. Regeringen vil engang erkende Nødvendigheden af at lette Byrderne og arbejde derpaa saaledes, at der sker efterhaanden og Uretfærdigheden forebygges. Thi uden dette vil det se ilde ud. Saa længe den danske Undersaat haaber at bestaa, taaler han, men stemmes Strængen for haardt, som jeg siger tit, saa springer den og kan springe Stemmeren i Øjet. — Hos os er der endnu ikke mange Konkurser, thi her har ikke været den Overdaadighed ej heller den Kreditgiven som i de gode Egne. Der er ogsaa Konkurserne skrækkelig mange, da Gaardene kun har Trediedelen af den forrige Værdi. Men bliver det saaledes ved, som det er nu, saa vil ingen kunne bestaa. Skatterne tager alt, Folk

*) Hertug Frederik Christian.

**) Provst Paulsen i Aabenraa (1811—37) havde fra 1807—11 været Slotspræst paa Graasten.

ejer intet mer, har intet at miste og sætter intet paa Spil ved Opstand. Og hvad vil der saa ske? Gud skænke Regeringen Visdom og Kraft til at spare Folkets Formue og derved Rolighed. Jeg haaber dette gode og venter det. Jeg sammenligner ogsaa vor Tid med Tiden efter 1720. Den var ligesaa. Ingen Ting havde Værdi og sprang i Konkurs. Dog roses Datidens Konge, Frederik d. IV, fordi han fik Finanserne sat paa Fode igen. Men det glemmes, hvad Landet led, og dog saa han paa Sparsomhed, hvorpaa nu lidet ses. Frederik den VI synes at ville ophjælpe Kassen, men Sparsommeligheden savnes. Men hans gode Hjærte vil bløde og forandre, hvad muligt er, saa den flittige ikke skal miste sit sammen med den lade. I saadant Haab lever og taler jeg og opmuntrer Menigheden til Flid og Troskab og Sparsomhed og forsikrer, at disse Midler vil afvende alt ondt, som truer. Derfor taler jeg ogsaa paa Nytaarsdag 1821 over Sal. Ordspr. 10, 30 og Ps. 112, v. 6., og lærer, at den retfærdige skal bestaa uagtet alle Forandringer i Tiden. Og mange er disse. Jeg forundrer mig over dem, som er sket i denne Femtedel af Aarhundredet. Dog, de vil gavne, naar man bruger dem med Visdom. De politiske Forandringer har vi set, Bonapartes Overmagt og Fald, og nu sidder han paa Sct. Helena. Vi har set Danmarks Tab, fordi man ventede Redelighed af Fyrsterne og bedrog sig. Men de vil falde som Napoleon, hvis de ej ændrer deres System. Og hvilket er det? Saa vidt jeg ser, at alting skal afhænge af de stores Naade, og Retfærdighed kendes ej. Derfor vil man ogsaa gerne befordre Misforstaaelser af Evangeliet, som jeg finder i det, at alt skal være Naade og Vilkaarlighed. Den pietistiske Lære rejser sig af den Aarsag mægtig igen, især, siden Napoleons Fald. Og det er en Forandring, som dette Viciennium har bragt med sig, hvilken jeg aldrig vilde have ventet. En Harms,*) en Twesten,**) en Kleuker, en Dieck her i Landet, en Marheineke og en Ammon i Tyskland, som for blot 20 Aar siden vilde være bleven latterlige, agtes nu højt især af de store, fordi de forfægte den dem saa kære Naadelære. Her i Sognet

*) Claus Harms i Kiel. T. og K. er Professorer i Kiel, som bekæmpede Rationalismen.

ved jeg nu slet ingen, som holder sig til den. Men i Nabosognet Løjt er der mange, siden Pastor Matthiesen, uagtet han som Student syntes ene at være Filosof, er en sværmerisk Forfægter og Udbreder af denne Lære. Han er os ogsaa meget i Vejen i vore Konventer, som vi Præster holder her i Provstiet, og som skete anden Gang 5. Sept. i røde Kro. Her besluttede vi at befordre Bibellæsning i Skolerne og Bibelens Udbredelse. Og denne Beslutning er hos os ikke saa meget en Bekvemmelse efter Tidens Aand som en Følge af den Overbevisning, at Bibellæsning er højst nyttig. En anden Forhandling var om Sparekassers Oprettelse i Sognene ligesom i Apenrade. Denne Sag fandt egentlig ikke Bifald.“

Plyndringen af Aabenraa 1523

Af Johan Hvidtfeldt

Følgende lille beretning om plyndringen af Aabenraa har især interesse, fordi den er den ældste bevarede skildring af historiske begivenheder med Aabenraa som skueplads. Den er skrevet 1607 af Claus Esmarch, som allerede den 6. januar 1603 havde faaet bestalling som amtsskriver i Aabenraa, og som dette aar blev medlem af raadet og aaret efter, den 4. juni 1608, valgtes til borgmester af 24 borgere. Hans virksomhed som borgmester blev dog ikke af lang varighed. I 1610 — samme aar som størstedelen af byen blev lagt øde ved den store brand — blev han skudt ned udenfor byen. Det blev snart opklaret, at hans kone og svigerforældre stod bagved mordet. Hertug Johan Adolf gav ordre til, at der skulde afholdes pinligt forhør i sagen, og tre dage senere blev svigerfaderen Wulff Kalund, amtsforvalter i Løgumkloster, tidligere i Aabenraa, underkastet forhør i torturkammeret. Den 12. juni var det svigermoderen Margrete, f. von Eitzen, der blev taget under behandling af bødelen. Af hendes tilstaaelse fremgik bl. a. følgende: »... Hun bekender, at hun før udaaden har haft kendskab dertil og indvilget i, at Wulff havde tinget med og købt skytten til at lade Esmarch ombringe. Angaaende datteren bekender hun, at hendes datter ofte med graad og bønner havde begæret, at hun og Wulff vilde skaffe hende af med Esmarch . . . Hendes datter Anne havde vel vidst, at misdæderen var købt til at ombringe hendes mand«. Selve drabsmanden, Jørgen Skytt, undslap. Endnu syv aar senere var han paa fri fod, idet kongen da gav sine lensmænd ordre til at hjælpe Jørgen Esmarch med at finde ham. Men de virkelige ophavsmænd, Margrete og Wulff Kalund, led deres velfortjente straf paa galgebakken nordfor

byen'). Herom fortælles følgende i den saakalte Fladstendagbog: Anno 1610, 14. juni blev Wuluff Caalundt rettet paa Arnberig, ihjelslagen med et hjul og ligger sammesteds derpaa, og hans hustru Margareta halshugget paa Kirkebjergget Og Hr. Jurgen Lundt af Heldewaide henrømmede fra begge sine kirker i samme tid for samme sag. Item Bertram Jensen i Bedistede stillede nogle dage tilforn borgen for samme forræderiske sag for 1000 rigsdaler til min naadige herre til Gottorp¹⁾.

Beretningen findes indført i Claus Esmarchs optegnelsesbog, som er paabegyndt 1607. Denne bog er af stor betydning for studiet af Aabenraa bys historie, idet den foruden en afskrift af den plattyske oversættelse af skraaen fra 1335 ogsaa indeholder den ældste afskrift af Aabenraa bys stadsret²⁾. Desuden findes der i den forskellige optegnelser, hvoraf flere stammer fra tiden efter 1610.

Fortællingen om begivenhederne i 1523 er skrevet paa plattysk. Selvom den maaske ikke i alle enkeltheder er historisk korrekt, gengiver den i hvert fald den tradition om de frygtelige overfald, som paa den tid levede i byen. Den lyder i dansk oversættelse saaledes:

Efter Guds byrd 1522 (d. v. s. 1523) blev kong Christiern fordrevet fra Danmark af sin onkel hertug Frederik og rigsraadet med hjælp af lybækkerne og andre omliggende stæder. Derefter søndag før palmesøndag (det er den 22. marts) kom de lybske ryttere til Aabenraa (Apenra) om natten, mens man sov, med bøsser og svært skyts, med vaaben og væрге og indtog byen og borgen; nogle borgere dræbte de, nogle huse brændte de af, nogle greb og bandt de og pinte baade gejstlige og verdslige. Alle de som undslap, kvinder og mænd med deres nøgne børn, løb til skoven, ud paa marken og til vandet, før de kunde gemme og skjule sig. Da brød de deres kister, deres skabe op

¹⁾ Aabenraa byarkiv: Claus Esmarchs Optegnelsesbog. Aabenraa re:lsbetjentarkiv: Sager afleveret fra Kiel. C.XIX. 6. nr. 6.

²⁾ Sprogforeningens Almanak 1918, side 61.

³⁾ Denne sammen med skraaen trykt (efter dette haandskrift) i Thorsen: De med Jydske Lov beslægtede stadsretter for Slesvig, Flensborg, Aabenraa og Haderslev 181—211, jvnfr. indledningen 57—62.

og tog der udaf penge, guld, sølv, klæder, klenodier og alt, hvad de fandt.

Tidlig om morgenen den næste dag brød de ind i kirken og slog kister, skabe og lader i stykker og tog derudaf en mængde penge og gods, senge, sengeklæder, lagener, dækkener, kander og krukker. Derefter løb de til skovs og ud paa marken, tog heste og køer og lod dem drive bort. Andre grovvarer, baljer, bryggerkedler, kander og krukker, korn, malt, flæsk, fisk, kød og al slags husgeraad solgte de til bønderne rundt om. Hvad de ikke kunde sælge, tog de bort med sig og ødelagde byen og tilintetgjorde alt. Da blev bysbøgerne, registrene og alt, som de skulde rette sig efter, ilde tilredt, ødelagt og kom bort. Nogen tid derefter forsamlede byens folk sig igen og fandt trøst i deres byskraa og privilegier, som naadig er givet og forundt dem af herrer og fyrster.

Ledetråd for tillidsmændene

1.

Tillidsmændene varetager sammen med amtsudvalgene Historisk samfund for Sønderjylland's interesser inden for hver sit område, som regel et sogn. De udpeges af amtsudvalgene, der holder sekretæren underrettet om, hvem der til en hver tid er tillidsmænd i de enkelte områder. Amtsudvalgene er tillidsmændene behjælpelige med råd og anvisninger. Hvor intet andet er bestemt i det følgende, må tillidsmændene derfor først henvende sig til amtsudvalgene. Meddelelser fra styrelsen til tillidsmændene sker som regel via amtsudvalgene.

2.

Tillidsmændene skal støtte Historisk samfunds arbejde i almindelighed, således som dette er fastlagt i samfundets love og vedtægter. Forudsætningen for det lokalhistoriske arbejdes intensivering og udbygning i Sønderjylland er øget medlemstilgang til Historisk samfund. Medlemshvervning er derfor et vigtigt led i tillidsmændenes virksomhed. De vil få tilsendt en fortegnelse over samfundets medlemmer samt egnet agitationsmateriale. Til- og afgang af medlemmer vil blive meddelt i Sønderjydske årbøger, eventuelt ved særlige meddelelser til tillidsmændene.

3.

Tillidsmændene bør under uformelle former søge at samle medlemmerne inden for deres område i lokal- eller sognehistoriske studie- og arbejdsgrupper, som efter medlemmernes forudsætninger og interesser kan indsamle materiale til belysning af sognets eller et større områdes historie. Ved sammenkomster fremlægges og drøftes det indsamlede materiale, som kan blive et værdifuldt forarbejde til udarbejdelse af en sognehistorie eller andre egnshistoriske skrifter. Så vidt forråd haves, vil tillidsmændene vederlagsfrit få overladt en på Historisk samfunds foranledning udarbejdet vejledning vedrørende lokalhistorisk arbejde i Sønderjylland. Nærmere vejledning i lokalhistoriske studie- og arbejdsgruppers arbejde samt i indretning af de i det følgende omtalte sognehistoriske samlinger kan fås hos amtsudvalgene eller styrelsen. En trykt vejledning angående indretningen af sognehistoriske samlinger er under udarbejdelse og vil senere blive udsendt til tillidsmændene.

4.

Tillidsmændene må have opmærksomheden henvendt på, om der med passende mellemrum kan afholdes egnshistoriske foredrag sammen med lokale foredrags- og ungdomsforeninger. Disse møder, der bør sigte imod at vække den historiske sans og interesse hos et bredere publikum, må have et folkeligt og underholdende tilsnit, f. eks. kan der arrangeres historiske tableauer, små dramatiske optrin, folkedanseopvisninger, films- og lysbilledforevisninger.

5.

Tillidsmændene må inden for deres område søge at sikre det historiske kildemateriale for forskningen. De bør drage omsorg for, at gamle dokumenter og papirer, som måtte ligge ude omkring i sognene, bliver opbevaret under betryggende forhold. Brand og fugt har gennem århundredernes løb tilintetgjort mængder af værdifulde aktstykker til belysning af vor hjemstavns historie. Tillidsmændene bør, evt. i samarbejde med bestående studie- og arbejdsgrupper, undersøge, hvad der inden for deres område findes af arkivalier, hvorunder ikke blot forstås gamle ejendoms- og familiepapirer, regnskaber, udskiftningsakter, landsbyvedtægter, grandebøger m. v., men også foreningsarkivalier og breve fra nyere og nyeste tid til belysning af politiske og kulturhistoriske forhold. Tillidsmændene bør søge at formå private, der er i besiddelse af arkivalier, til at aflevere dem til eller deponere dem i en sognehistorisk samling eller i landsarkivet. Arkivalier af mere almindelig betydning for den historiske forskning bør indlemmes i landsarkivet, medens mindre vigtige papirer som yngre skøder, aftægtskontrakter og kopier af aktstykker, der i forvejen findes i offentlige samlinger, kan anbringes i en sognehistorisk samling. Da det som regel ikke vil være muligt for tillidsmændene selv at afgøre, hvilke arkivalier der bør afleveres til landsarkivet og hvilke der kan anbringes i den sognehistoriske samling, må der gives meddelelse til sekretæren for Historisk samfund om alle arkivalier, hvorom tillidsmændene får kundskab. Til gengæld vil der blive ydet råd og vejledning ved ordningen af de i de sognehistoriske samlinger beroende arkivalier.

6.

Tillidsmændenes opmærksomhed henledes endvidere på det historiske billedmateriale, som ofte henligger upåagtet rundt omkring i sognene, men som er af stor værdi for lokalhistorikerne. Befolkningen bør derfor oplyses om værdien af gamle prospektkort, fotografier, tegninger og malerier af personer, bygninger, gader, veje, landskaber m. v. og opfordres til at anbringe dem i de sognehistoriske samlinger, byhistoriske arkiver eller amtsmuseerne.

7.

Tillidsmændene bør også betragte sig som museernes tillidsmænd. Får de kendskab til oldtidsfund eller genstande fra middelalderen eller nyere tid, som kan formodes at have historisk interesse, må de sørge for, at det pågældende amtsmuseum får meddelelse herom. Nutidens intensivering og industrialisering af landbruget har i stort omfang medført ombygning og nedrivning af gamle bøndergårde og huse; store kulturhistoriske værdier er herved gået tabt. Endnu findes dog rundt omkring i sognene mange gamle bygninger, som kan fortælle om forfædrenes byggeskik og boligkultur. Får tillidsmændene kendskab til forestående nedrivninger eller ombygninger, bør amtsmuseet i god tid have underretning herom, således at de truede bygninger kan blive fotograferede og evt. opmålte, inden de forsvinder eller ændres. Hængemt på lofter, i pulterkamre og i udhuse findes ofte gamle redskaber og inventargenstande, som ved ejerskifter og oprydningssarbejder går deres tilintetgørelse i møde. Museerne kan ikke tage imod alle disse genstande, men et skønsomt udvalg kan i samråd med amtsmuseerne anbringes i den sognehistoriske samling.

8.

Tillidsmændene bør inden for deres områder være agtpågivende overfor, at naturfredningslovens bestemmelser angående fredning af alle jordfaste oldtidsminder som gravhøje, dysser, jættestuer o. lign., overholdes. Overtrædelser af loven bør straks indberettes til det pågældende amtsmuseum, således at nationalmuseet, der har påtaleret, kan blive underrettet om overtrædelserne, der i nogle tilfælde afgøres ved udbedring af den voldte skade, i alvorligere tilfælde med en bøde.

9.

Tillidsmændene skal, når der af Historisk samfund udsendes spørgeskemaer om historiske, sproglige, folkloristiske eller lignende spørgsmål, enten selv besvare disse eller sørge for, at de bliver besvaret af dertil egnede folk. Hvis danske videnkabsmænd med anbefaling fra styrelsen foretager indsamling af oplysninger om lignende emner, er det tillidsmændenes opgave at hjælpe dem på enhver måde.

Godkendt af styrelsen for Historisk samfund for Sønderjylland,
december 1955.

**Skrifter, udgivne af Historisk samfund
for Sønderjylland:**

- Nr. 1. Erik Christensen: Fra min virksomhed i Tønder. 2,25 kr. (I boghandelen kr. 3,00).
- Nr. 2. P. J. Refshauge: Bonden, der blev landråd. Udsolgt.
- Nr. 3. Tønder gennem tiderne. I—II. 25 kr. (I 14 kr., II 11 kr.). (37,50).
- Nr. 4. M. H. Nielsen: Fra slesvigsk fattigvæsens fortid. 4,50 kr. (6,00).
- Nr. 5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: Vejledning i studiet af Sønderjyllands historie. 4 kr. (8,00).
- Nr. 6. Navneregister til H. P. Hanssens værker. Udgivet af Johan Hvidtfeldt. 2 kr. (4,00).
- Nr. 7. Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs tilblivelse. 3 kr. (4,50).
- Nr. 8. Peter Kr. Iversen: Vejledning for sønderjyske lokalhistorikere. 2 kr. (3,00).
- Nr. 9. Johan Hvidtfeldt: Slægtshistoriske studier i Sønderjylland. 2 kr. (3,00).
- Nr. 10. Nordslesvigs åndelige genforening med Danmark. 6 kr. (10,00).
- Nr. 11. Olav Christensen: Bibliografi over sønderjydsk slægtstavlelitteratur. 2 kr. (3,00).
- Nr. 12. Nordslesvig efter genforeningen, 7 radioforedrag. 3 kr. (4,50).
- Nr. 13. Thorvald Petersen: Fra Als til Tønder. Udsolgt.
- Nr. 14. N. Black Hansen: Åbenrå annaler, 1524, 1584—1694. 4 kr. (6,00).
- Nr. 15. Peter Kr. Iversen: Kniplingskræmmer Jens Wulffs dagbog. 12 kr. (18 kr.)
- Nr. 16. A. Svensson: Redaktør J. Jessen, Flensborg Avis, I. 10 kr. (15 kr.)

Historisk samfund for Sønderjylland

udgiver *Sønderjydske årbøger, Sønderjydske månedsskrift,*
og »Skrifter«.

Styrelsen er for tiden fhv. amtslæge, dr. med. H. Lausten-Thomsen, Åbenrå (formand), arkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå (sekretær), fuldnægtig Olav Christensen, Haderslev (kasserer), gårdejer Sv. Anker Hanssen, Nørremølle, gårdejer Cornelius Schmidt, Døstrup, skoleinspektør P. Clausen, Åbenrå, pastor H. F. Petersen, Satrup, (amtsudvalgsformænd), endvidere: viceskoleinspektør Werner Christiansen, Tønder, adjunkt Knud Fanø, Tønder, professor, dr. phil. Troels Fink, Århus, landsarkivar Johan Hvidtfeldt, Viborg, fhv. højskoleforstander Hans Lund, Tanderupgaard, museumsinspektør Hans Neumann, Haderslev, viceskoleinspektør Chr. Stenz, Fiensborg, og som æresmedlem fhv. museumsdirektør, dr. phil. M. Mackeprang, København. Haderslev amt har endnu ikke valgt amtstformand.

Formand, sekretær og kasserer danner forretningsudvalg.

Redaktionsudvalget for Sønderjydske årbøger består af H. Lausten-Thomsen, Johan Hvidtfeldt, Peter Kr. Iversen og Knud Fanø.

Redaktionsudvalget for Sønderjydske månedsskrift består af Hans Neumann, Chr. Stenz og Werner Christiansen.

Skriftrækken redigeres af Troels Fink, Johan Hvidtfeldt, Hans Lund og Peter Kr. Iversen.

Medlemsbidraget er for tiden kr. 7,50 årl. + porto eller mindst 100 kr. en gang for alle. Medlemmerne modtager Sønderjydske årbøger gratis. Sønderjydske månedsskrift bestilles hos viceskoleinspektør W. Christiansen, Tønder, og koster 3 kr. fjerdingårligt. Indmeldelser modtages af alle styrelsesmedlemmer.

INDHOLD:

H. F. Petersen: Amalie Nielsens Barndoms- og Ungdomserindringer	side 1— 70
F. Elle Jensen: Biskop Daugaard og Rødding Højskole	> 71— 73
H. V. Gregersen: Kirkestuf og sakrale marknavne i Sønderjylland	> 74— 89
H. Hejselbjerg Paulsen: Slesvigske Tilstande og Tanker omkring 1820 (Udtog af Sognepræst Peder Kiens »Østerlygum Menigheds Annaler« VI Bd. 7. og 8. Bog.)	> 99—101
Johan Hvidtfeldt: Plyndringen af Aabenraa 1523..	> 99—101

**Angående årsmødet søndag d. 27. maj på Hotel Dybbøl Banke,
se omslagets 2. side**

I kommission hos
Danske Boghandleres Kommissionsanstalt,
Nyropsgade 19, København V.